

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE ADANA'DA
ORDUNUN DURUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NESRİN SOYER

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. SELÇUK URAL

KARS-2013

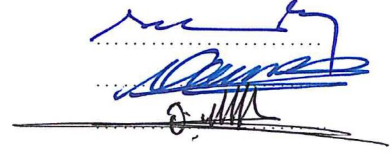
T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Nesrin SOYER'E ait “ Mondros Mütarekesi Döneminde Adana'da Ordunun Durumu” konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Prof. Dr.	Selçuk URAL (Danışman)
Yrd. Doç. Dr.	Nebahat Oran ARSLAN
Yrd. Doç. Dr.	Özgür AKTAŞ

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../ 20
tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../2013

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Yemin Metni

Yüksek Lisan tezi olarak sunduğum, “**Mondros Mütarekesi Dönemi’nde Adana’da Ordunun Durumu**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/07/2013

Adı Soyadı: Nesrin SOYER

İmza:

PLAGIARISM

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

01/07/2013

Name Surname: Nesrin SOYER

Signature:

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ	1
1. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ AVRUPA'DA GENEL DURUM	1
2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GİZLİ ANTLAŞMALAR.....	3
3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHELER	4
4. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ADANA VE ÇEVRESİ.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU ve MONDROS MÜTAREKESİ

A. İTTİFAK DEVLETLERİNİN MÜTAREKE İSTEKLERİ.....	19
1. Bulgaristan'ın Durumu.....	19
2. Avusturya- Macaristan'ın Durumu	19
3. Almanya'nın Durumu	20
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU.....	20
1. Talat Paşa Hükümeti'nin Mütareke Girişimi.....	21
2. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Mütareke Girişimi.....	21
3. Osmanlı Mütareke Heyeti ve Heyete Verilen Talimat.....	23
4. Müzakereler ve Mütareke Metni.....	25
5. Mondros Mütarekesi'ne Tepkiler	28

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANMASI

A. GENEL HATLARIYLA MÜTAREKENİN UYGULANMASI	30
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Hakkındaki Görüşleri	30
2. İstanbul ve Boğazlarda Askeri Gelişmeler	33
3. Musul'un İşgali	35

4. Elviye-i Selâse'nin İşgali.....	36
5. Güneybatı Anadolu'nun İşgali.....	37
6. İzmir'in İşgali	38
B. İNGİLİZ-FRANSIZ-ERMENİ İŞBİRLİĞİ.....	39
1. İngilizlerin Adana ve Çevresindeki Amaçları	39
2. Fransa'nın Adana ve Çevresindeki Amaçları.....	41
3. Bölgede Ermeni Faaliyetleri.....	42
C. ADANA VE ÇEVRESİNDE YAŞANAN İŞGALLER	46
1. Mondros Mütarekesi'nin Adana ve Çevresi İle İlgili Maddeleri.....	46
2. İskenderun'un İşgali.....	48
3. Dört Yol'un İşgali.....	50
4. Mersin, Tarsus ve Adana'nın İşgali	52
5. Toros Tünelleri, Pozantı ve Akköprü'nün İşgali	54
6. Ceyhan'ın İşgali	56
7. Osmaniye, Bahçe ve Haruniye'nin İşgali.....	56
D. ADANA VE ÇEVRESİNDE MİLLİ TEŞKİLÂTLANMA.....	56
1. Gizli Milli Teşkilât'ın Kurulması	58
2. İntibah Cemiyeti	58
3. Kilikyalılar Cemiyeti.....	59
4. Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ ORDU'NUN ON İKİNCİ KOLORDUYA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

A. 30 EKİM 1918 İTİBARIYLA ADANA VE ÇEVRESİNDE OSMANLI KUVVETLERİNİN DURUMU	63
B. ADANA VİLÂYETİ'NİN BOŞALTILMASI VE 2. ORDU'NUN POZANTI'YA ÇEKİLMESİ.....	65
C. 2. ORDU'DA TERHİS.....	72
D. İKİNCİ ORDU'NUN YENİDEN YAPILANMASI	77
E. KOMUTA HEYETİ.....	80
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri	81
2. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri	85
3. Nihat Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri	86

SONUÇ	89
BİBLİYOGRAFYA	98
EKLER	106
ÖZGEÇMİŞ	114

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalamak zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi'nin temelini Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yapılan gizli antlaşmalar oluşturuyordu. Bu antlaşmalara göre Osmanlı devleti İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya arasında paylaşıldı. Mondros Mütarekesi İtilâf Devletleri'ne gizli antlaşmaları uygulama fırsatı verdi.

İskenderun işgal edildikten kısa zaman sonra İngilizler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek Osmanlı askeri kuvvetlerin Adana Vilâyetini boşaltmasını istediler. Yapılan görüşmelere göre Türk ordusu 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekildi. Çekilme esnasında havaların soğuk olması, odun, kömür, nakil vasıtalarının azlığı nakil işlemlerini geciktirdi.

Terhis işlemleri ordu, Pozantı'nın kuzeyine nakledildikten sonra yapıldı.

ANAHTAR KELİMELELER: Adana, Mondros Mütarekesi, 2. Ordu, Terhis.

ABSTRACT

The Ottoman Empire was forced to sign the Armistice of Moudros on 30 October 1918 after losing the First World War. The Allies' secret agreements from the start of the war formed the basis for the Moudros Armistice. According to these agreements, the Ottoman Empire was to be shared among England, Russia, France, and Italy. The Moudros Armistice gave the Allied Powers the opportunity to implement these secret agreements.

Shortly after İskenderun was occupied, the British sent a note to the Ottoman Government asking them to evacuate Ottoman troops from Adana. In accordance with their discussions, the Turkish army withdrew north of Pozantı on 26 December 1918. The withdrawal operation was hampered by cold weather and scarcity of wood, coal, and vehicles.

Demobilization was completed after the army was transferred north of Pozantı.

KEYWORDS: Adana, Armistice of Moudros, 2nd Army, Demobilization

ÖNSÖZ

Avrupalı Devletler Balkan Savaşları'ndan sonra bloklara ayrıldı. Bunun neticesi olarak da Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. Savaş sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle önceden imzalamış oldukları gizli antlaşmaları uygulamaya koyarak türk topraklarını işgal etmeye başladı. Gizli antlaşmaların bir parçası olan Adana ve çevresi önce İngilizler tarafından işgal edildi daha sonra da Fransa ile aralarında yapılan bir antlaşmayla Musul karşılığında İngilizler bu bölgeyi Fransızlara devretti.

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'ndan Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve Adana'da uygulanmasına kadar olan olaylar incelenmeye çalışıldı. Bu araştırmada arşiv belgelerinden, konuyla doğrudan ilgili olan hatırat kitaplardan yararlanmaya çalışıldı.

Konu üç bölümde incelendi.

Giriş'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkma nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi, açılan cephele ve savaş öncesinde Adana ve çevresindeki durum ve Adana çevresinin cepheye yakınlığından dolayı bu durumdan nasıl etkilendiği üzerinde duruldu.

Birinci Bölüm'de Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin savaştan çekilmeleri, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesini imzalaması ve mütareke değerlendirmelerine yer verildi.

İkinci Bölüm'de Mondros Mütarekesi'nin Türkiye genelinde ve Adana'da uygulanmasına işgaller sonucunda Adana'da kurulan cemiyetlere ve bu cemiyetlerin faaliyetlerine ayrıca İngiliz, Fransız, Ermeni amaçlarına ve işbirliğine yer verildi.

Üçüncü Bölümde ise Adana'da bulunan 2. Ordu'nun 12. Kolordu'ya dönüştürülerek Konya'ya nakledilmesi esnasında ordunun yaşadığı sıkıntılara, terhis edilmesine, kışlık konaklara yerleşmesine, ayrıca Komutanlardan Mustafa Kemal Paşa'nın, Nihat Paşa'nın, Ali Fuat Paşa'nın Adana'daki faaliyetlerine değinildi.

Çalışma konumun belirlenmesinde ve çalışmam esnasında bana büyük yardımları dokunan Danışman Hocam Prof. Dr. Selçuk URAL'a desteğinden ve yardımından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca benden yardımını hiç esirgemeyen Hocam Yrd. Doç. Dr. Nebahat Oran ARSLAN'a, Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlilerine yardımlarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam boyunca maddi manevi destek olan Annem'e, Babam'a ve kardeşime, kuzenim Ahmet DÖRTGÖZ'e, arkadaşlarım Olcay HANGÜL'e, Selma İNAL'e, A. Okan AKSU'ya ve Sibel ORHANGAZI'ye çok teşekkür ederim.

Kars 2013

Nesrin SOYER

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
B	: Belge
Bkz	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BTDD	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
C	: Cilt
çev	: Çeviren
Ed	: Editör
G	: Gömlek
haz	: Hazırlayan
HTVD	: Harp Tarihi Vesikalar Dergisi
İSH	: İstiklâl Harbi
K	: Klasör
KM	: Kuva-yı Milliye
s	: Sayfa
S	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Y	: Yıl
yay	: Yayın

GİRİŞ

1. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ AVRUPA'DA GENEL DURUM

19. yüzyılın son yarısında Avrupa'daki siyasi ve iktisadi durum tüm dünyayı ilgilendiren bir hal aldı. Zira bu döneme kadar Avrupa'da İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya olmak üzere dört büyük güç vardı. Avusturya- Macaristan ve Rusya Balkan sorunu yüzünden birbirleriyle sürekli bir gerilim ve çatışma içindeydi. 1860'tan sonra beşinci güç olarak Almanya ortaya çıktı.¹ Bu yeni gücün başbakanı olan Bismarck Alman dış politika faaliyetlerini Avrupa kıtası dışına taşırmamaya dikkat etti. Çünkü Almanya'nın denizaşırı topraklarla uğraşmasının Avrupa'daki durumunu zayıflatacağına inanıyordu.²

Alman İmparatorluk tahtına 1888'de II. Wilhelm'in geçmesi sonucunda Bismarck'ın aksine II. Wilhelm dış politikaya emperyalist bir yön verdi.³ 1890'dan sonra Almanya politikasını değiştirip Osmanlı İmparatorluğunu kendine nüfuz alanı olarak görmesi ile Almanya yeni bir denge olmaya başladı.⁴ II. Wilhelm, 1890'da süresi biten 1878 Alman-Rus antlaşmasını Rusya'nın isteğine rağmen yenilemeyerek Rusya'nın Fransa'ya yaklaşmasına sebep oldu.⁵ Fransa ise Alsas-Lorraine'i Almanya'dan geri almak istiyordu. 1880'lerden sonra Fransa'nın ilgisinin sömürgelere yönelmesi ve Bismarck'ın dikkatli bir dış politika uygulaması çekişmeyi önledi. Fakat II. Wilhelm'in emperyalist politikası Fransa'nın eski korkularının ve öç alma arzusunun yeniden alevlenmesine neden oldu. Bu, Fransa'nın İngiltere ve Rusya ile Almanya'ya karşı ittifak oluşturmasını kolaylaştırdı.⁶

II. Wilhelm'in Alman deniz gücünü büyütmesi ve sömürge savaşında İngiltere'ye rakip haline gelmesi İngiltere'yi Fransa'ya yaklaştırdı. 1904'te Fransa ve İngiltere arasında sömürge sorunlarının çözümüyle ilgili bir antlaşma yapıldı. Antlaşmaya göre İngiltere Fransa'nın Fas'taki egemenliğini, Fransa ise İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğini kabul etmiş oluyordu.⁷ İngiltere ve Rusya ittifakı ise 1907 yılında gerçekleşti. Böylelikle İran ve Afganistan üzerindeki nüfuz alanlarını paylaşmış oldular.⁸ Rusya'nın amacı Balkanlardaki

¹ Dünya Savaşları Ansiklopedisi, **I. Dünya Savaşı CI**, Görsel Yayınlar, s.15.

² Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, Alkım Yayınevi, s.29.

³ Mustafa BALCIOĞLU, "**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.71.

⁴ Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, İzmir 2008, s.44.

⁵ ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, s.29.

⁶ Dünya Savaşları Ansiklopedisi, **I. Dünya Savaşı CI**, s.12-13.

⁷ Oral SANDER, **Siyasi Tarih(İlk Çağlardan 1918'e)**, Ankara 2005, s.263.

⁸ BALCIOĞLU, "**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", s.71.

rakibi Avusturya'yı parçalamak, bölgedeki bütün Slavları kendi idaresinde birleştirmek ve İstanbul ile Boğazları ele geçirmektir.⁹

II. Wilhelm, Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna ulaşarak İngiltere'nin yolunu kesmek istiyordu. Ayrıca Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile Osmanlı Devleti'nin içinden Basra Körfezi'ne çıkmayı hedefliyordu.¹⁰ Osmanlı Devleti Balkan savaşlarının yenilgisinin etkisiyle ordusunu ıslah ederken diğer taraftan ittifak teşebbüslerinde bulundu. İngiltere, Bulgaristan ve Fransa ile ittifak arayışları başarısız olunca Almanya'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Üçlü ittifak bloğuna katılma teklifi Avusturya-Macaristan'dan geldi. Bu teklife dayanarak Osmanlı Devleti, 22 Temmuzda Almanya'ya başvurdu. İttifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başladı ve 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman gizli ittifakı ile sonuçlandı.¹¹ Osmanlı Devleti, ittifak imzalamasına karşın savaşa girmeye taraftar değildi. Bu nedenle savaş çıkınca tarafsızlığını ilan etti.¹² Türk-Alman ittifakına göre Avrupa'daki çatışma Alman-Rus savaşına dönüşürse Osmanlı Devleti tarafsızlık politikasından ayrılacaktı. Almanya da Rus saldırısı karşısında Osmanlı Devleti'ne aynı güvenceyi verdi.¹³ İtilâf Devletleri de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmemesi için faaliyetlerde bulundu.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan etmesi savaşa girmesini engelleyemedi. Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması Karadeniz'de Rus donanmasını ve limanlarını bombalaması üzerine Rusya, 2 Kasım 1914'de İngiltere ve Fransa 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler.¹⁵ Osmanlı Devleti ise Rusya'ya resmi olarak 11 Kasım'da savaş ilan etti.¹⁶

⁹ BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*", s.72.

¹⁰ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.46.

¹¹ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.107-108.

¹² Laurance EVANS, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, (çev. T. ALAYA, N. UĞURLU, Ö. UĞURLU), İstanbul 2004, s.18.; *Cumhuriyet'e Giden Yolda Adana (1918'den 1998'e)*, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana s.9.

¹³ Ünsal YAVUZ, *İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara 1990, s.32-33.

¹⁴ Yücel ÖZKAYA, "*1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı*", Milli Mücadele Tarihi (Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.7-8.

¹⁵ Sabahattin SELEK, *Ulusal Kurtuluş Savaşı CI*, Milli Mücadele, İstanbul 2011, s.21-22.

¹⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII:Kısım I*, Ankara 1991, s.260.; Sina AKŞİN, "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", Türkiye Tarihi CIV, Çağdaş Türkiye (1908-1980), İstanbul 2002, s.55.; *İKDAM*, 8 Teşrin-i Sani 1330/ 8 Kasım 1914, No:636.

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GİZLİ ANTLAŞMALAR

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin paylaşımını ön gören bir dizi gizli antlaşmalar yaptılar. 1915 ve 1917 yılları arasında yapılan gizli antlaşmalarla Osmanlı toprakları paylaşılırken devlette tasfiye ediliyordu.¹⁷

Osmanlı topraklarının paylaşılması Almanya'nın mağlubiyetinden daha fazla meşgul etti. Çünkü Ortadoğu'nun haritasını yeniden çizmek durumundaydılar. 1915'ten itibaren İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya arasında görüşmeler başlatıldı. Brest-Litovsk antlaşmasıyla devreden çıkan Çarlık Rusya'nın yerini İtalya alacaktı.¹⁸

Rusya'nın önceliği Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmektir. Rusya'nın Boğazlarla ilgili isteklerini İngiltere, 12 Mart 1915'te, Fransa 10 Nisan 1915'te kabul etti. Rusya'da bu iki devletin diğer bölgelerdeki çıkarlarını kabul etti.¹⁹

26 Nisan 1915'te Londra'da İngiltere ve Fransa İtalya'ya Osmanlı topraklarından Antalya ve çevresi ile Oniki Ada'nın verilmesini kabul etti.²⁰

Adana ve çevresini ilgilendiren antlaşma Sykes-Picot antlaşmasıdır. Fransa adına Jean Picot ve İngiltere adına M. Sykes başkanlığındaki heyetler 23 Kasım 1915'te Londra'da bir araya geldiler.²¹ 3 Ocak 1916'da Sykes-Picot Antlaşması adıyla taraflar Güney Anadolu ve Arap memleketlerinin paylaşılmasını öngören mutabakata vardılar. Rusya, 26 Nisan 1916'da Fransa'nın, İngiltere'nin taleplerine kabul ve onay verdi.²² Anlaşmaya göre; Suriye ve Irak'ın tümü, Anadolu'nun güney kısmı İngiliz ve Fransız bölgelerine ayrıldı.²³ Haritadaki kırmızı bölgeleri İngiltere, mavi bölgeleri de Fransa yönetecekti. Kırmızı bölge Basra'dan Bağdat'a olan yerleri, mavi bölge ise Hatay, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut ve Sur gibi liman şehirlerini, Orta ve Güney Anadolu'nun büyük kısmını içine almaktaydı. Kahverengi renk ise Filistin'i işaret ediyordu ki burada uluslararası bir idare kurulacaktı.²⁴ Sykes-Picot antlaşmasıyla Musul Fransa'ya bırakıldı. Bundaki amaç ise Fransızların Filistin üzerindeki isteklerini zayıflatmak ve kuzeydeki Rus topraklarıyla güneydeki İngiliz nüfuz bölgeleri arasında tampon bir bölge

¹⁷ Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, İstanbul 1991, s.151.

¹⁸ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul 2003, s.5.

¹⁹ ÖZKAYA, "**1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı**", s.11-12.; BALCIOĞLU, "**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", s.94.

²⁰ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.152.

²¹ David FROMKIN, **Barışa Son Veren Barış**, (çev. Mehmet HARMANCI), İstanbul 1994, s.181-182.

²² TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.153.

²³ Fahri BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s.5.

²⁴ Ömer Osman UMAR, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004, s.218-219.; Bige YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)**, Ankara 1994, s.5.

oluşturmaktı.²⁵ Rusya, Sykes-Picot Antlaşmasını Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini alması karşılığında kabul etti.²⁶ 19-21 Nisan 1917'de İtalya'ya St. Jean De Maurienne anlaşmasıyla Batı Anadolu toprakları ve İzmir bırakılıyordu.²⁷ Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi Rusya'nın onayına bağlı tutuldu.²⁸ Fakat Rusya'da ihtilâl çıktığı için antlaşma onaylanamadı.²⁹

Anadolu ve Ortadoğu'yu paylaşmayı öngören antlaşmalar Sovyet rejimi tarafından 1917 Kasım ayında dünya kamuoyuna duyuruldu.³⁰

3. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA CEPHELER

Osmanlı Devleti'nin savaşın başında cephelerin açılmasındaki planı şuydu:

1. Rusya'ya karşı Kafkas Cephesinde Osmanlı Devleti planlarını üç aşamada yürüttü. Birinci aşama 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Ruslara bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Batum'un geri alınması. İkinci aşama Rusların hâkimiyetine geçen Kafkas halkını Rus boyunduruğundan kurtarmak. Üçüncü aşama ise Hazar Denizi dolaylarında Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek Pan-Turancılık planını gerçekleştirmektir.³¹

2. Osmanlı Devleti, İngilizlerin Çanakkale'ye ve İskenderun'a çıkartma yapmasından şüpheleniyordu. İngilizlerin bu doğrultuda hazırlık yapmasına fırsat vermemek için kanalın denetiminin ele alınması gerekiyordu. Bu gerçekleştiğinde İngiltere, Avustralya'dan ve Hindistan topladıkları kuvvetleri Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya karşı kullanamayacaktı. Bunun dışında diğer bir amaç ise 1882'den beri İngiliz yönetimi altında bulunan Mısır'ı geri almaktı.³²

Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından umduğu faydalar şöyledir:

1. İtilâf Devletlerine karşı Müslüman Arap ve Hintlilerin Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılması ve bu doğrultuda açılacak cephelerde onları zor durumda bırakmak.

²⁵ Stefanos YERASİMOS, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, çev. Şirin TEKELİ, İstanbul 2010, s.155-156.

²⁶ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* CI, s.153.; YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, s.5.; Taner BAYTOK, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s.9-10.

²⁷ *Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi*, Ankara 1966, s.8.

²⁸ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.6.

²⁹ *Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi*, s.8.

³⁰ Fahir ARMAOĞLU, "*Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Milli'nin Değerlendirilmesi*", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası(Makaleler), A.A.M. Ankara 2010, s.65.; Fahir ARMAOĞLU, "*Hilâfetin Dış Cephesi*", A.A.M.D., C:XIV, Temmuz 1998, S:41, s.353.

³¹ Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, Ankara 1996, s.414.

³² KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.424-425.; Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul 2006, s.557.

2. Osmanlı Devleti Almanların isteğine göre İngiltere'nin yolunu kesmek için Süveyş Kanalı'na karşı harekete geçecek.

3. Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya darbe vurmak.

4. Ege ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmaları egemen olduğu için Çanakkale'yi korumak için Trakya'da bir kuvvet bırakılması konusunda bir planları vardı.

İngiltere Osmanlı Devleti'ni hassas noktalarından vurmak için güney Irak'ta ve Çanakkale'de iki cephe açınca Osmanlı Devleti savaşın başında dört cephede savaşmak zorunda kaldı.³³

Savaşın önce Rusların Kafkasya'da üç kolordusu ve bir atlı tümeni vardı. Bu kuvvetlerin üçte ikisi Alman ve Avusturya Cephelerine gönderildi. Kafkas Cephesi'nde ise Osmanlı kuvvetleri 3. Ordu 8, 9 ve 10. Kolordularla nizamiye ve kale birliklerinden oluşuyordu. Bu birlikler savaş başladığında sayı bakımından 190 bin insan gücü, 60 bin hayvan, 168 top ve 44 makineli tüfek bulunuyordu.³⁴ 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanı Gazi Beydir. Ordugâh Erzurum'da idi.³⁵

Rusların kara saldırısı 1 Kasım 1914'te başladı. Beyazıt dâhil bazı köy ve kasabalar Rusların eline geçti. 4 Kasım'da duran Rus saldırıları, 7 Kasım'da yeniden başladı. Denizden Zonguldak ve Kozlu'ya saldıran Rus donanması üç Osmanlı gemisini batırdı. Enver Paşa, Rus kuvvetlerini çember hareketi ile savaşa zorlayıp yenmeyi planladı.³⁶ 22 Aralık 1914'te başlayan çevirme hareketi 9. ve 10. kolordular Ruslara karşı başarı elde etti. Oltu ve Bardız'a girdi. Ardahan ve Kars üzerine yürüdüler. Enver Paşa'nın kuşatma kollarını 15 km doğuya kaydırması, haberleşmenin normal yapılamaması, askerlerin istirahat ettirilmemesi saldırı gücünü kırıyordu. 22 Aralık 1914'te başlayan saldırı 6 Ocak 1915'e kadar devam ettiyse de yüksek dağlar, soğuk, açlık ve tifüs nedeniyle Türk kuvvetleri 90 bin kayıp verdi. Buna rağmen Rus ordusunun kesin mağlubiyeti mümkün olmadı.³⁷

1914 Kasım ayında başlayan Türk-Rus harbi Rusya'da Sovyet ihtilâli çıkmasına kadar devam etti.³⁸ Erzincan Mütarekesi ile başlayan ateşkes süreci Brest Litovsk görüşmeleriyle

³³ ARMAOĞLU, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (CI-II: 1914-1995), s.111.; BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım I, s.309-317.

³⁴ BAYUR, Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım I, s.352.; KARAL, Osmanlı Tarihi C.IX, s.416.

³⁵ KARAL, Osmanlı Tarihi C.IX, s.416.

³⁶ ÖZKAYA, "1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı", s.15.; KARAL, Osmanlı Tarihi CIX, s.416.

³⁷ ARMAOĞLU, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (CI-II: 1914-1995), s.112.; KARAL, Osmanlı Tarihi CIX, s.421-422.

³⁸ Nurcan YAVUZ, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", Tarih Araştırmaları Dergisi, C17, S28, Ankara 1995, s.203.

barış sürecine dönüştü. 3 Mart 1918 Brest Litovsk antlaşmasıyla Osmanlı Devleti doğu vilayetlerini ve Elviye-i Selâse'yi işgalden kurtardı.³⁹

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale teşebbüsündeki amaçları şu şekildeydi: İstanbul ve Boğazlar müttefiklerin eline geçerse Osmanlı Devleti barışı kabullenir ve müttefiklerin açtığı cepheler tasfiye edilir, Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile yakın temas kurulur bu şekilde Rusya'ya silâh, malzeme ve Rusya'dan da buğday getirilirdi. Osmanlı Devleti savaştan çekilirse diğer Balkan devletleri de müttefik devletlere katılmaktan çekinirdi.⁴⁰

İtilâf Devletleri ilk saldırılarını 19 Şubat 1915'de İtilâf donanmalarının Kumkale ve Seddülbahr Tabyaları'nı bombardımana başladılar. Bu bombardıman 18 Marta kadar devam etti. 18 Mart günü donanma, Çanakkale Boğazı'na girerek Boğazı geçmek istedi. Fakat 18 gemilik filodan 7 Müttefik gemisi Boğazın sularına gömüldü.⁴¹ Müttefik donanması geri çekilmek zorunda kaldı. Bu başarısızlık tarafsız devletlerle Müslüman devletlerde nüfuz kaybına neden olabilirdi. O yüzden Nisan sonunda 70 Bin kişilik İngiliz-Fransız kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nın güney burnundaki plajlara çıkarılmaya başlandı. Gelibolu Yarımadası'nda da Türk kuvvetleri İtilâf kuvvetlerine mukavemet gösterdi. Güneyden ilerlenmeyeceği anlaşılınca Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarındaki Suvla Plajı'na yeni kuvvetler çıkarıldı.⁴² Ağustos ayı Çanakkale muharebelerinin en şiddetli safhasını oluşturur. İlerlemeye çalışan İtilâf kuvvetleri ilerleyemedi. Başarılı olmayacağını anlayan İtilâflar Aralık ayından itibaren çekilmeye başladı.⁴³

Çanakkale yenilgisi İtilâf Devletleri'ne oldukça pahalıya mal oldu. Almanya ve Avusturya-Macaristan, Sırlara üstün geldi. Savaşın uzaması Rusların yardım alamamasına ve Rusya'da ihtilâle zemin hazırladı belki de en önemlisi İngiltere'nin sömürgeleri üzerinde nüfuz kaybetmesi oldu.⁴⁴

1914'te Basra'ya asker çıkaran İngilizlerin Irak Cephesi'nden beklentilerini şöyle sıralayabiliriz: Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini ve Hindistan'ı tehdit etmesini önlemek, Kuzeye çıkıp kara yoluyla Rusya ile birleşme amacı ile bu cepheyi açtı.⁴⁵

Sultan Mehmet Reşat 11 Kasım 1914 tarihli bildirisinde İngilizlerin Çanakkale ve Akabe, Rusların Kafkasya'da Osmanlı topraklarına saldırdığından bahsederek bu yerleri ve 300 milyon Müslüman'ın hayat ve varlığını korumak için Cihad ilan edildiğini bildirdi.

³⁹ BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*",s.84.

⁴⁰ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.113.

⁴¹ BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*",s.88.; ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.113.

⁴² ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.113-114.

⁴³ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.114.

⁴⁴ BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*",s.94.

⁴⁵ GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri*, Ankara 2010, s.36.

İngiltere, Sömürgelerinin Müslüman olması sebebiyle büyük telaşa düştü. İngiltere bu durumu dengelemek üzere Türkler ile Araplar arasında ayrılık çıkarmak üzere Arap isyanını teşvik etti.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin Irak'ta 8 bin kişilik bir tümeni vardı.⁴⁷ Irak Cephesi'nin sevk ve idaresi Albay Nurettin Bey'in elindeydi.⁴⁸ İngiltere 1914 Kasım ayında Hindistan'dan getirdiği kuvvetleri Basra'ya çıkardı ve kuzeye ilerledi.⁴⁹ 3 Haziran 1915'te Amara'yı ele geçiren İngilizler, 29 Eylül'de de Türklerle ağır kayıplar verdirerek Kut'ül-Amare'yi işgal etti. General Tawnsend geri çekilen Türk birliklerini Aziziye istikâmetinde takip etti. Kasım ayında Bağdat'a doğru yürüyüşe geçti. İngiliz ilerleyişi 22 Kasım günü Selman-pâk muharebesindeki yenilgiden sonra durdu.⁵⁰ 3 Aralık'ta Kut'ül-Amara'ya kapandılar. Türk kuvvetleri tarafından kuşatıldılar.⁵¹

12 Aralık 1916'da Irak, İran ve Musul'daki Türk kuvvetlerinden iki fırka meydana getirildi. Komutanlığına Von Der Golç Paşa atandı. Nurettin Paşa bu atamaya karşı çıktığı için görevinden alındı yerine Enver Paşa'nın amcası Halil Bey getirildi.⁵²

Selmân-Pâk bozgunundan ve Kut'un kuşatılmasından sonra İngilizler, tümenlerini kurtarmak için Hintlilerden bir ordu kurup 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinde dört saldırı yaptılar. Denemelerin tamamı sonuçsuz kaldı.⁵³ Kut'u kurtarmak için seferber olan İngiliz ordusu yeni takviyelerle güçlendirildi.⁵⁴ 13 Aralık 1916'da İngilizler ileri harekâta başladı. 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle etkili bir sonuç aldı.⁵⁵ İngilizlerin bu başarısı Türklerin cepheyi yeteri kadar takviye etmemesinden kaynaklandı.⁵⁶ İngilizlerin Irak cephesindeki başarıları ve Ortadoğu petrollerini ele geçirmeye başlamaları Osmanlı Devleti'ni ve Almanya'yı endişeye düşürdü. Bunun üzerine Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulması gündeme geldi.⁵⁷

İngilizlerin Çanakkale'ye ve İskenderun'a çıkartma yapma ihtimaline karşı Osmanlı Devleti, İngilizlerin bu doğrultuda hazırlık yapmasına fırsat vermemek için Süveyş Kanalı'nın

⁴⁶ Orhan AVCI, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara 2004, s.158.

⁴⁷ Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III*, Ankara 1991, s.87.

⁴⁸ AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s.52.

⁴⁹ BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III*, s.103.

⁵⁰ Liman Von SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki YAZMAN, İstanbul 1968, s.134-135.; KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.487.

⁵¹ KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.487.

⁵² AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s.52.; KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.487.

⁵³ SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.160.; KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.487-488.

⁵⁴ BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III*, s.104.

⁵⁵ E. E. ADAMOF, *Anadolu'nun Taksim Planı*, (çev. Babaeskili Hüseyin Rahmi), İstanbul 1972, s.136.; BALCIOĞLU, *"Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı"*, s.87.

⁵⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım, s.4.

⁵⁷ Zekeriya TÜRKMEN, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001, s.23.

denetimini ele alması gerekiyordu. Denetimi eline aldığıında İngiltere, Avustralya'dan ve Hindistan'dan topladıkları kuvvetleri Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya karşı kullanamayacaktı.⁵⁸ Bu bakımdan Süveyş Kanalı ele geçirildiğinde İngiltere'nin sömürgeleriyle olan bağlantısı kesilmiş ve yardım alması önlenmiş olacaktı. Çünkü İngiltere savaş için gerekli olan insan gücünü Hindistan'dan ve diğer sömürgelerinden sağlıyordu. Cephenin açılması ve kanalın kontrolü için gerekli planları Türk ve Alman Genelkurmayları yaptı.⁵⁹

Süveyş Kanalı'nı almak için Mısır Müslümanlarıyla birlikte hareket edilmesi düşünülmüyordu. Bunun için Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin imzası ile Türkçe, Arapça, Farsça cihad çağrısı yapıldı.⁶⁰ Cemal Paşa, kanal harekâtı düzenlemek ve Suriye'de emniyet ve asayiş sağlamak için 4. Ordu kumandanlığına getirildi.⁶¹ 14 Ocak 1915'te Süveyş Kanal Harekâtı başladı. İngilizlerin 100 bini Mısır'da olmak üzere toplam 150 bin kişilik kuvvet yığıdığı Süveyş Kanalı'na Cemal Paşa 35 bin kuvvetle 2-3 Şubat 1915'te geldi. 3 Şubat 1915 gecesi yapılan taarruzda Osmanlı kuvvetleri yenildi ve orduya geri çekilme emri verildi.⁶² Kafkas Cephesi'nin ardından Süveyş Kanalı'nı fethetme düşüncesi de olumsuzlukla sonuçlandı. Çanakkale savaşının araya girmesi ile kanal taarruzu ertelendi.⁶³

Mekke Emiri Şerif Hüseyin, 2 Haziran 1916'da Hicaz'da Arap isyanını başlattı. İsyanın arkasında Şerif Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Mahon arasında bir yıldır sürdürülen gizli yazışmalarda Kilikya'dan Arap Yarımadası'nın güney kıyılarına kadar bağımsız bir Arap Devleti'nin kurulmasında İngiltere'nin verdiği güvence yatıyordu.⁶⁴

Kanal'a ikinci defa 16 Temmuz 1916'da saldırı yapıldı. İklim, coğrafya ve Hicaz Demiryollarının ikmal malzemelerini nakildeki yetersizliğinden dolayı yine müsbet bir sonuç alınmadı.⁶⁵ İkinci kanal harekâtının da başarısız olmasından sonra cephede üstünlük İngilizlerin eline geçti.

21 Aralık 1916'da İngiliz kuvvetleri El-Ariş'e girdi. Ardından El-Ariş'e 35 km. uzakta bulunan Refah alındı. Refah'ın alınmasına kadar İngiliz planı Süveyş Kanalı ile Türk kuvvetleri arasında Tih Çölü'nü ana bölge yapmak ve böylece Türkleri kanaldan ve Mısır'dan

⁵⁸ KARAL, *Osmanlı Tarihi C.IX*, s.424-425.

⁵⁹ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.203.

⁶⁰ ÖZKAYA, "*1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı*", s.16.

⁶¹ Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yay. Haz. Metin MARTI), İstanbul 1996, s.147.

⁶² BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*", s.85-86.; AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s.51.

⁶³ AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s.51.

⁶⁴ Süleyman HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara 2011, s.17.

⁶⁵ BALCIOĞLU, "*Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı*", s.86.

uzak tutmak şeklindeydi. El-Ariş ve Refah bu amaçla alındı.⁶⁶ İngiltere Başbakanı Lloyd George, 1917 baharında Suriye'nin işgali için hazırlık yapılmasını istedi.⁶⁷ İngilizlerin amacı kutsal şehir Kudüs'ü almak, Arap isyanını Suriye'ye yaymak, Ortadoğu'daki zengin petrol kaynaklarını kontrol altına almaktı.⁶⁸ 26 Mart 1917'de Gazze'de Türk kuvvetlerine saldırıldı. İngiliz kuvvetleri sayı ve teçhizat bakımından üstün olmalarına rağmen yenilerek geri çekildi.⁶⁹ Bu yenilgi İngilizleri, cepheye 9 Piyade ve çok sayıda süvari fırkasını sevke mecbur etti.⁷⁰ Birinci Gazze Savaşını kaybetmelerine rağmen Irak Cephesi'nde Mart 1917'de Bağdat'ın ele geçirilmesi İngilizleri cesaretlendirdi. İngilizler Filistin'i istila ve işgal etmek ve noelden önce Kudüs'e girmek üzere İkinci Gazze Savaşı'na karar verdi.⁷¹ 17 Eylül 1917'de başlayan saldırı İngilizlerin yenilgisiyle sonuçlandı.⁷² Başka bir taarruz hazırlığı için İngilizler 1917 sonbahar ve kış aylarını takviye ve hazırlıkla geçirmeye karar verdi.⁷³

11 Mart 1917'de Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine Enver Paşa Bağdat'ı geri almak için Almanya'ya başvurdu. Alman Başkomutanlığı'ndan bir imdat kuvveti ve Alman Ordular Grubu Komutanlığı'nın kendi emrine verilmesi için ricada bulundu.⁷⁴ Almanya isteği kabul ederek General Falkenhayn'ı bu işle görevlendirdi.⁷⁵ 7 Mayıs 1917'de Falkenhayn, İstanbul'a geldi. Cemal ve Halil Paşalarla görüştü.⁷⁶

Yıldırım Orduları Grubu, Almanya'nın askeri teşkilâtına göre kurulacak. Komutanı Alman olacak ve kurmay heyetinin çoğunluğunu Alman subaylar oluşturacaktı.⁷⁷ Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere 5 milyon altın kredi açılması kararlaştırıldı.⁷⁸

Filistin Cephesi'ni denetleyen Enver Paşa, 24 Haziran 1917'de Halep'te Ordu Komutanları'nın katıldığı bir toplantı düzenledi. Toplantıya Kafkas Ordular Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, 4. Ordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa, 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa, Başkomutanlık Karargâhı Kurmay Başkanı Bronzar Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa, 4. Ordu Kurmay Başkanı Albay Ali Fuat

⁶⁶ BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III*, s.352-353.

⁶⁷ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.261-262.

⁶⁸ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.269.

⁶⁹ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.270.; Şevket Süreyya AYDEMİR, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C3*, İstanbul 1972, s.311.

⁷⁰ Cemal Paşa, *Hatırat*, s.184.

⁷¹ FROMKIN, *Barışa Son Veren Barış*, (çev. Mehmet HARMANCI), s.304.

⁷² BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III*, s.356.

⁷³ Cemal Paşa, *Hatırat*, s.188.; UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.278.

⁷⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım*, Ankara 1986, s.81.; Sedat, *Yıldırım'ın Akıbeti*, İstanbul 1927, s.50.

⁷⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım*, s.82.

⁷⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, Ankara 1990, s.118.

⁷⁷ BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III, Kısım: III*, s.370.

⁷⁸ BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III, Kısım: III*, s.369.

(Erdem), 3. Ordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Von Goze, Kafkas Ordular Grubu Kurmay Başkanı Yarbay Von Falkenhayn ve 6. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kreçman katıldı.⁷⁹ Çanakkale zaferinden sonra Kafkas, Irak ve Suriye Cephelerinde devam eden savaş durumu ayrı ayrı müzakere edildi ve alınması gereken tedbirler üzerinde duruldu.⁸⁰ Enver Paşa toplantı sonunda düşüncelerini şu şekilde belirtti: “ *Ben bu sırada başka bir şeyle meşguldüm. Ordu komutanlarının bazılarını Halep’e davet ettim. Onlarla bu esas konuştum istiyorum. Düşüncem, Bağdat’ı bir taarruzla geri almaktır. 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın komutasında bir 7. Ordu kurmak ve bu orduyla Halil Paşa’nın komutasındaki 6. Orduyu Yıldırım Grubu adı altında bir ordu grubu komutanlığının emrine verip Bağdat üzerine göndermektir. Hangi cephelerden hangi tümenlerin alınması gerektiğini tümüyle tesbit ettim. Ordular Grubu Komutanlığı içinde Almanya bize General Falkenhayn’ı verdi. Sanıyorum ki bu görevi iyi başaracaktır.*” dedi.⁸¹

Plana ilk itiraz Cemal Paşa’dan geldi. Paşa Enver Paşa’ya dönerek: “*Eğer Halep’de böyle bir ordu toplanacak olursa, şayet 2. Ordu cephesini tazyik ederlerse oraya yardım edilebileceği gibi İngilizler Bağdat’tan Fırat ve Dicle boyunca ilerlemeğe yeltenirse onlara karşı mukabele mümkün olur. Hele en ziyade korktuğumuz bir Adana çıkarması fikrini İtilâf Devletleri’ne tamamen terk etmiş oluruz. Bu sonbahar için Gazze Cephesi’ne bir hücum hazırlığı yaptıklarına hiç şüphe etmediğim İngilizler, Halep’te böyle bir ordunun her ihtimale hazır olarak mevcut olduğunu görürlerse, bu taarruzdan belki de vazgeçmeğe mecbur olurlar. Hulâsa Bağdat hareketini tehlikeli görüyorum*” dedi.⁸²

Cemal Paşa’nın bu düşüncesine karşı Enver Paşa şu cevabı verdi: “*Umumi Karârgâh bu Bağdat hareketine karar verdi. Almanya’dan en muktedir bir general aldı. Bundan başka sebük-bâr ve güzide 6 Alman taburundan ve birçok makineli tüfek vesaire birliklerinden bir Alman fırkası ile bazı Alman topçu bataryalarının yardımını da temin etti. Binaenaleyh bu hareketten vazgeçmek imkânı yoktur*”.⁸³

Ahmet İzzet Paşa söz alarak Suriye’nin akıbetinin tehlikede olduğunu ordunun önce Halep’e daha sonra Deyr-i Zor’a sevk edilmesini ve Suriye’deki askeri durumun aydınlığa kavuşmadan Bağdat harekâtına girişilmesine karşı olduğunu beyan etti.⁸⁴

⁷⁹ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.273.; *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım*, s.69.; Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, İstanbul 1337, s.10.

⁸⁰ Şükrü TEZER, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Ankara 1999, s.120.

⁸¹ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım*, s.69.

⁸² Cemal Paşa, *Hatırat*, s.191.

⁸³ Cemal Paşa, *Hatırat*, s.191.

⁸⁴ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.274.

15 Temmuz 1917’de Yıldırım Orduları Grubu kuruldu.⁸⁵ Grup Komutanlığına General Falkenhayn, Kurmay Başkanlığına Von Dumas atandı. 6. ve 7. Ordular, Yıldırım Ordular Grubu’nun emrine verildi.⁸⁶ Almanlar, Yıldırım’a “F. (Falke)” Ordular Grubu diye adlandırdı.⁸⁷ F Ordular Grubu, Prusya Harbiye Nazırlığı’nın 2 Temmuz 1917 tarihli emriyle şu şekilde örgütlendi:

*“ F (Falke) Ordular Grubu Komutanlığı
II Nolu Paşa Karârgâhı
Üç Piyade Tabur Karârgâhı
Üçer Bölüklü (701, 702, 703) üç Piyade Taburu
Altışar makineli tüfekli üç makineli tüfekli bölüğü
Her birinde iki makineli tüfek bulunan üç süvari takımı
Her birinde dörder hafif bomba topu bulunan üç bomba topu katası
Bir topçu tabur karargâhı
1916 modeli iki hafif sahra obüs bataryası
1916 modeli bir sahra bataryası
Bir karma hafif cephane kolu
Bir piyade top takımı(cephane koluyla)
İki dağ obüs takımı (cephane koluyla)
Bir uçaksavar top bataryası
Bir otomobilli cephane kolu (hafif bomba topları için)
Bir istihkâm müfrezesi (bir alev saçan takımı ve bir hafif köprücü malzemesiyle)
Bir ordu telefon müfrezesi
Bir tümen telefon müfrezesi
Üç ağır telsiz telgraf istasyonu
Beş hafif telsiz telgraf istasyonu
Dört uçak müfrezesi
Bir sıhhiye bölüğü (30 Nolu)
İki seyyar hastane (218. ve 219.)*

⁸⁵ İsmet GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Ankara 1993, s.145.

⁸⁶ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.83.; Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı’na atanan Falkenhayn, savaş başında Prusya Devleti Harbiye Nazırı iken 1914’ten 1916 yılına kadar Almanya Genelkurmay Başkanlığı yaptı. Ancak görevindeki başarısızlığından dolayı bu görevden alınarak 9. Alman Ordusu Kumandanlığı’na tayin olundu. Buradan da Sina-Filistin Cephesi’ne gönderilerek Yıldırım Ordular Grubu Komutanı oldu. Bkz: UMAR, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.274-275.; Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, s.15.

⁸⁷ Zekeriya TÜRKMEN, “**Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı**”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XVI, Temmuz 2000, S:47, s.397.

Otomobil kademesi (kolları).”⁸⁸

Yıldırım Ordular Grubunda 65 Alman subay ve 9 Türk subay görev alıyordu.⁸⁹

Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkiliyle Almanya, Türk Ordusu'nun içine girerek büyük sorumluluk alıyordu. Başarısız olduğu takdirde tek sorumlu Almanya olacaktı. Liman Von Sanders Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulma durumunu hatıratında şu şekilde anlatıyordu: “Üç buçuk yıllık tecrübe ve bilgiye sahip Alman Askeri Heyetine bu konuda tek şey sorulmadı ve heyet bir oldubitti karşısında bırakıldı. Anlaşılması güç olan bir başka nokta da şudur: Alman Askeri Heyeti'ne bağlı olarak Türk Genel Karârgâhı'nda uzun süre topçu, nakliye, ulaştırma ve sağlık işleri ile uğraşan bilgili ve tecrübeli Albay Sclee, Bischof ve Potschernick ile sömürge muharebelerinde uzun süre bulunduktan sonra Türk sahra sağlık hizmetleri başkanlığına getirilen Dr. Jungels'e de bir şey sorulmamış ve bu zevatin fikirleri alınmamıştır. Keza Türkiye'deki Alman Sağlık Hizmetleri Şefi Prof. Dr. Collin'e de başvurulmamıştır. Yıldırım teşkilâtını kuranlar düşüncelerini Alman askeri teşkilâtından da sakladılar ve teşebbüs, Bağdat'ın düşmesinden sonra birden bire meydana çıktı. Alman Orduları Kurmay Başkanlığı, bu hazırlığı Alman Askeri Heyeti'nden saklamak niyetinde değildi. 1917 yılı Kasım ayında Kreuznach'taki Alman Karârgâhı'na çağırıldığım zaman, General Ludendorff, Yıldırım plânının pek tabii olarak benim bilgi ve muvafakatim ile hazırlandığını sandığını söyledi. Meğer bu plânı tertipleyenler de yine İstanbul'daki Alman yetkilileri imiş.”⁹⁰

Karargâha gelen Türkçe emir ve raporlar tercüme bürosunda Almancaya çevrilerek işler Almanca yürütülecekti. Böylece Türk subayları olaylardan haberdar olamayacaktı.⁹¹

7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelen Falkenhayn, Bağdat saldırısını 4. Ordu'nun kendisine verdiği bilgilerden yola çıkarak uygun görüyordu.⁹² Fakat İngilizler Suriye Cephesi'nde taarruza geçerek Bağdat'la olan ulaşım yollarını kesebilirdi. Falkenhayn bundan ötürü Bağdat Seferi'ni ertelemek zorunda kaldı.⁹³

Ağustos 1917'de Falkenhayn'ın Almanya gezisi dönüşünde İstanbul'da Enver ve Cemal Paşa'larla birlikte katıldığı bir toplantı düzenlendi.⁹⁴ Toplantıda Cemal Paşa'nın karşı

⁸⁸ SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.202-203.; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım*, s.84-85.; Sedat, *Yıldırım'ın Akıbeti*, s.53-54.

⁸⁹ TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.397.; SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.203.; Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, s.16.

⁹⁰ SANDERS, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.203-204.

⁹¹ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.275.; TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.397.

⁹² BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.117-118.

⁹³ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.21.

⁹⁴ TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.398-399.

çıkmasına rağmen önce Filistin'e saldırılarak İngilizler püskürtüldükten sonra Bağdat'ın alınmasına karar verildi. Türk-İngiliz Cephesi Kudüs'ten epey güneyde idi. Bu kararla Irak, Suriye ve Filistin'de bulunan bütün ordular Falkenhayn'ın emrine verilmesinin önü açılıyordu.⁹⁵

Osmanlı Harbiye Nezareti'nin Almanya ile yaptığı askeri antlaşmalara göre Türkiye'ye gelen Alman subaylarını iki rütbe terfi ettirmesi Falkenhayn ile Cemal Paşa arasında komuta sorunu doğurdu. Falkenhayn'ın Filistin bölgesine gelmesinin ardından 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile sürtüşme yaşadı. Alman Generali Cemal Paşa'nın emri altına girmek istemedi.⁹⁶ Cemal Paşa'nın bu işe karışmasını engellemek için Paşa Almanya'ya davet edildi.⁹⁷

30 Eylül 1917'de Sina Cephesi Komutanlığı 8. Ordu adıyla yeniden düzenlenerek komutanlığına Von Kress getirildi. Sina Cephesi'ndeki kuvvetler General Falkenhayn'a bağlandı. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'na, 8. Kolordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa da 4. Ordu Komutanlığına getirildi. Irak'taki 6. Ordu, 7. ve 8. Ordular da Alman Generali'nin emrine verildi.⁹⁸

Falkenhayn, Alman siyaset ve menfaatlerine göre bir hareket takip etti. Bunun için emrinde bulunan bazı Alman subaylarını ordu emrinde bulunan aşiret reislerine göndererek onlarla doğrudan bir temas sağlamaya çalıştı. Bu hareketin amacı ise aşiret reislerini kendi hedeflerine hizmet için kullanmaktı.⁹⁹ Bu durumu fark eden Mustafa Kemal Paşa Falkenhayn'la İngilizlerin her bakımdan üstünlüğüne aldırmandan saldırıda bulunmak istemesi ve Osmanlı kaynak ve imkânlarına el koyması konuları nedeniyle bir çatışma içerisine girdi.¹⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa, memleketin umumi durumu ve işlerin yolunda gitmediğine ve bu durumda ne yapılması gerektiğine dair düşüncelerini kapsayan 20 Eylül 1917 tarihli bir rapor hazırladı. Raporda: *“Mülki idarenin artık güvenilemeyecek bir hale geldiği, ticaret ve iktisat hayatının felce uğradığı, ordunun maddi ve manevi kudretinin zayıf düştüğü ve Osmanlı Ordusu'nun en tehlikeli çarpışmaların beklendiği bir cephede mukadderatının bir yabancıya verilmesindeki mahzurlar açık ve isabetli olarak belirtilmekte ve bazı tavsiyelerde bulunularak ilerde vatan mukadderatının idaresi için elde kuvvetli bir ordu tutmanın, devlet idare cihazını sağlam ve halkın maneviyatını sarsılmamış bir halde bulundurmanın zaruri*

⁹⁵ BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.118.

⁹⁶ TÜRKMEN, *“Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”*, 399-400.

⁹⁷ Cemal Paşa, *Hatırat*, s.198.; BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.118.

⁹⁸ TÜRKMEN, *“Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”*, s.401.

⁹⁹ TEZER, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s.135.

¹⁰⁰ BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.119.

olduğu ileri sürülerek, tedbirler alınmadığı takdirde saltanat binasının ansızın çökeceği belirtilmektedir.”¹⁰¹ 20 Eylül 1917 tarihli raporuyla durumu ve düşüncelerini Enver Paşa’ya bildirdi. Önerileri kabul edilmeyince komutanlıktan çekildi. Yerine Fevzi Paşa (Çakmak) getirildi.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1918’de Karargâhı Nablus’ta bulunan 7. Ordu Komutanlığı’na getirildi. 18 Eylül’de komutayı teslim aldı.¹⁰³

1917 Sonbaharında Yıldırım harekât hedefini Bağdat’tan Sina Cephesi’ne çevirdi. Çünkü İkinci Gazze muharebesinden sonra İngilizler, Filistin Cephesi’ni kuvvetlendirdiği için durum Bağdat’ta daha tehlikeli bir hal almıştı. Yıldırım Ordusu’nun kurulma amacını öğrenen İngilizler bunu engellemek için Filistin Cephesi’ne ağırlık vermeye başladı. Türk kuvvetleri ise bu sırada Bağdat ve Filistin’de kullanacağı kuvvetleri hazırlamakla meşguldü.¹⁰⁴

28/29 Eylül’de İngilizler Ramadiye’de bulunan Fırat Grubu’na, Fırat’ın güney kıyısından üstün kuvvetlerle başarılı bir taarruzda bulundu.¹⁰⁵

30 Ekim 1917’de başlayan 3. Gazze Savaşında İngilizler galip çıktı. 7 Kasım’da Gazze, 15 Kasım’da Yafa işgal edildi.¹⁰⁶ İngiliz ilerleyişi karşısında tutunamayan Yıldırım Orduları Grubu, Filistin’i terk ederek kuzeye doğru çekildi. 9 Aralık 1917’de Kudüs, İngilizlerin eline geçti.¹⁰⁷ Kudüs düşünce Cemal Paşa Suriye’den ayrılarak İstanbul’a döndü. İngilizler 1918 Şubat’ında Filistin’de tekrar faaliyete geçti.¹⁰⁸ Lût Gölü’nün güneyindeki Tafiye kasabasındaki Türk bölüğü yenilgiye uğratarak kasaba işgal edildi. Albay Kemaleddin Sami kumandasında gönderilen kuvvetler tarafından kasaba geri alınınca isyancı Araplar bozgun halinde kaçtı. Bu olaydan sonra İngilizler Hicaz-Maan demiryolunu kesmek, Tafiye olayından sonra Arapların manevi gücünü artırmak amacıyla Şeria yönünde taarruza başladı.¹⁰⁹ 1918 yılı başlarında Filistin Cephesi’nde durum kesinleşti ve Kudüs yenilgisinden dört ay sonra 25 Şubat 1918’de Falkenhayn istifa etti. Yerine Alman Generali Liman Von Sanders getirildi.¹¹⁰ Liman Von Sanders Irak’ta bulunan 6. Ordu’nun Yıldırım Orduları

¹⁰¹ İslâm Ansiklopedisi, **Atatürk**, İstanbul 1949, s.726-727.

¹⁰² BAYUR, **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: III, Kısım: III**, s.414-416.

¹⁰³ Falih Rıfki ATAY, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, s.127.; Uluğ İĞDEMİR, **Atatürk’ün Yaşamı CI**, Ankara 1988, s.125.; İslâm Ansiklopedisi, **Atatürk**, s.727.

¹⁰⁴ SANDERS, **Türkiye’de Beş Yıl**, s.207-208. Akdes Nimet KURAT, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Ankara 1966, s.81.

¹⁰⁵ SANDERS, **Türkiye’de Beş Yıl**, s.211-213.; **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.117.

¹⁰⁶ ADAMOF, **Anadolu’nun Taksim Planı**, s.138.; TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.402.

¹⁰⁷ KARAL, **Osmanlı Tarihi CIX**, s.516.; Ramazan BALCI, **Osmanlı’yı Yıkan Cephe: Filistin**, İstanbul 2006, s.171.

¹⁰⁸ HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.22.

¹⁰⁹ UMAR, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s.313-314.

¹¹⁰ TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.402.; İĞDEMİR, **Atatürk’ün Yaşamı CI**, s.102.

Grubu emrinden çıkarılmasını, Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) Bey ile 5. Ordu Karârgâhı'ndaki bazı Türk subaylarını da yanında götürmek istediğini bildirdi. İstekleri Enver Paşa tarafından kabul edildi.¹¹¹

8-12 Mart 1918 tarihleri arasında İngilizler, Nablus'a yürüdü. Fakat mukavemetle karşılaşınca geri çekildi. Amman'a doğru ilerlediğinde ise El-Salt zapt edildi. Bir hafta süren muharebelerde Türk savunmasını kıramayınca tekrar Ürdün Nehri'ne çekildi.¹¹² Nisan ayındaki yenilgiler üzerine Mayıs'da Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerini durdular.¹¹³ 7. Ordu'nun sağında 8. Ordu, solunda Şeria nehri arkasında 4. Ordu bulunuyordu.¹¹⁴

19 Eylül 1918'de başlayan yeni İngiliz taarruzu karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusu dayanırken 8. Ordu cephesi yarıldı. Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa ordusunu ve 8. Ordu'dan kalan birlikleri düşman taarruzu altında Şeria Nehri'nin doğusuna geçirdi.¹¹⁵ Ardından 7. Ordu kıtaları Halep'in 5 km. kuzeyinde mevzilenmek üzere geri çekilmeyi sürdürdü. Ordu karargâhı Katma'ya nakledildi. Türk kuvvetlerinin çekildiğini gören Arap ve İngiliz kuvvetleri saldırıya geçtiyse de 7. Ordunun direnişi karşısında yenilgiye uğradılar.¹¹⁶ Bu mücadele Osmanlı Devleti'nin İngilizlerle yaptığı son savaş olup Anadolu'nun savunulması açısından son derece stratejik bir mevki olan Toros Tünelleri elde tutulmuş oluyordu. Bu şartlar altında Mondros Mütarekesi imzalandı.¹¹⁷

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 30 Ekim 1918 akşamı Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Liman Paşa'ya emir ve komutanın Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılması kendisinin derhal İstanbul'a dönmesi ve Alman kıtalarının süratle İstanbul'a nakillerini istedi.¹¹⁸ Bunun üzerine 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim'de Adana'ya geldi.¹¹⁹ Liman Paşa komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ederken şöyle diyordu: *“Ekselans, siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi bazı olaylar oldu. Fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu sanırım. Bugün Türkiye'yi terke zorlanırken emrim altındaki orduları Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdir ettiğim bir komutana veriyorum. Bu*

¹¹¹ HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.23; SANDERS, **Türkiye'de Beş Yıl**, s.225.

¹¹² SANDERS, **Türkiye'de Beş Yıl**, s.240.

¹¹³ SANDERS, **Türkiye'de Beş Yıl**, s.245.

¹¹⁴ İslâm Ansiklopedisi, **Atatürk**, s.727.

¹¹⁵ GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Mütareke Dönemi ve İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal**, Ankara 2011, s.9.; HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.24.

¹¹⁶ Süleyman HATİPOĞLU, *“Atatürk'de Kuva-yı Milliye ve Misâk-ı Milli Fikri'nin Şekillenmesi”*, Misâk-ı Milli'nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli, Bildirileri, A.A.M. Ankara 2001, s.45.

¹¹⁷ HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.25.; İslâm Ansiklopedisi, **Atatürk**, s.729.

¹¹⁸ SANDERS, **Türkiye'de Beş Yıl**, s.353.

¹¹⁹ Utkan KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 1988, s.1.

genel felaket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle teselli buluyorum. Komutayı size terk ve tevdi etmek. Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim.”¹²⁰

Liman Paşa birliklere şu yazısıyla veda etti: “ *Ordular Grubu’nun sevk ve idaresini Mustafa Kemal Paşa’nın birçok harpte şeref kazanmış kudretli ellerine bırakmak zorunda olduğum şu anda emrim altında Osmanlı İmparatorluğu’nun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım. Beni Ordular Grubu’nun pek çok subay ve erlerine sıkı sıkıya bağlayan Gelibolu Muharebeleri’nin şan ve şeref dolu günleri bütün tarih boyunca unutulmayacaktır. Keza Anadolu sahillerindeki birçok cesaretli teşebbüs de unutulmayacaktır. Bizim başarılarımızın bir zinciri olan ve fâsılasız altı buçuk ay devam eden Filistin’deki çetin savunma, özellikle Telazur, Turmusaya, Elkefir ve iki Şeria muharebesi ki hepsi ayrıca bizden çok üstün düşmana karşı kazanılmıştır. Osmanlı Ordusu’nun ve onunla omuz omuza çarpışan Alman ve Avusturya birliklerinin cesaretinin bir örneğidir. Bu süre içinde olup bitenleri hatırlayınca Osmanlı Devleti’nin kendi cesur evlatlarına dayanarak geleceğe güvenle bakabileceğini düşünüyorum. Allah’ın Osmanlı milletinin ve onun mütteliklerinin harp yaralarını geleceğin sulh ve sükûn dolu yıllarında iyileştireceğine inanıyorum.*”¹²¹

31 Ekim 1918’de Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı’nı üstlenen Mustafa Kemal Paşa, çok önemli ve ağır bir yük altına girdi.¹²² Mondros Mütarekesi’nin içeriği aynı gün Mustafa Kemal Paşa’nın eline geçti.¹²³ Grup Komutanlığı’nın Karargâhı Adana’ya nakledildi.¹²⁴ Nihat Paşa komutasındaki 2. Ordu, Ali Fuat Paşanın idaresindeki 7. Ordu, Muhittin Paşa Komutasındaki Hicaz Kuvve-i Seferiyesi, Aden bölgesinde bulunan Sait Paşanın tümeni Mustafa Kemal Paşa’nın emri altına girdi. Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak elinde bulunan birlikleri kuvvetlendirmeye ve düzene sokmaya önem verdi.¹²⁵ Kısa bir zaman sonra grubun muharip gücü 20 bine çıkarıldı.¹²⁶

Mustafa Kemal Paşa mütareke maddelerini öğrendiğinde Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’ya gönderdiği telgraflarla açık ve kesin şekilde uyarılarda bulundu. İşgale engel olmak için elinden geleni yaptı. İngilizlerin hükümete baskılarının artması Ahmet İzzet

¹²⁰ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.731.

¹²¹ SANDERS, **Türkiye’de Beş Yıl**, s.353-354.

¹²² **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.734.

¹²³ Mustafa ONAR, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara 1995, s.2.

¹²⁴ TÜRKMEN, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, s.406.

¹²⁵ BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eseri I**, s.160.; İGDEMİR, **Atatürk’ün Yaşamı CI**, s.134.

¹²⁶ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.733.

Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafların sıklaşmasına neden oldu.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin İskenderun'da karaya asker çıkarmaları halinde gerekirse silâhla karşılık vereceğini bildirdi. İngilizlerin Halep tarafındaki kuvvetlerine erzak nakletmek için İskenderun yolunu kullanmakta ısrarlarına karşı Ahmet İzzet Paşa onay verirken Mustafa Kemal Paşa karşı çıkıyordu.¹²⁸ Mustafa Kemal Paşa'ya göre İngilizlerin amacı 7. Ordu'nun geri çekilme yollarını kesmek olduğunu ve İngilizlerin lehine verilecek emirlerin hiçbirini yerine getirmeyeceğini belirtti. Bu nedenlerden ötürü barışın bozulmasından endişe duyan Harbiye Nezareti bu durumun önüne geçmek amacıyla 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhını lağv etti. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı. Yıldırım Ordular Grubunda bulunan bütün kıtaat 2. Ordu emrine verildi. Bütün vazife 2. Ordu'ya bırakıldı.¹²⁹

7 Kasım 1918 tarihli grup emriyle 24. Fırka 20. Kolorduya bağlandı. 20. Kolordu ile 15. Kolordu arasında Hupnik Çayı sınır olacaktı. 11. Fırka Raco'da 1. Fırka İslâhiye'de toplanacaktır. 41. Fırka 15. Kolorduya bağlandı. Bu fırka İngilizlerle görüşülecek konuları doğrudan Gruba bildirecekti. 3. Kolordu Karargâhı Adana'ya gelecekti. 20. Kolordu 7. Ordu Karargâhından aldığı subaylarla kolordu karargâhını güçlendirecekti.¹³⁰

4. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ADANA VE ÇEVRESİ

1918 yılı sonlarına kadar Adana ve havalisi, işgale uğramadı. Doğu Anadolu'da Rus ve Ermeni zulmünden kaçan halkın büyük kısmı Çukurova'ya göç etmek zorunda kaldı. Adana ahalisi 1914'ten 1918'e kadar dört yıl boyunca Suriye Cephesini maddi ve manevi olarak destekledi. Savaşıkları cephelerde büyük kahramanlıklar gösterdi. Yöre Anadolu'nun önemli bir geçidi konumunda olduğundan Suriye, Filistin, Irak ve Kanal Seferlerinin ağırlığını taşıdı.¹³¹

Ermenilerin Suriye'ye nakliyle Adana'da bir boşluk meydana geldi. Birçok dükkân ve işyeri kapanınca İttihat Terakki Cemiyeti'nin himayesi altında çirak mektebi açıldı. Türk

¹²⁷TÜRKMEN, "*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*", s.408.

¹²⁸ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.39.

¹²⁹ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi, *İstiklâl Harbi Kataloğu*, (ATASE, İSH), K.27, G.59, B.59-1.; ATASE, İSH, K.253, G.47, B.47-1.; TÜRKMEN, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.48.

¹³⁰ ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.25.

¹³¹ Kemal ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara 1999, s.27.

çocukları kısa zaman içinde kalaycılığı, lehinciliği ve tenekeçiliği öğrendiler. Yeni öğrencilerin mezuniyetiyle memleketin ihtiyacı olan sanat erbabı karşılanır hale geldi.¹³²

Birinci Dünya Savaşı bütün memlekette olduğu gibi Adana ve çevresinde de büyük sıkıntılar yarattı. Alet, makine, işçi eksikliğinden ve angarya işlerden dolayı tarım felce uğradı. O yıllarda havaların kurak geçmesiyle kıtlık baş gösterdi. Fiyatlar alabildiğine yükseldi. Pek çok şey karaborsaya düştü.¹³³ Önceleri 15-20 kuruşa satılan bir külek (külek=32 kilo) buğdayın fiyatı 1.500-2.000 kuruşa çıktı.¹³⁴ Şehirlerde yaşayanlar darı sömeği ve süpürge tohumu karıştırılmış bir ekmek alabilmek için fırınların önünde sıraya giriyordu.¹³⁵ Sokaklar aç ve sefillerin yuvası haline geldi.¹³⁶ Gençler cepheye gittiğinden tarla işlerine yaşlılar ve kadınlar bakmak zorunda kaldı.¹³⁷

Halkın çektiği sefalet yetmiyormuş gibi bir de İngilizlerin Akdeniz Donanması'na mensup bir deniz tayyaresi ara sıra şehri bombalıyordu.¹³⁸

Irak ve Suriye Cephesi'ne yakın olduğundan köylünün ürettiği az miktardaki ürün henüz tarlada iken zorla elinden alınıyordu.¹³⁹ Sıhhiye teşkilatının yetersizliği bulaşıcı hastalıkları arttırdı. Tifüs'ün yanı sıra kolera salgını da arttı. Sabun ve şeker kıtlığından uyuz yaygınlaştı. Emniyetin sağlanmasında yaşanan ihmaller huzursuzluğu ve korkuyu arttırdı.¹⁴⁰

Savaşın son günlerinde ordudan firar edenlerin sayısı arttı. Firariler dağ ve ova köylerini haraca bağladı. Firari ve eşkıyaları takiple görevlendirilen jandarmaların ihmalleri ise firarilerin cüretini artırıyordu.¹⁴¹ Takipler esnasında halka uygulanan baskılar silâhlı kuvvetlere duyulan güven ve sevgiye darbe indiriyordu.¹⁴²

Ordunun iâşe ihtiyacını karşılamak üzere aşar vergisine % 25 zam yapılarak % 37,5'a çıktı. Verginin artışı halkın hayatını oldukça zorlaştırdı.¹⁴³

¹³² Damar ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, Adana 2000, s.64.

¹³³ Kasım ENER, **Tarih Boyunca Adana Ovası'na (Çukurova'ya) Bir Bakış**, Adana 1993, s.311-312.

¹³⁴ Ahmet Cevdet ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, Adana 1969,s.83.

¹³⁵ **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim)**, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını 1, İstanbul 1971, s.19.

¹³⁶ ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, s.64.

¹³⁷ **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim)**, s.19.

¹³⁸ İlk bombayı Hasanağa Mahallesi'nde bir garibanın evine atarak evi yıktı. İkinci bombasını da Erkek Lisesi'ne atarak üç öğrencinin ölmesine sebep oldu. Bkz.ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, s.64.

¹³⁹ ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, s.66.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.28.

¹⁴⁰ ENER, **Tarih Boyunca Adana Ovası'na (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.312.

¹⁴¹ ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.83.

¹⁴² **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim)**, s.19.

¹⁴³ ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.84.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU ve MONDROS MÜTAREKESİ

A. İTTİFAK DEVLETLERİNİN MÜTAREKE İSTEKLERİ

1. Bulgaristan'ın Durumu

Müttefik devletlerde artık 1917 yazından itibaren harp yorgunluğu ve barış isteği açıkça kendini gösteriyordu. Bulgaristan, Bükreş Antlaşmasıyla (7 Mayıs 1918) Merkezi Devletlere geçen Dobruca'nın kendine verilmemesini hıyanet olarak saydı. Merkezi Devletlerden olan beklentisi kalmadığı için İtilâf Devletleriyle anlaşmak istiyordu.¹⁴⁴ Bulgaristan'ın iç durumu kötüydü. Almanya'ya devamlı gıda maddesi göndermesi halkı yiyecek sıkıntısına soktu. Çiftçilerin silâhına alınması tarımsal üretimin düşmesine neden oldu. Bulgaristan, Almanya'dan maddi ve askeri yardım alıyordu. Almanya, 1918 yılı Ocak ayında mali yardımı, Mart ayında da askeri yardımını kesince askerler arasında huzursuzluk baş gösterdi.¹⁴⁵ Ordu da firar hadiseleri çoğaldı.¹⁴⁶

Makedonya Cephesi'nde 15 Eylül 1918 sabahı başlayan İtilâf taarruzu Bulgaristan'ın sonunu getirdi. Taarruzun şiddeti karşısında 26 Eylül'de mütareke istedi ve 29 Eylül'de imzaladığı Selânik Mütarekesiyle savaştan çekildi.¹⁴⁷

Bulgaristan'ın mütareke şartları o dönemin İstanbul gazetelerine şu maddelerle yansıtıldı:¹⁴⁸ 1- Bulgaristan 1914 yılındaki eski hududuna irca edilecek.

2- Seferber halinde bulunan bütün Bulgar orduları terhis edilecek.

3- Bütün Bulgar cephane, levazım ve silâhları depolara konacak ve bunlar İngiliz subaylarının nezareti altında bulunacak.

4- Mütarekenin imzalanmasından itibaren dört hafta içinde Almanya ve Avusturya-Macaristan elçileri ve tebaası Bulgaristan'ı terk edecek.

2. Avusturya- Macaristan'ın Durumu

Bulgar Cephesi'nin çökmesi ve Alman ordularının Batı Cephesi'nde yenilmesi Avusturya-Macaristan'ı zor durumda bıraktı.¹⁴⁹ İtilâf kuvvetleri, Makedonya üzerinden

¹⁴⁴ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV 2. Kısım**, s.736.

¹⁴⁵ ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, s.141.

¹⁴⁶ Celâl BAYAR, **Ben de Yazdım(Milli Mücadele'ye Gidiş)**, İstanbul 1965, s.9.

¹⁴⁷ Ali TÜRKELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s.8-10.; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.737.

¹⁴⁸ BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.9-10.

¹⁴⁹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.740.

kuzeye ilerlemeye Avusturya-Macaristan'ı güneyden tehdit etmeye başladı.¹⁵⁰ İtalya'nın Ekim sonu taarruza geçmeleri sonucunda cephe yarıldı. Mütarekeden başka yolu olmayan Avusturya, 3 Kasım'da İtalya ile Villa Guisti Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı.¹⁵¹

Askeri çöküş devleti birtakım siyasi bunalımlara sürükledi. Ekim ayının son yarısında imparatorluk dağıldı ve yerine milliyetçilik esasına dayalı yeni devletler kuruldu.¹⁵² 30 Ekim'de Avusturya'da yeni anayasa kabul edilerek devlet gücü geçici bir meclise bırakıldı. Milli Meclis tarafından seçilen bir kurul yönetimi ele aldı.¹⁵³

3. Almanya'nın Durumu

1917 yılında İtilâf baskısını fazlasıyla hisseden Almanya Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte umutlandı.¹⁵⁴ Batı'da Fransa'yı çökerteceklerini umuyordu. 21 Mart 1918'de başlayan Alman saldırısı bazı başarılar elde ettiyse de zaferi getirmekten yoksundu.¹⁵⁵

Harbin uzayıp gitmesi, mali zorluklar, insan ve malzeme kaybı, liberal ve radikal düşüncelerin etkisi Almanya'yı zor duruma sürüklüyordu. Halk, savaşa karşı çıkıyor iktidara yeni idarecilerin gelmesini ve rejimin değişmesini istiyordu.¹⁵⁶ 26 Eylül'de Bulgaristan'a yönelik başlayan İtilâf saldırısı Almanya'yı mütarekeye zorladı. Çünkü Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Almanya'nın doğu ve güneydoğu'dan kuşatılmasının yolunu açtı. Böyle bir durumda olacakları göze alamadı ve 4 Ekim'de iktidara gelen Barış Hükümeti, siyasi girişimlerde bulunarak 11 Kasım'da mütareke imzalamayı başardı.¹⁵⁷

B. OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU

Harbin üçüncü yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumu bozuldu, üretim azaldı. İnsan kaynakları ise büyük kayıplar nedeniyle ordunun ihtiyaçlarına yetmez bir hale geldi. Ulaşım işlerinin yetersizliği de ordunun beslenmesini zorlaştırdı. Yaşanan bu kötü durum halk arasında harp karşıtı görüşlerin yayılmasına neden oldu.¹⁵⁸

¹⁵⁰ Dursun Ali AKBULUT, "*Çöken Devlet*", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.131.

¹⁵¹ ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, s.142-143.

¹⁵² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.740.

¹⁵³ AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.131.

¹⁵⁴ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.737.

¹⁵⁵ Selçuk URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul 2008, s.15-16.; ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, s.143.

¹⁵⁶ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.737.

¹⁵⁷ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.16.

¹⁵⁸ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV, 2. Kısım**, s.738.

Savaşın sonlarına doğru Doğu ve Güney Cepheleri'nde hareketlilik devam ediyordu. Doğu Cephesi'nde askeri başarılar elde edilmesine rağmen aynı durum Güney Cephesi için söz konusu değildi.¹⁵⁹ Suriye Cephesi'nin komutasını üstlenen General Falkenhayn'ın stratejik hataları sonucu ciddi kayıplar yaşandı. Yerine Liman Von Sanders getirildi.¹⁶⁰ 19 Eylül 1918'de Filistin-Suriye Cephesi'nde başlayan İngiliz saldırısı sonucunda Şam, Beyrut ve Amman işgal edildi.¹⁶¹

Irak Cephesi'nde Ali İhsan Paşa komutasındaki 6. Ordu'nun durumu iyi değildi. Üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayan Türk ordusu Mondros Mütarekesi öncesi Musul'a çekilmek zorunda kaldı.¹⁶²

Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak çekilmesinden sonra Trakya Cephesi açık hale geldi. İtilâf Devletleri, bu yolla Doğu Trakya, Boğazlar ve İstanbul'a kolayca yürüyebilirdi.¹⁶³ Osmanlı ordusunun asıl kuvvetleri Filistin ve Kafkasya'da bulunduğundan Trakya ve boğazlar savunma gücünden yoksundu.¹⁶⁴ İngiliz ve Fransızlar da Trakya'da 7 tümenlik bir kuvvet yığıp İstanbul üzerine harekete hazırlanıyordu.¹⁶⁵ Bütün bu nedenler Osmanlı Devleti'ne mütarekeden başka bir çıkış yolu bırakmıyordu.

1. Talat Paşa Hükümeti'nin Mütareke Girişimi

Müttefik devletlerin mütareke istekleri karşısında Talat Paşa da ateşkes istemek zorunda olduğunu anlamakta zorlanmadı. Wilson prensipleri çerçevesinde mütareke yapılması için ABD nezdinde girişimde bulunmak için araştırma başlattı. 1 Ekim'de kabineyi toplayarak mütarekenin zorunlu olduğunu ve İtilâf Devletlerinin kendilerine şartları ağır bir mütareke imzalatma ihtimaline karşı istifa etmeleri gerektiğini belirtti. Üyelerin çoğunluğuyla karar kabul edildi. Talat Paşa 4 Ekim'de Padişaha istifasını sundu.¹⁶⁶

2. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Mütareke Girişimi

Talat Paşa'nın istifası üzerine Tevfik Paşa, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Tevfik Paşa bir hafta gayret etse de kabineyi kuramadı.¹⁶⁷ Tevfik Paşa, bu süre içerisinde İstanbul'daki İspanya Elçiliği vasıtasıyla ABD'ye mütareke teklifinde bulundu. Fakat ABD

¹⁵⁹ AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.133.

¹⁶⁰ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.18.

¹⁶¹ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.142.

¹⁶² URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.18.; AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.133.

¹⁶³ AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.133.

¹⁶⁴ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.8.

¹⁶⁵ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.142.

¹⁶⁶ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.22.

¹⁶⁷ Ali Fuat TÜRKGELEDİ, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 2010, s.151.

bu bölgedeki sözcülüğü Fransa ve İngiltere'ye bıraktığı için başvuru sonuç vermedi.¹⁶⁸ Tevfik Paşa'nın kabinesini kuramaması üzerine Padişah, herkesin güvenini kazanmış ve hiçbir siyasi partiye girmemiş olan Ahmet İzzet Paşa'yı müşir rütbesi ile 14 Ekim 1918'de Sadrazamlığa tayin etti.¹⁶⁹ Ahmet İzzet Paşa'nın çalışması sonucunda kabine kısa sürede kuruldu.¹⁷⁰

Hükümet programı dört gün içinde tamamladı. Program 19 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa tarafından Meclis-i Mebusan'da okundu.¹⁷¹ Programda içte ve dışarıda barış ve huzura ihtiyaç duyulduğu, harp nedeniyle sürülmüş ya da nakledilmiş olanların eski yerlerine dönebilecekleri, zararlarının devlet tarafından karşılanacağı ve ayrıca her türlü yolsuzluğun, sorumsuzluğun önüne geçileceği vurgulanıyordu.¹⁷² Wilson Prensipleri'ne uygun bir barışın kabul edileceği, Arap vilayetlerine Hilafet ve Saltanata bağlı kalmaları şartıyla muhtariyet verileceğini belirtiyordu.¹⁷³ Irk ve mezhep farkı gözetilmeden bütün unsurların serbestçe gelişmeleri, siyasi haklardan eşit şekilde faydalanması ve yönetime katılmaları için seçim yasaları dâhil bütün değişikliklerin yapılacağı sözü veriyordu.¹⁷⁴ Programı sayesinde Hükümet, birleştirici, bütünleştirici bir siyaset takip edeceği izlenimi veriyordu. Kabine'nin ana hedefi içte ve dışarıda derhal barışın yapılmasını sağlamaktı.¹⁷⁵

Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmasında ilk işinin İtilâf Devletleriyle hak ve adalet esaslarına dayalı bir barışın yapılması olduğunu açıkladı.¹⁷⁶ Barış için Amerikalılarla müzakere etmek üzere Hahambaşı Naum Efendi'yi görevlendirdi.¹⁷⁷ Bern Askeri Ataşesi Miralay Halil Bey'i de Fransızlarla görüşmelerde bulunması için Paris'e gönderdi.¹⁷⁸ Fakat sonuç veren girişim Irak muharebelerinde esir alınan İngiliz Generali Townshend'in İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral

¹⁶⁸ Yuluğ Tekin KURAT, "*Bir İmparatorluğun Son Nefesi Monduros*", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, (Eylül 1971) S:48, s.39.

¹⁶⁹ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.8.

¹⁷⁰ Ahmet İzzet Paşa kabinesi şu üyelerden oluşuyordu: Sadrazam ve Harbiye Nazırı Müşir Ahmet İzzet Paşa, Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi, Şer'i Temyiz Mahkemesi Reisi, Şuray-ı Devlet Reisi Âyandan Reşit Akif Paşa, Adliye Nazırı eski şeyhülislam Hayri Efendi, Dâhiliye Nazırı eski Sofya Büyükelçisi İstanbul Mebusu Fethi Bey, Maliye Nazırı Cavit Bey, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Nazırı Roma elçisi Nabi Bey, Maarif Nazırı Sait Bey, Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Nafia Nazırı Ziya Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Ziya Paşa, Nafia nazırı vekâleten, Telgraf ve Posta Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Evkaf Nazırı diğeri seçilinceye kadar vekâleten, İaşe Nazırı Celal Muhtar Bey. Bkz. Metin AYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara 1997, s.152-153.

¹⁷¹ SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı I*, s.37.; BAYAR, *Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)*, s.22.; Selçuk URAL, "*Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları*", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S27 Erzurum 2005, s.276.

¹⁷² AYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s.155.

¹⁷³ SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı I*, s.37.

¹⁷⁴ URAL, "*Ahmet İzzet Paşa'nın Hükümet Programı ve Meclis-i Mebusanda'ki Yankıları*", s.279-280.

¹⁷⁵ AYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s.156.

¹⁷⁶ AYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s.161.

¹⁷⁷ Gotthard JAESCHKE, "*Mondros'a Giden Yol*", Belleten, XXVIII/109 (1964) s.145.

¹⁷⁸ TÜRK GELDİ, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s.29.

Calthorpe ile görüşmek üzere serbest bırakılması oldu.¹⁷⁹ General Townshend'in aracılığıyla Mondros'ta bulunan Amiral Calthorpe telgrafla Sadrazama delegelerin 23 Ekim'de gönderilmesini bildirdi.¹⁸⁰

3. Osmanlı Mütareke Heyeti ve Heyete Verilen Talimat

Bulgar Kralı Ferdinand, Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Charles tahtlarını kaybederek memleketlerini terk etmek zorunda kaldılar. Sultan Vahdettin de sonunun böyle olacağından korktuğu için mütareke görüşmelerine emin olduğu Damat Ferid Paşa'yı başmurahtas olarak göndermek istedi.¹⁸¹ Townshend, Rauf Bey'in başmurahtas olmasının uygun olduğunu bildirdi. Ahmet İzzet Paşa da Damat Ferid Paşa'nın göndermesine itiraz etmişse de Padişah geri adım atmadı.¹⁸² Ahmet İzzet Paşa, konuyu Meclis-i Vükelaya götürdü. Bütün üyeler Padişahın kararına karşı çıktı. Ahmet İzzet Paşa'nın istifa edeceğinin duyulması üzerine Padişah kararından vazgeçti.¹⁸³ Böylece Mondros'a gidecek heyette Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah Bey ve Heyet kâtipliğinde Ali Bey'in (Türkgeldi) bulunması temin edildi.¹⁸⁴ Heyete sonradan General Townshed'le beraber Midilli'ye gitmiş olan deniz subaylarından Tevfik Bey dâhil edildi.¹⁸⁵

Hükümet tarafından heyete verilen 8 maddelik talimatta şu hususlar yer alıyordu:

“ 1. Boğazların Küşadı:

Mütareke esnasında Boğazların sefain-i ticariyye ve harbiyeye küşâde olması esasını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harb gemilerinin dühullerine müsaade edemeyiz. Boğazların istihkâmâtı Osmanlı kuvve-i askeriyesi tarafından muhafaza edilecektir. Hasım tarafından şiddetli ısrar vuku bulacak olursa kontrol sıfatı ile muayyen miktarda İngiliz zâbitlerinin

¹⁷⁹ SELEK, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı I**, s.37.

¹⁸⁰ Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1981, s.38.; BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.7.

¹⁸¹ BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.43-44.

¹⁸² Ayanda Sadrazamla Damat Ferid Paşa görüştü ve bu görüşme Sadrazamı iyice umutsuzluğa sevk etti. Çünkü Damat Ferid Paşa kendisine Amiral Calthorpe'u görür görmez devletin toprak bütünlüğünü esas alan bir mütarekenin yapılmasını isteyeceğini eğer kabul edilmezse Londra'ya gitmek için bir kruvazör isteyeceğini oraya gittiğinde de Krala ben senin babanın eski dostu idim deyip isteklerimin kabulünü senden beklerim diyerek teklifte bulunacağını açıklamış. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, Padişaha bu görüşmeyi açıkladı ve görüşmelere Damat Ferid Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçilmesini istedi. Fakat Padişah ısrarından vazgeçmedi. Bkz. Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I**, İstanbul 1992, s.53.; AYIŞIĞI, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.165.

¹⁸³ AYIŞIĞI, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s.166-167.; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.10.

¹⁸⁴ Tefvik BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962, s.30.; URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.29.; **Tasvir-i Efkâr**, 27 Teşrin-i Evvel 1334 / 27 Ekim 1918, No: 2542.

¹⁸⁵ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.29.

bulunmasına da muvafakat edebiliriz. Bunların akdi sulhü müteakıp Boğazları terk etmeleri şartı protokole ithal olunacaktır. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harb sefineleri iki Boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak Karadeniz ve Adalar Denizine geçeceklerdir.

2. Askerin Terhisi:

Askerin terhisine dair olan teklifi esas itibariyle kabul edeceğiz. Asayişî dahiliyi muhafaza için vakti hazerdeki miktarı tecavüz etmeyecek kuvvei askeriye silâh altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebi zabitan ve neferat memleketlerine muayyen zamanda iade edileceklerdir.

3. Mütareke'nin yevmi akdindeki harp cepheleleri tecavüz edilmeyecektir. Ve bittabi mütareke umum cephelere ve İngiltere ile müttefiklerine şâmil olacaktır.

4. Gerek dâhilde gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet tekeffül ve taahhüt eder. İdare-i hükümete hiçbir suretle müdahaleleri kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvve-i askeriye ihraç olunmayacaktır.

5. Karadeniz havzasında Almanların avdeti taarruziyelerine ve turuku bahriyeyi tehlikeye ilka eylemeleri ihtimaline karşı sevahilimizde ve karasularımızda tedabiri tedafüye ahzı bize aittir. Lâkin İngilizler kendilerine kanaat bahş olacak tarzda hakkı teftişe malik olabilirler.

6. Mütarekeyi müteakıp serbestii ticaret ve sefaini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat vesair mevaddı gıdaiye ithalini tesri eylemelerini teklif edeceğiz.

7. Mütarekeyi müteakıp Almanya'nın Türkiye'ye ikrazata devam edemeyeceği muhakkak olduğundan muaveneti nakdiyede bulunulması.

8. Namusu millîyi rencide edecek her nevi metalibat red olunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvei askeriyesi ile sefaret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terk etmeleri için lâakal iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini işbu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı suretle muamele etmelerini mucib olacağından halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebenin şu sırada avdetleri katiyen kabul olunamayacağından bu yolda vuku bulan bir teklif reddedilecektir.”¹⁸⁶

Bu talimatla yola çıkan Türk heyeti, Peşkişevket savaş gemisiyle 24 Ekim 1918'de Galata Rıhtımı'ndan hareket etti. Ertesi sabah Bandırma'ya, akşam da trenle İzmir'e vardı. 26

¹⁸⁶ TÜRK GELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s.32-33.; BIYIKLIOĞLU, Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.31-32.; URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, s.29-30.

Ekim 1918’de “Muzaffer” adlı bir römorkör heyeti akşam saatlerinde Midilli’de Mondros Limanı’na ulaştırdı.¹⁸⁷

4. Müzakereler ve Mütareke Metni

Heyetler 27 Ekim 1918’de Agamemnon İngiliz zırhlısında bir araya geldi. Türk heyetine Bahriye Nazırı Rauf Bey, İngiliz heyetine ise Amiral Calthorpe başkanlık ediyordu.¹⁸⁸

İlk oturumunda savaş ofisinin hazırladığı mütareke metni Türk heyetine verildi. Zira görüşmeler bu metin üzerinden yürütülecekti. Amiral Calthorpe ilk dört maddesi dışında diğer maddelerde değişiklik yapılacağına mümkün olduğunu belirtti.¹⁸⁹ Beş oturumdan oluşan görüşmelerin son oturumunda Amiral Calthorpe, Türk heyetine akşam saat dokuzaya kadar mütarekenin imzalanmasını ya da reddedilmesini istedi. Heyet bu tavır karşısında İstanbul’dan gelecek cevabı beklemeden 30 Ekim 1918’de 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı.¹⁹⁰

Mondros Mütarekesi’nin tam metni şu şekildedir:

“İngiltere Hükümeti’nin müttefikleriyle biltilâf salâhiyettar kıldığı İngiltere Hükümeti Bahriyefid donanması Başkumandanı Ferik Amiral Sir Sommerset Arthur Gog Calthorpe Hazretleri ile Hükümeti Seniye canibinden haiz-i salâhiyet Bahriye Nazırı Devletlü Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Atufetlü Reşat Hikmet Beyefendi Hazretleri, Erkânı Harbiye-i Umumiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp, akdedilen mütareke şeraiti:

1. Madde: Bahriyeh’â mürrür için Çanakkale ve Bahriyeh Boğazlarının küşadı ve Bahriyeh’â mürrürün temini, Çanakkale ve Bahriyeh istihkâmatının müttefikler tarafından işgali.

2. Madde: Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mevânii saire mevakii gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir.

3. Madde: Karadeniz’de mevcut torpil mevkileri hakkındaki malûmatı mevcude ita edilecektir.

¹⁸⁷ TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar CI*, s.23.; *Tasvir-i Efkâr*, 27 Teşrin-i Evvel 1334 / 27 Ekim 1918, No: 2542.

¹⁸⁸ SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI*, s.37.; URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.31.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.32-33.; Enver Ziya KARAL, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)*, İstanbul 1954, s.3.

¹⁸⁹ AKBULUT, *“Çöken Devlet”*, s.134.

¹⁹⁰ TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar CI*, s.25.

4. Madde: İtilâf hükümetine mensup üsera-i harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufîni İstanbul'da cem' edilecek ve bilâkaydü şart İtilâf hükümetlerine teslim olunacaktır.

5. Madde: Hudutların muhafazası ve asâyişi dâhilînin idamesi için lüzum görülecek kuvayı askeriyeden maadasının derhal terhisi (işbu kuvayı askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilâf hükümeti tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirecektir.)

6. Madde: Osmanlı karasularında zâbita ve buna mumasil hususat için istihdam edilecek sefaini sagîre müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devleti Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe-i sefaini harbiye teslim olunup, gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

7. Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhûrunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

8. Madde: Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demir mahallerinden İtilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilâfla hal-i harbde bulunanlara karşı mesdûd bulundurulması. Süfunu Osmaniye'de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şeraiti mümasileden istifade edeceklerdir.

9. Madde: İtilâfiyyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamirâtı vesaiti teshiliyesini istimal edeceklerdir.

10. Madde: Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali

11. Madde: İran'ın şimali garbi kısmındaki Kuvayı Osmaniye'nin derhal harbden evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maverayı Kafkas'ın evvelce Kuvayı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.

12. Madde: Hükümet muhaberâtı müstesna olmak üzere telsiz, telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murakabesi.

13. Madde: Bahrî, askerî ve ticarî mevât ve malzemenin men'i tahribi

14. Madde: Memleketin ihtiyacatı tatmin olunduktan sonra mütebakî kömür, mai mahrukat ve bahrî levazımın Türkiye menabiinden mubayaası için teshilât ibrazı (mevaddı mezkûrenin hiçbiri ihraç olunmayacaktır).

15. Madde: Bilcümle hututu hadidiyeye İtilâf murakabe zâbitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm hükümeti Osmaniye'nin tahtı murakabesinde bulunan Maverayı Kafkas hututu hadidîyesi aksamı dâhildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının tahtı idaresine vazedecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate

alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgali dâhildir. Hükümeti Osmaniye Bakü'nün işgalini müteriz bulunmayacaktır.

16. Madde: Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

17. Madde: Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zâbitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olacaktır. Hükümeti Osmaniye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberât ve muavenetini kâthetmeyi taahhüt eyler.

18. Madde: Mısrâta da dâhil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza kıtaatına teslimi.

19. Madde: Alman, Avusturya bahrî, berrî ve sivil memurin ve tebasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda memaliki Osmaniye'yi terk etmeleri.

20. Madde: Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuvayı Osmaniye'ye ait teşhizat, esliha, cephane ve vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair itâ edilecek talimata riayet olunacaktır.

21. Madde: Mu'teliflerin menafiini sıyanet için İaşe Nezareti nezdine İtilâf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu babda lüzum görülecek kâffe malûmat itâ edilecektir.

22. Madde: Osmanlı üserayı harbiyesi İtilâf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üserayı harbiye ile esnan-ı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

23. Madde: Hükümeti Osmaniye Merkezi Hükümetlerle bilcümle münasebatı katedecektir.

24. Madde: Vilâyati sitte'de iğtişâş zuhûrunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

25. Madde: Müttefiklerle Hükümeti Osmaniye arasında muhasamât 1918 senesi Teşrinievvelinin 31. günü vasatî saati mahallî ile vakti zahırda tatil edilecektir”¹⁹¹

¹⁹¹ TÜRK GELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s.69-70-71-72-73.; URAL, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, s.32-33-34-35.; İKDAM, 3 Teşrin-i Sani 1334 / 3 Kasım 1918, No:7804.; Nihat ERİM, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C1, Ankara 1953, s.522-523-524.

Mondros Mütarekesi yüzyıllardır süregelen politikanın sonucu ve uygulanmasıdır. Bu politikanın zaferi Sevr antlaşması olacaktır.¹⁹² Mütareke, Osmanlı Devleti'nin stratejik noktalarını işgal hakkı veren teslim belgesidir.¹⁹³

Mütarekenin 7. maddesine göre önemli noktaların işgali hakkı, 5. maddeyle ordunun terhis edilmesi, demiryollarının verilmesi, silâh ve cephanenin teslimi, Toros Tünellerinin işgal edileceği ile ilgili hususlar ülkenin işgal edileceğinin ilk belirtisiydi. Osmanlı Devleti bu maddeleri kabul etmekle kendi sonunu hazırlamış oldu. Bu hususlar İtilâf Devletlerine de Osmanlı topraklarının işgali noktasında büyük kolaylıklar sağladı.

5. Mondros Mütarekesi'ne Tepkiler

Ahmet İzzet Paşa İzmir'e dönen delegelere bir teşekkür mektubu gönderdi. Ayrıca İzmir Valisi Nurettin Paşa aracılığıyla Amiral Calthorpe'a telgraf göndererek Türk delegelerine gösterdiği ilgiden memnun kaldığını bildirdi.¹⁹⁴

Ahmet İzzet Paşa'nın mütarekeyi başarılı gösterme çabaları Padişah tarafından da desteklendi.¹⁹⁵ Ahmet İzzet Paşa, 31 Ekim'de bütün ordulara hitaben gönderdiği telgrafta mütarekenin yapıldığını haber veriyordu: "Bugün öğleden sonra geçerli olmak üzere İtilâf Devletleri ile mütareke imzaladık. Mütareke şartlarına katıyen riayet olunması ve bu tebliğin alındığının tarafımıza derhal bildirilmesi gerekir."¹⁹⁶ Ahmet İzzet Paşa, 2 Kasım 1918'de mütareke şartlarını ordu komutanlıklarına ve mülki idarelere bildirdi.¹⁹⁷ Türk heyeti ise basın karşısına iyimser yorumlarla çıktı. Rauf Bey'e göre devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukuku tamamıyla kurtarıldı.¹⁹⁸ Mütareke umulandan daha iyi oldu. Reşat Hikmet Bey de Rauf Bey'le benzer fikirler öne sürdü.¹⁹⁹

Gazetecilerin Adana düşmanlarımızın eline geçecek midir? sorusuna Rauf Bey, şu şekilde cevap veriyordu: "*Hayır İngilizler bidâyetten Adana'nın hatta Sis ve Haçin'e kadar terkini talep etmişlerdi. Fakat biraz ısrar ile Sis ve Haçin'i kurtardığımız gibi son günde de*

¹⁹² TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s.5.

¹⁹³ FROMKIN, *Barişa Son Veren Barış*, s.371.

¹⁹⁴ AYYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s.171-172.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.16.; BAYAR, *Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)*, s.83.

¹⁹⁵ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 37.

¹⁹⁶ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s. 56.; BAYAR, *Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)*, s.97.

¹⁹⁷ Salahi R. SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara 1973, s.8.; Mütareke'nin imzalandığını bütün memlekete ilan eden bu genelgenin sadeleştirilmiş şekli için Bkz. Mithat SERTOĞLU, "*Mondros Mütarekesi'ni Türk Milletine Bildiren Genelge*", B.T.T.D., (Aralık 1972), S: 63, s.16.

¹⁹⁸ Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara 1993, s.7.

¹⁹⁹ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s.61-62.

*Adana'yı tamamen tahlise imkân elvermiştir. Binaenaleyh Adana kemaflssabık Hükümet-i Osmaniye'nin idare-i mülkiye ve askeriyesinde kalacaktır”.*²⁰⁰

Osmanlı Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nde hava farklıydı. Mütareke şartları mebus ve ayanlar tarafından ağır bulundu ve sert tartışmalara yol açtı. Fakat sadrazamın başka türlü hareket edilmesine imkân yoktu açıklaması üzerine her iki mecliste hükümete mütarekeyi onaylama yetkisi verdi.²⁰¹

Savaşın sıkıntılarında yorulan halk arasında mütareke bir ferahlık yarattı.²⁰² Gayri Müslim halk arasında mütareke sevinci bir coşkuya dönüştü. Halk sabah erkenden sokaklara döküldü. Rum mağazaları Yunan bayraklarıyla donatıldı. Bazı işyerlerine Fransız, İngiliz, İtalyan bayrakları çekildi. Sabahtan akşama kadar Beyoğlu'nda kalabalık dağılmadı. Herkes birbirini tebrik ediyordu.²⁰³

Fransızlar, ilk günlerde Calthorpe'ü kutluyordu. Zaman ilerledikçe belgenin hazırlanmasında kendilerine danışılmadığı ve Türklerin önce Fransa ile mütareke imzalamak istediği, fakat Türkiye'ye kuvvetli görünmek ve İstanbul'u ele geçirmek isteyen İngiltere'nin bunu engellediği iddia edildi. Calthorpe'un Türk ordusunu silâhsızlandırmadığı şeklinde söylentiler yayılınca Fransız kamuoyunun şaşkınlığı artmış ve İngiltere'ye karşı kızgınlık ortaya çıkmış oldu.²⁰⁴

²⁰⁰ BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.97.

²⁰¹ SELEK, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI**, s.40.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.48.; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.16.; Hamza EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982, s.83.

²⁰² BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.16.

²⁰³ İKDAM, 2 Teşrin-i Sani 1334 / 2 Kasım 1918, No: 7803.

²⁰⁴ Yahya AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1988, s.72.

İKİNCİ BÖLÜM

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANMASI

A. GENEL HATLARIYLA MÜTAREKENİN UYGULANMASI

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Mütareke Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Alman subaylarının ordudan ayrılmaları üzerine 30 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na getirildi.²⁰⁵ Suriye bozgununda kumanda ettiği 7. Ordu'yu büyük zayıat vermeden Haleb'in kuzeyine çekmiş bulunuyordu. Katma'da bulunduğu sırada tayin emrini aldı ve aynı akşam Adana'ya doğru yola çıktı.²⁰⁶ Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, harbin bittiğini ve mütareke imzalandığını Ahmet İzzet Paşa'nın 31 Ekim 1918 tarihli telgrafıyla öğrendi. 3 Kasım 1918'de ise mütareke metni eline geçti.²⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa mütarekenin açık olmadığı ve farklı manalara yol açabilecek hükümler içerdiğini Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta şu sözlerle sordu: “*Madde On Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali hakkındaki maddenin tavzihi lazımdır. Toros Tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletilmesine de şamil midir?*”²⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa Toroslar'ın işgalini ön gören maddenin Torosların ötesinde Adana'nın işgaline zemin oluşturduğunu Ahmet İzzet Paşa'ya anlatmaya çalışıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, aynı telgrafta Harbiye Nezareti'nden aşağıda beyan ettiği konular hakkında bilgi istedi: *Suriye hududunu, Suriye Vilayetimizin hududu şimalisi addetmekle beraber bu hususta başka bir nokta-i nazar ve karar varsa bildirilmesi lazımdır. Suriye ile terk ettiğimiz ve bizimle irtibatı olan hiçbir kıta yoktur. Hicaz'da bir kuvve-i seferiyemiz vardır. Onun ile de telsizle dahi irtibatımız yoktur. Kilikya havalisinin, Adana Vilayeti'nin bir kısım-ı mühimmini ihtiva ettiği malûm ise de hududu meçhuldür. Bunun tasrihi icab eder*”.²⁰⁹

²⁰⁵GÖRGÜLÜ, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, s.154.; Ali Fuat CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s.41-42.;

²⁰⁶ *Cumhuriyet'e Giden Yolda Adana (1918'den 1998'e)*, Yeni Adana Gazetesi Yayını, s.11.

²⁰⁷ Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek Adam CI*, İstanbul 2007, s.303.

²⁰⁸ ATASE, İSH, K.68, G.2, B.2-1.; *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi* (HTVD), S.27 (Mart 1959), No:714.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.50.; URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.41.; HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.30-31.

²⁰⁹ HTVD, S.27 (Mart 1959), No:714. ; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.51-52.

Ahmet İzzet Paşa 4/5 Kasım gecesini Toros Tünelleri ile ilgili soruya şu cevabını verdi: “Toros Tünelleri’nin İtilâf tarafından işgali yalnız bir muhafaza mahiyetini haizdir. İşletme umuru kontrol altında olarak bize aittir. Metn-i mütarekede yalnız Toros Tünelleri mezkûrdur. Eğer İngilizler Amanos Tünellerini de işgal etmek isterlerse metn-i mütarekenamede yalnız Toros mezkûr olduğundan bahs ile Amanos’un işgal edilmemesinde ısrar ve keyfiyet Karargâh-ı Umumiye iş’ar edilir. Kuvve-i işgaliyenin nereden geleceği ve miktarı İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir”.²¹⁰

Bu cevaptan anlaşılıyor ki hükümet İtilâf Devletleri’nin muhtemel bir işgal hazırlığından habersizdi. Böyle bir ruh hali içindeki hükümetin işgali engellemek yerine İngilizlere sorun çıkarmamaya çalışması şaşırtıcı değildi.²¹¹

Ahmet İzzet Paşa aynı telgrafta Suriye garnizonlarının teslimi ve Kilikya hududu ile ilgili soruya ise şu cevabını verdi: *Suriye’deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmıştır. Herhalde elyevm cephede bulunan kıtalar bahis mevzu değildir. Suriye’de terk edilmiş bir kıta olmadığından bu maddenin Yıldırım Grubu’na şümulü yoktur. Şimdiye kadar Yıldırım emrinde bulunan Hicaz Kuvve-i Seferiyesine ve Birinci Kuvve-i Mürettebeye (Maan havalisindeki kıtaat) mütarekenin kendilerine ait maddesi hakkında, Yıldırım Grubu Kumandanlığı tarafından emir verilmelidir. Bunun için de İngiliz telsizinden istifade olunur. Bugün cephede bulunan kıtalar mütarekenin 5. maddesine göre yeni konuş takarrür edinceye kadar, bugün buldukları hatta kalacaklardır. Kilikya’nın hududu icab ederse bildirilecektir”.*²¹²

Ahmet İzzet Paşa’nın sözleri gerçekleri yansıtmıyordu. Çünkü kısa bir zaman sonra İngilizler güneydeki kıtalara ait silah ve malzemenin tesliminin yanı sıra Adana Vilâyeti’nin Pozantı’ya kadar boşaltılmasını isteyecekti.²¹³

Mustafa Kemal Paşa ise Ahmet İzzet Paşa’nın telgrafına şu şekilde cevap verdi:

“ 4/5 Kasım 1918 ve 567/1505 numaralı şifreye cevaptır:

1. Toros Tünelleri kuvve-i işgaliyenin miktarı İngiliz kumandanlığı tarafından bildirilir buyuruluyor bu kuvvetin mesela icabında bütün Anadolu’yu taht-ı hükmüne geçirecek derecede dahi olursa müsaade edilecek midir?
2. Suriye’deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmış bir maddedir buyuruluyor ve müteakib sayılarla cephelerde bulunan kıtaatin bu hususla alâkası olamayacağı

²¹⁰ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.52.

²¹¹ Selçuk URAL, “*Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2000, S:15, s.310.

²¹² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.52.

²¹³ ADAMOF, *Anadolu’nun Taksim Planı*, s.140.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.52.

izah ediliyor. Acizlerinin telakkiyatına göre madde mezkurenin İngilizler tarafından bizi işgal için yazılmış olduğuna hükümet murahhaslarına imzalarını ve imza ettikleri mütareke şeraitinin tarafınca başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır. Çünkü yine aynı madde de cenubda bulunan kıtaatın Suriye kıtasında bulunmadığı telâkkisine karşı İngilizlerle bizi gece 5/6 Kasım 1918 raporuyla tafsilen arz edildiği veçhile Suriye kıtaatında bulunuyor diye 7. Ordu'nun teslimini teklif eylemiştir.²¹⁴ İcab ederse bildirileceği irade buyurulan Kilikya hududunu sormaktan maksadım bu tarihi ismi ve bunun hududunu resmen kabul eden hükümetimizin bu muntıkayı gösteren İngilizce atlasta Kilikya muntikasının doğusunda Suriye şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihisini kullanan İngiltere, Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarkına uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan Irak hududunu İngiliz Kumandanı tarafından 6. Ordu Kumandanı'na gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmesiyle de teyit ediyor. İngilizlerin birkaç günden beri İskenderun'a asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzaklar varken oradaki kuvvetlerini iâşe için erzak iddiharından bahsetmeleri ve İskenderun'un Kilikya muntikasını gösteren haritada Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şeraiti hakkında suitelâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtirasatın önüne geçmeğe imkân olmayacaktır. 6 Kasım 1918

Mustafa Kemal²¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1918'de gönderdiği bir başka telgrafta 7. Ordu'nun geri çekilişi konusunda askeri tedbirleri aldığını ve mevcut durumdan hükümetin siyasi teşebbüsleriyle kurtulmayı temenni ettiğini vurguladı.²¹⁶

Mustafa Kemal Paşa 8 Kasım 1918'de gönderdiği bir başka telgrafta ise mütarekenin Osmanlı Devleti'ni koruma özelliğinin olmadığını, açık olmayan maddelerinin saptanması gerektiğini, mevcut politikalar devam ettirilirse önce Adana, Mersin'in daha sonra Konya, İzmir doğrultusunda yeni işgal taleplerinin olabileceğini belirterek gün gelip orduyu ve hâkimiyeti İngilizlerin tayin edebileceği uyarısında bulundu.²¹⁷

²¹⁴ ATASE, İSH, K.68, G.3, B.3-1.; HTVD, S.28 (Haziran 1959), No:736.

²¹⁵ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.18-19.

²¹⁶ URAL, "Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", s.311.

²¹⁷ ONAR, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, s.27.

Mustafa Kemal Paşa uyarılarının karşılığını bulamadan 8 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etti. Yerine 12 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu.²¹⁸

Mustafa Kemal Paşa mütarekenin farklı manalara yol açabilecek maddeler içerdiğini Toros Tünelleri, Suriye ve Kilikya terimleriyle ne kastedildiğinin anlaşılmadığını ve bu belirsizliğin uygulamalarda büyük sıkıntılara neden olacağı yönünde uyarmasına rağmen bunlardan bir sonuç alamadı.²¹⁹ Ahmet İzzet Paşa'ya üst üste gönderdiği telgraflarla uyarılarda bulundu. Fakat bu gayretleri bir sonuç vermedi.²²⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve davranışlarından hükümet ve İngilizler rahatsızlık duyuyordu.²²¹ Bu sorunlar ortada iken Ahmet İzzet Paşa 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhı'nı lağv etti.²²² Bu karar kendisine tebliğ edildiğinde Mustafa Kemal Paşa: *"Orduları dağıtalım, fakat unvanı muhafaza edelim. Müsaade edin; en ufak bir müfreze halinde dahi olsa; bu namla ben onun dahi kumandanlığıyla iktifa eyler ve vatanıma hizmet ederim"* cevabını vererek Anadolu'da ordu başında kalmak istediğini bildirir.²²³

Komutanı bulunduğu Grubu'nun lağv edilmesiyle Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine alındı.²²⁴ Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul'a çağırması ile 10/11 Kasım gecesi Adana'dan yola çıktı. 13 Kasım'da İstanbul'a vardı.²²⁵ 10/11 Kasım 1918 saat 8 gecedan itibaren Yıldırım Orduları Grub mntikasındaki Kumandanlığı Nihat Paşa devr aldı.²²⁶

2. İstanbul ve Boğazlarda Askeri Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren Boğazların ele geçirilmesi İtilâf Devletlerinin en önemli amaçlarından biridir. Osmanlı Devleti'ni müttefiklerinden ayırmak, Rusya'ya silâh, cephane ve malzeme yardımını en kısa yoldan yapabilmek ve Balkan Devletlerini kendi saflarına katabilmek için İtilâf Devletlerinin boğazlara hâkim olmaları gerekiyordu. Bu sebeple boğazların elde edilmesi İtilâf Devletlerinin politikasında önemli bir

²¹⁸ URAL, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri"*, s.312.

²¹⁹ BİYİKLİOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.50.; URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.41.; HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.30-31.; CEZMİ YURTSEVER, *Çukurova Tarihi*, Adana 2006, s.199-200.

²²⁰ AYYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, s.174.

²²¹ Ahmet AVANAS, *"Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar"*, A.A.M.D., C:VIII Mart 1992, S:23, s.374.

²²² TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.40.; BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.188.

²²³ İslâm Ansiklopedisi, *Atatürk*, s.730.; MÜNİR SİREL, *"19 Mayıs ve Atatürk"*, B.T.T.D., Kasım 1967, S.2. s.4.

²²⁴ *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982, s.21.; ATASE, *İSH*, K.253, G.47, B.47-1.

²²⁵ AYDEMİR, *Tek Adam CI*, s.305.; BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri I*, s.188.

²²⁶ ATASE, *İSH*, K.4, G.36, B.36-1.; KAMIL ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s.302.

yer tutmaktadır.²²⁷ 30 Ekim’de savaş gemilerindeki ve müstahkem mevkiilerindeki Almanlar yerlerini Türklere bıraktı. Çanakkale Boğazı ağzındaki mayınlar toplanarak büyük gemilerin geçmelerine elverişli bir gedik açıldı.²²⁸

Mütarekenin imzasının hemen ardından İtilâf Devletleri adına bir Fransız Alayı 4 Kasım 1918’de Uzunköprü-Sirkeci demiryolunun işletmesini ele geçirdi. 6-12 Kasım 1918 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı istihkâmlarına el konuldu. Ocak 1919’da demiryolunun muhafazası Yunanlılara bırakıldı.²²⁹

Ahmet İzzet Paşa hükümeti iç sorunlardan ötürü görevine devam edemedi. 8 Kasım 1918’de istifa etti. Devleti savaşa sokmakla suçlanan Enver, Talat ve Cemal Paşaların ülkeden kaçması ve hükümetin bu kaçısa göz yumduğu söylentileri ve Padişah’ın kabinede değişiklik yapması yanındaki tazyikleri istifanın diğer nedenleridir.²³⁰

11 Kasım 1918’de kurulan ilk Tevfik Paşa kabinesi “Padişah Kabinesi” özelliği taşımaktadır.²³¹ Tevfik Paşa Hükümeti, siyaseten yetersiz kişilerden meydana geliyor ve uyumlu bir yapı arz etmiyordu. Hükümet’in kurulmasından iki gün sonra yani 13 Kasım’da 55 parçadan oluşan İtilâf donanması İstanbul Limanı’na geldi. Karaya asker çıkarılarak İstanbul’un belli başlı yerleri ve Boğaziçi işgal edildi.²³² Bu durum İstanbul Hükümeti’nin Anadolu ile bağlantısına büyük darbe vururken, otoritesini de oldukça zayıflattı.²³³

Karadeniz istihkâmlarının işgaline 15 Kasım’da başlandı. Her tabyada bir Türk subayı ve top başına iki er bırakılarak Anadolu yakası Fransız, Rumeli yakası İngiliz taburu tarafından tutuldu.²³⁴ İşgallerin İstanbul Boğazı istihkâmlarının dışına çıkarılması üzerine Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, 19 Kasım 1918’de İngilizler ve Fransızlar nezdinde gerekli protestoda bulundu.²³⁵ Fransızlar işgalin mütareke hükümlerine aykırı olmadığını, İngilizler ise işgal amacıyla gelmediklerini söyledi.²³⁶

²²⁷ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.108.

²²⁸ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.24.

²²⁹ Tevfik BIYIKLIOĞLU, *Trakya’da Milli Mücadele CI*, Ankara 1992, s.145.; TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, CI*, s.54.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.24.

²³⁰ TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, CI*, s.41.

²³¹ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s.78.

²³² SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI*, s.41.; Necati ÇAVDAR, *Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2010, 158.

²³³ Mehmet GÖNLÜBOL-Cem SAR, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Ankara 1996, s.5.

²³⁴ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.24.

²³⁵ TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, CI*, s.57.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.25.

²³⁶ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.33.

Mütareke uygulamalarını gören İstanbul basını ve milletvekilleri yaşananları eleştirmeye başladı. Eleştiriler Müttefik Yüksek Komiserlerinin tepkisini çekti. Onların isteğiyle Padişah, 4 Aralık'ta basına mütareke hakkında yorum yapma yasağı getirdi.²³⁷

3. Musul'un İşgali

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa süre sonra İtilâf Devletleri'nin başlattığı işgaller esasında gizli antlaşmalarının tatbikinden başka bir şey değildi. Mütarekeye aykırı ilk işgal ve tecavüz Musul'da meydana geldi.²³⁸ Mütareke imzalandığı gün İngiliz kuvvetleri Musul'un 60 km. güneyindeydi.²³⁹ 31 Ekim'de mütareke yürürlüğe girmesine rağmen İngiliz kuvvetleri ilerlemeye devam ederek Türk kuvvetlerinin elinde bulunan ve Musul'un yirmi kilometre güneyindeki Hamamalik'i işgal ettiler.²⁴⁰ 2 Kasım'da General Cassel Musul'u işgal etmek için emir aldığını 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bildirdi.²⁴¹ 3 Kasım'da Osmanlı Genel Karargâhı "*Musul'un elimizde kalması icap etmektedir. Fiilen taarruz edilinceye kadar ısrar edilmesi taarruz edildiği takdirde silahla mukabele edilmeyerek kuvvetlerin Musul'un kuzeyine çekilmesi*" emrini veriyordu.²⁴²

3 Kasım'da Musul'a gelen General Cassel, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre stratejik noktaların işgal edileceğini, 16. madde gereğince de Irak'ta bulunan bütün garnizonların en yakın İtilâf kumandanına teslim olmasını ve bu çerçevede Musul'un tahliyesini talep etti.²⁴³ 4 Kasım'da Musul, İngiliz birliklerince işgal edilmeye başlandı.²⁴⁴ 7 Kasım'da İngilizlerle yeniden görüşen Ali İhsan Paşa, durumun ciddiyetini anladı. Savaşa sebep olmamak için birliklerini çekme kararı aldı. Tahliye kararı 9 Kasım 1918'de 6. Ordu'ya tebliğ edildi. 10 Kasım'da Musul tahliye edildi.²⁴⁵ Ordu, karargâhı ile Nusaybin'e doğru çekildi. Musul mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde işgal edildi.²⁴⁶ Böylelikle İngiltere

²³⁷ Yuluğ Tekin KURAT, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1986, s.52-53.

²³⁸ M. Tayyib GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, İstanbul 2011, s.25.

²³⁹ Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (çev. Yasemin Saner GÖNEN), İstanbul 2007, s.195.

²⁴⁰ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.48-49.

²⁴¹ Nurer UĞURLU, **Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul 2005, s.350.

²⁴² BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.32.

²⁴³ TÜRKGELEDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.103.; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.33.

²⁴⁴ CEBESOY, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.42.

²⁴⁵ UĞURLU, **Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, s.351.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** CI, s.34-35.; TÜRKGELEDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.103-104.

²⁴⁶ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s. 8-10.

Sykes-Picot Antlaşmasında öngörüldüğü şekliyle Irak'ı ele geçirdi. Anadolu toprakları için yeni paylaşım planları geliştirme fırsatı yakalamıştır.²⁴⁷

4. Elviye-i Selâse'nin İşgali

1917'de Rusya'da çıkan ihtilâlin sonucunda Çar Hükümeti yıkıldı, yerine Kerenski Hükümeti kuruldu. Yeni hükümetin savaşa devam etmesini fırsat bilen Bolşevikler, 25 Ekim (7 Kasım) 1917'de iktidarı ele geçirdi.²⁴⁸ Bolşevikler iç ve dış politikada farklı yöntemler kullandı. Sovyet Hükümeti, savaştan çekildiğini ilan ederek yapılan bütün gizli antlaşmaları da "Sarı Kitap" adıyla yayımlayarak barış yanlısı politika izlediğini kanıtlamak istedi.²⁴⁹ 21 Kasım 1917'de ittifak devletlerine temsilcilerine notalar vererek mütareke istediğini bildirdi. Almanya ile 15 Aralık 1917'de mütareke yapılmasına rağmen barış görüşmeleri aralıklarla 3 Marta kadar devam etti.²⁵⁰ 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 4. maddesi ile Türk-Rus sınırları yeniden çiziliyordu. Buna göre; Kars, Ardahan ve Batum Ruslar tarafından boşaltılacaktı.²⁵¹ Türk ordusu bölgede Ermeni mezalimini durdurmak için 12 Şubatta harekete geçti. Sırasıyla Erzincan, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon şehirleri kurtarıldı. Ardından Kars, Ardahan ve Batum'da yeniden Osmanlı idareleri tesis edildi. Mondros Mütarekesi'yle denge yeniden Osmanlı Devleti aleyhine gelişti.

Mütarekenin 11. maddesine göre İtilâf Devletleri Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılmasını istedi.²⁵² 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, boşaltılan yerlerde Şûra hükümetlerinin kurulmasına çalıştı.²⁵³ Yakup Şevki Paşa, 7 Ocak 1919'da İngiliz Generali Walker ile Kars İstasyonunda bir görüşme yaptı. 25 Ocak'a kadar üç sancağın tamamen boşaltılacağı sözünü verdi.²⁵⁴ Birlikler kışın büyük zorluklarla Erzurum'a çekildi. 31 Ocak

²⁴⁷ Selçuk URAL, "Mütareke Dönemi'nde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S:39, Mayıs 2007, s.425-463.

²⁴⁸ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.99.

²⁴⁹ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.99.; Ahmet Ender GÖKDEMİR, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1998, s.15.

²⁵⁰ BALCIOĞLU, "**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**", s.106.

²⁵¹ Yücel ÖZKAYA, "**1919'un Siyasi Olayları**", Milli Mücadele Tarihi (Makaleler) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.24.; Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara 1970, s.488.

²⁵² BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.156.; AKBULUT, "**Çöken Devlet**", s.139.

²⁵³ AKBULUT, "**Çöken Devlet**", s.139.; URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.181.

²⁵⁴ ÖZKAYA, "**1919'un Siyasi Olayları**", s.30-31.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.52-53.; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.35.

1919'da üç sancak tamamıyla boşaltıldı.²⁵⁵ Türk kuvvetlerinin ardından üç sancak İngilizler tarafından işgal edildi. İngilizler daha sonra yönetimi Ermeni ve Gürcülere bıraktı.²⁵⁶

Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları altında ezilecek olan Türk ahali duruma tepkisiz kalmadı. Ardahan ve Ahıska'da Ahıska Şura Hükümeti, Iğdır ve Nahçıvan'da Aras Şura Hükümeti kuruldu.²⁵⁷ Bu gelişmeler ışığında 5 Kasım 1918'de de Piroğlu Fahrettin Bey, Borçalı Kepenkçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza, Sarı Haliloğlu Muhlis, Mamiloğlu Tevhüddin, Ordu Kumandanı Harputlu ve Yakup Şevki Paşa ile Mutasarrıf Hilmi Bey tarafından Kars'ta "Kars İslâm Şûrası" kuruldu.²⁵⁸ Şuralar 18 Ocak 1919'da Büyük Kars Kongresi'nde birleşerek Ermeni ve Gürcü işgaline karşı koyacaklardı.²⁵⁹

5. Güneybatı Anadolu'nun İşgali

İtilâf Devletleri 12 Nisan 1915'te Yunanlılara, savaşa girmeleri şartıyla İzmir'i vermeyi vaat etmişlerdi. Ancak Yunanistan'ın savaşa katılması hemen gerçekleşmedi. Bilahare İtalya'nın İtilâf safına katılması sonrasında 19 Nisan 1917 tarihli St. Jean De Maurienne Antlaşmasıyla İzmir İtalyanlara bırakılmıştı.²⁶⁰ Böylelikle savaş gemilerinde iki devlet İzmir'den ötürü rekabete girişmiş oldular.²⁶¹

29 Aralık 1918'de bir İtalyan muhribi Marmaris Limanı'na geldi. İki binbaşı kasabayı dolaşarak durum tespitinde bulundu.²⁶² 4 Ocak 1919'da 3 harb ve 2 nakliye gemisinden oluşan bir filo ikinci kez Marmaris'e geldi.²⁶³ İlk İtalyan işgali Antalya'da yaşandı. Antalya 28 Mart 1919 öğle sonu 300 kişilik bir kuvvetle işgal edildi.²⁶⁴ 2 Nisan'da Afyon, 24 Nisan'da Konya İstasyonu, 11 Mayıs'ta Fethiye ve Bodrum, 12 Mayıs'ta Marmaris, 13 Mayıs'ta Kuşadası ve 14 Mayıs'ta Selçuk İstasyonu işgal edildi.²⁶⁵

²⁵⁵ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.35.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.54.

²⁵⁶ AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.139.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.53-54.

²⁵⁷ URAL, *Mondros Mütarekesi Ve Doğu Vilayetleri*, s.178.

²⁵⁸ Nebahat ARSLAN, Süleyman TEKİR, "*Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan*" Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:6, Kars 2010, s.4.

²⁵⁹ Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi CI*, İstanbul 1953, s.557.

²⁶⁰ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.29.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.141.; Adnan SOFUOĞLU, "*İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş*", Ankara üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.133-134.

²⁶¹ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.141.

²⁶² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.142.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.208.

²⁶³ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.209.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.143.

²⁶⁴ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.209.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.30.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.146.

²⁶⁵ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.30.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.210.

6. İzmir'in İşgali

Mütareke döneminde ortaya çıkan yeni güç dengesinde Yunanistan, İngiltere'nin Anadolu ve Ortadoğu'daki çıkarları noktasında yakın müttefiki olacaktı. Yunanistan ise Megali idea'yı gerçekleştirmek için Venizelos'un önderliğinde olanca hızıyla çalışacaktı.²⁶⁶

İtilaf Devletleri'nin tutum ve davranışlarından cesaret alan yerli Rumlar kalabalık buldukları şehir ve kasabalarda başına buyruk hareket etmeğe başlamışlardı. Ege Bölgesinde Rum çete faaliyetleri her geçen gün artıyordu. Bunun için hiçbir fırsatı da kaçırmıyorlardı.²⁶⁷

4 Kasım'da ilk İngiliz harp gemisi İzmir Limanı'na girdiği zaman birçok Rum, Yunan bayrağını çekerek ve Venizelos'un resimlerini taşıyarak caddelerde kutlamalar yaptı.²⁶⁸

6 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri'ne mensup işgal kuvvetleri İzmir Limanı'na giriş yaptı.²⁶⁹ "Abluka ve Seyrisefer Komutanlığı" kuruldu. Bundan başka İngiliz, Yunan, Fransız ve İtalyan siyasi temsilcilikleri açıldı.²⁷⁰

Yunan resmi ve sivil teşkilâtları İzmir'de kargaşa çıkarmak ve bir Yunan işgaline zemin hazırlamak için gizli-açık birçok faaliyet gerçekleştirdi.²⁷¹ Buna karşın İzmir'de Nurettin Paşa'nın işgali önlemek üzere yaptığı çabalar sonuç vermeyecekti.²⁷²

Amiral Calthorpe, 14 Mayıs'ta yaptığı toplantıyla İzmir'in işgal edileceğini Türk yetkililerine bildirmeyi kararlaştırdı. Calthorpe'un emriyle aynı gün Mr. James Morgan Valiye, Yarbay Smith ise Ali Nadir Paşa'ya Amiral Webb ise İstanbul'da Sadrazama işgali bildirdi.²⁷³ Yunan çıkarma kuvvetleri 15 Mayıs sabahı şehri işgale başladı. Yunan askerleri yerli Rumlar tarafından alkışlarla ve bayraklarla karşılandı.²⁷⁴ Damat Ferid Paşa İzmir'in işgalinden dolayı istifasını sundu. İstanbul'da güvenlik önlemleri arttırıldı.²⁷⁵

²⁶⁶ Ali GÜLER, *Milli Mücadelede Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara, 2007, s.339.

²⁶⁷ SOFUOĞLU, "*İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş*", s.133-134.

²⁶⁸ Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1991 s.64.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.28.

²⁶⁹ Abdurrahman BOZKURT, *İtilâf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s.255.

²⁷⁰ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 28.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.167-168.

²⁷¹ BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.28-29.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s. 168-169.

²⁷² 1918 Kasım başından itibaren İzmir'de Müdafaa-i Milliye, Türkocağı, Cemiyeti İlmiye, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti, gibi örgütlerin kurulmasına yardım ve hizmet etmiştir. Bkz.TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, CI*, s.169.

²⁷³ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 74-75.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.183.; SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI*, s.65.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.55.; Gotthard JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara 1989, s.31.

²⁷⁴ SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI*, s.66.; BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.57.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.189.

²⁷⁵ Orhan DURU, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 2001, s.11.

17 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'de de Yunan sansürü başladı. 15 gün telgraf, mektup, resmi evrakın gönderilmesine izin verilmedi.²⁷⁶ Yunanlılar 16 Mayıs ile 12 Haziran arasında Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal etti.²⁷⁷ Yunan işgalinin bu genişlemesi ile Ayvalık ve Ödemiş'te çarpışmalarla birlikte Türk-Yunan savaşı başlamış oldu.²⁷⁸

İzmir'in işgal edileceği haberinin duyulması ile işgal olayının meydana gelmesi arasında geçen süre son derece kısa olduğu için bu konuyla ilgili haberler basında fazlaca yer almadı.²⁷⁹

Türkler işgal söylentilerine karşı Maşatlıkta bir miting yaptı. Ateşli nutuklar söylendi.²⁸⁰ Belediye reisi ve şehrin ileri gelenlerinden bir "Redd-i İlhak Heyeti" kuruldu. Heyet İzmir halkı adına İzmir'in işgalini İtilâf Devletleri nezdinde protesto etti ve memleketin dört bir yanına telgraflar çekerek yardım istedi.²⁸¹

B. İNGİLİZ-FRANSIZ-ERMENİ İŞBİRLİĞİ

1. İngilizlerin Adana ve Çevresindeki Amaçları

İngiltere'nin amaçları arasında Adana ve çevresinin jeostratejik özelliğinden faydalanarak çok az kuvvetle Suriye'deki askerlerinin güvenliğini sağlamak vardı.²⁸² Ayrıca sömürgeleştirmek istediği ülkenin kendisiyle savaşa girmesini üstelik bir de bu ülke tarafından Çanakkale'de ve Kut'ül-Amare'de yenilgiye uğratılmayı bir türlü hazmedemedi. Bu nedenle İngiltere mevcut sömürgelerinde nüfuz ve itibarını artırabilmek için Osmanlı Devleti'ni çok şiddetli bir şekilde cezalandırmak istiyordu.²⁸³ Bu cezalandırmayı kolaylaştıracak etkenlerin en önemlisi Mondros Mütareke maddelerinin uygulanmasıydı.

²⁷⁶ Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Cumhuriyetin 70. Yılına Armağan, A.A.M., Ankara 1993, s.12.

²⁷⁷ TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI, s.196.

²⁷⁸ SELEK, Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı CI, s.69.

²⁷⁹ İzzet ÖZTOPRAK, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Ankara 1989 s.46.

²⁸⁰ Fikri MUTLU, "İçler Acısı Tarihi Bir Olay Yunanlıların İzmir'i İşgalı", Kuvayı Milliye, Yıl: 5, (Mersin) Mayıs 1965, Sayı: 57, s.10.

²⁸¹ Bekir Sıtkı BAYKAL, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", Belleten, XXXIII/32 (1969), s.525. İstanbul'da 19 Mayıs 1919'da Fatih, Ayasofya'da mitingler ve protestolar yapıldı 27 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda kadınlı erkekli büyük bir kitle toplandı. Halide Edip, Türk Ocakları Reisi Hamdullah Suphi Bey, Şair Mehmet Akif Bey konuşmalar yaptılar. İzmir'in işgali ülkenin her tarafında büyük yankılar uyandırdı. Büyük şehirlerden küçük kasabalara kadar her yerde mitingler düzenlenip işgal protesto edildi. İzmir'in işgali kurtuluş savaşının ilk işaretiydi. Bkz. KARAL, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953), s.30.; Enver Behnan ŞAPOLYO, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, İstanbul 1958, s.307.; İlyas Sami KALKAVANOĞLU, Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul 1957, s.8-9.

²⁸² ÇELİK, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.10.

²⁸³ Cemil ŞENALP, Ulusal Kurtuluş Savaşında İngiliz İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2009, s.59.

Avrupalı devletlerinin bölgeye dikkatlerini yöneltmelerinin iki önemli nedeni vardır. Bunlar; Adana ve çevresinin Ortadoğu'nun en verimli delta ovası olması, ikincisi ise Anadolu-Suriye eski kervan yolu üzerinde bulunmasıdır.²⁸⁴ Almanya'nın Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ve Seyhan-Ceyhan nehirleri vasıtasıyla Sulama projesi bölgenin önemini artırdı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Toros Tünelleri'nin açılması ile bölgenin önemi bir kat daha arttı.²⁸⁵

İngiltere'nin Adana ve çevresiyle ilgili planları oldukça eskiye dayanıyordu.²⁸⁶ Süveyş Kanalı yapılmadan, Ümit Burnu deniz yolu keşfedilmeden önce Avrupa'nın Hindistan'a olan ticareti sadece Irak, Adana ve Toros geçitleri ile yapılmaktaydı. 1. Dünya Savaşından önce İngiltere ve Almanya bu bölgede iktisadi menfaatler sağlamak amacıyla mücadele halindeydi. İngilizlerin karşısına sömürge işlerinde Almanya çıktı. Almanların Osmanlı Hükümeti'nden Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını alması İngilizlerin Osmanlıya karşı siyasi tutumunu değiştirmesine sebep oldu. Mısır ve Hindistan'ın güvenliği için İngilizler Almanları bu bölgede istemiyordu.²⁸⁷

İngiltere, Almanların yanı sıra Rusların da Anadolu ve Süveyş tarafından Hindistan'a doğru ilerleyeceklerini tahmin ettiğinden Osmanlı Devleti'ne dostluk gösterirdi. Fakat 1877'de Rusya İngiltere'ye bu konuda garanti verince Osmanlı Devleti'ne olan politikasını değiştirdi.²⁸⁸ İngiltere'den Hindistan'a geçiş Akdeniz'den Süveyş Kanalı'yla Kızıldeniz yolu ya da Filistin üzerinden Basra Körfezi yoluyla mümkündü.²⁸⁹ Basra Körfezi yolunu kontrol altında tutmak için sahip olması gereken stratejik bölgelerden biri Irak'tır. Olası bir Rus saldırısına karşı ve de Mısır ve Süveyş'in güvenliği açısından Güney Anadolu'yu kontrol altında tutmak zorundaydı.²⁹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın başında İtilâf Devletleri imzaladıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaştı.²⁹¹ Savaşın galip çıkması İngiltere'ye Hindistan yolu üzerindeki bölgeyi nüfuz altına alma fırsatı verdi.²⁹² Filistin, Suriye ve Irak Cepheleri'nde

²⁸⁴ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.3.

²⁸⁵ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.4.; Ömer KÜRKCÜOĞLU, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara 2006, s.23.

²⁸⁶ Yaşar AKBIYIK, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara 1999, s.1.

²⁸⁷ *Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi*, s.36-37.; Süleyman KOCABAŞ, *İngiliz Tuzağı*, İstanbul 2003, s.227-228.

²⁸⁸ Hayri MUTLUÇAĞ, "*İngiltere'nin Ortadoğu ve Türkiye Hakkındaki Gizli Emelleri*", B.T.T.D. (Kasım 1969), S:26, s.53.

²⁸⁹ Yusuf Ziya BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, Ankara 1999, s.86.; AKBIYIK, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.1.

²⁹⁰ AKBIYIK, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.1-2.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.8-9.

²⁹¹ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.35.

²⁹² BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.89.

sorumluluğu üstlenerek, tek başına savaşmasının nedeni buydu. Ayrıca Sykes-Picot Antlaşmasıyla Fransızlara verdikleri Musul'u geri almak.²⁹³ Avrupa'da güvenliği için Fransa'ya verdikleri bu desteğin bedelini Ortadoğu'da ödetmekti.²⁹⁴ Bu amaçla harekâtı 4 Kasım 1918'de Musul'u, 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal ederek Antep, Maraş, Urfa'ya doğru genişletti.²⁹⁵ Sykes-Picot Antlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan yerleri İngiltere işgal ederek Musul'un kendilerine bırakılması halinde işgal ettikleri Antep, Urfa ve Maraş'ı boşaltacaklarını söylediler. Fransızlar Musul'dan vazgeçerek Antep, Urfa ve Maraş'ı devrerdiler.²⁹⁶ İngilizler işgal ettikleri bölgeleri Musul'u almak için Fransa'ya karşı pazarlık aracı olarak kullandı. Bunda başarılı da oldu.

İşgalden sonra İngilizler Ermenilerin bölgeye gelmesini sağladı. Fransız ve İngilizlerin desteğinden güç alan Ermeniler Türk-İslâm unsurlara hakarete bulunmaya ve saldırmaya başladı. Ermeni faaliyetlerinden ötürü Türklerde İngiliz aleyhtarlığının arttığını gören İngiliz makamları Türklerin ayaklanmasına sebep olmamak için tedbirler almaya çalıştı.²⁹⁷

15 Eylül 1919'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Suriye Antlaşmasına göre işgal bölgeleri yeniden belirlendi. Buna göre İngilizler 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren işgal ettikleri Antep, Maraş, Urfa, Kilis, Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket'ten ve Suriye'den çekilerek işgal hakkını Fransızlara devrettiler ve bunun karşılığında Musul'u aldılar.²⁹⁸

2. Fransa'nın Adana ve Çevresindeki Amaçları

Fransa Osmanlı Devleti'ne karşı mali, iktisadi, dini, siyasi ve kültürel menfaatler besliyordu.²⁹⁹ Haçlı seferlerinden beri Suriye ve çevresinin zenginliğine ilgi duyuyordu. XIV Lui zamanında Lübnan'da yaşayan Marunîler Fransa himayesi altına alındı.³⁰⁰ Kanuni Sultan Süleyman zamanında imzalanan Ticaret Antlaşması ile Fransa büyük mali, iktisadi kazançlar sağladı. Fransa 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında Katolik misyoner faaliyetlerini örgütledi.³⁰¹

²⁹³ AKBIYIK, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.2.; BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.89.

²⁹⁴ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.9.

²⁹⁵ *Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi*, s.13.

²⁹⁶ BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.89.

²⁹⁷ Mehmet ŞAHİNGÖZ, "*Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri*", A.A.M.D., (Temmuz 1995), S:32, s.421.

²⁹⁸ Bige YAVUZ, "*1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları*", A.A.M.D., C.VIII, Mart 1992, S:23, s.274.; Ahmet EYİCİL, "*Maraş Mücadelesi'nde Atatürk*", A.A.M.D., C.XVI, Temmuz 2000, S:47, s.648.

²⁹⁹ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.58.

³⁰⁰ BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.91-92.

³⁰¹ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.10-11.

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında dış borçlarının % 60'ı Fransa'ya aitti.³⁰² Osmanlı Devleti yıkıldığında en büyük zararı Fransa görecekti. Bunun telafisi ise güneyden Mısır sınırına kadar uzanan Suriye'nin kendisine bırakılmasıyla mümkün olabilirdi. Bu topraklara Adana Vilâyeti eklenmeliydi.³⁰³ Bu sebeptendir ki Çukurova bölgesini Suriye'nin bir parçası olarak görmekteydi.³⁰⁴

Fransa'nın sanayi hammaddesi olarak pamuğa ihtiyacı vardı. Pamuk ihtiyacının % 7,4'ünü sömürgelerinden, geri kalanını da A.B.D. ve İngiltere'den karşılıyordu. Dış bağımlılıktan kurtulmak için Adana ve çevresine ihtiyacı vardı.³⁰⁵ Bölgenin kapasitesini öğrenmek üzere Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nden Ziraat Mühendisi Achort, 1919 yılında Çukurova'yı dolaştı. Achort'un raporuna göre: Marsilya'ya uzak olmayan Çukurova'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceği, bu nedenle bölgenin Suriye mandasına dâhil edilmesinin pamuk üretimi açısından gerekli olduğu belirtilmekteydi.³⁰⁶

Adana ve çevresini istemesinin bir başka nedeni de bölgenin stratejik konumu itibarıyla Bağdat Demiryollarının kontrolünün Fransa'ya geçmesine vesile olacaktı. Bölge askeri bakımdan Suriye'nin savunulmasını da kolaylaştıracaktı. Çünkü Pozantı'daki tek geçit olan Gülek Geçidi doğal bir engel durumundaydı.³⁰⁷ Fransa askeri bakımdan Suriye'nin savunulması için bölgenin dağlık kısmında bulunan Maraş, Antep ve Urfa sancakları ile Adana Vilâyetine ihtiyacı vardı.³⁰⁸

3. Bölgede Ermeni Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, 1830'da Ermeni Katoliklerini ayrı bir millet olarak tanıdı. Ermeni Katoliklerinin tanınmasında Fransa'nın etkisi büyüktü.³⁰⁹ 1839'da Tanzimat Fermanıyla birlikte Ermeniler arasında milli devlet kurma fikri yavaş yavaş gelişmeye başladı. 1878'den itibaren Ermeniler Avrupa'nın gündemine çıkmamak üzere girdi.³¹⁰

³⁰² ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.11.; AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.59.

³⁰³ YERASİMOS, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, s.147.

³⁰⁴ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.176.

³⁰⁵ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.35.; BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.93.; ADAMOF, *Anadolu'nun Taksim Planı*, s.42.

³⁰⁶ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, s.176.

³⁰⁷ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.12.

³⁰⁸ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.12.

³⁰⁹ MİM KEMÂL ÖKE, *Ermeni Sorunu (1914-1923)*, Ankara 1991, s.70.

³¹⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.15.

İkinci meşrutiyetin ilanı sokaklarda hürriyet, müsavat, uhuvvet sloganları arasında Hıristiyan unsurlar arasında memnuniyetle karşılandı. Siyasi suçlular affedildi. Yabancı ülkelere iltica edenler geri dönmeye başladı.³¹¹ Ermeni teşkilâtları sükûnetle bağımsızlık yolunda çalışmaya ve silâhlanmaya devam etti.³¹²

Taşnak Komitesine bağlı Adana Gregoryen Ermeni Piskoposu Muşeg, sürgün edilmiş Patrik İzmirliyan'ın yetiştirdiği kişilerdendi.³¹³ Muşeg beraberinde bulunan 15-20 kadar Ermeniyle birlikte Osmaniye ve Dört Yol başta olmak üzere bütün Adana Vilâyeti'nin sancaklarını dolaşarak Ermenileri silâhlanmaya davet etti. Bunu yaparken Müslümanların kendilerini keseceklerine inandırdı.³¹⁴ Zeytin, Van, Muş, Bitlis ve Çukurova'da Ermenistan'ı canlandırmak için sık sık toplantılar yapıldı.³¹⁵ Muşeg, Çukurova bölgesine doğu illerinden Maraş, Van, Harput, Diyarbakır ve Bitlis'ten Ermeni getirerek nüfus olarak çoğunluğu sağlamaya çalıştı. Göçmen Ermeniler boş arazilere ve Ermeni evlerine sıkışık şekilde yerleştirildi.³¹⁶ İlk Adana olayı 14 Nisan 1909'da bir Ermeni'nin iki Müslüman genci öldürmesiyle başladı. 27 Nisan 1909'a kadar 13 gün devam etti.³¹⁷ Adana'da başlayan bu olaylar Bahçe, Maraş, Tarsus, Payas, Saimbeyli, Erzin ve Dört Yol'a hızla yayıldı.³¹⁸ Olaylar esnasında İngiliz, Fransız, ABD zırhlıları İskenderun ve Mersin Limanları önünde gösteri yaparak Ermenilere destek oldular.³¹⁹

Ermeniler faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nda da devam etti. Kasım 1914'te Osmanlı Devleti savaşa girince Ermeni ihtilâlcıları bekledikleri günün geldiğine inanarak memleketin hemen hemen her yerinde isyanlar çıkardılar. Osmanlı Hükümeti Ermeni ihtilâlcılarının düşmanlara yardımını ve ayaklanmalarını engellemek için Mayıs 1915'te tehcir kararını almak zorunda kaldı.³²⁰ Van, Bitlis, Erzurum'daki Ermeniler Musul taraflarına, Çukurova Ermenileri ise Suriye'nin orta kesimlerine gönderildi.³²¹

³¹¹ Haluk SELVİ, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu*, Sakarya 2004, s.42.

³¹² Esat URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.374.

³¹³ BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.44.

³¹⁴ Mehmed ASAF, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1986, s.12.

³¹⁵ BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.45.

³¹⁶ URAS, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s.551.

³¹⁷ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.19.; Salahi R. SONYEL, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, Ankara 1988, s.32.

³¹⁸ SONYEL, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, s.36.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.19.

³¹⁹ SONYEL, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, s.36.

³²⁰ Bilâl N. ŞİMŞİR, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara 2006, s.86-87.

³²¹ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.20.

Mütareke ile birlikte “Büyük Ermenistan” hayali yeniden gündeme geldi. Bu fikir doğrultusunda Ermeniler Çukurova’da kargaşa yaratmaya çalıştı. Amerikan Soruşturma Heyeti bölgeye geldiğinde Adana’da Fransızların denetimi altında bir Ermeni Devleti kurulması talebini dile getirdiler. Fransızlar da bu talebi destekliyorlardı.³²² Çünkü Çukurova’da bir Ermeni devleti kurulduğu vakit Fransa, Suriye’ye müdahaleyi engelleyecek ve onu güvence altına alabilecekti.³²³ Fransa, Çukurova’daki askerî harekâta Ermenilere yer vermesi ve bölgeyi Ermenileştirmeye çalışması bu politikadan kaynaklanıyordu.³²⁴

Fransızlar işgalle birlikte tehcir edilen Ermenilerin dönmelerini istedi. Yüz bin Ermeni Çukurova’ya gelerek Adana, Haçın, Dört Yol, Kozan, Maraş ve Zeytin’a yerleştirildi.³²⁵ Ayrıca İç Anadolu’dan da Ermeni ailelerinin Adana’ya göçmesi teşvik edildi.³²⁶

Fransa Hükümeti, 1919 yılı sonlarına kadar Çukurova bölgesi için “Ermenistan” adını kullandı.³²⁷ Albay Bremond’un askerî vali sıfatıyla Adana’ya gelmesi Fransız-Ermeni mezaliminin başlangıcını teşkil etti.³²⁸ Albay Bremond mülki, mali, idari ve inzibati kontrolü sağlamak için mülki teşkilâtların başına “Gouverneur” unvanı verdiği Fransız subayları tayin etti.³²⁹ Bu suretle Osmanlı idare yapısının üstünde bir “Fransız Kontrol İdaresi” kurdu. Resmi mühürde “Ermenistan’da idare servisi” adı kullanılsa da 2. Ordu Komutanlığının protestosu üzerine mühürdeki Ermenistan kelimesi çıkarıldı.³³⁰ Fransız Kontrol İdaresi’nin mütareke maddelerine ve Osmanlı Devleti’nin egemenliğine aykırı olarak yaptığı işleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

“1- Kadro dikkate alınmadan dışarıdan jandarmaya subay alınmakta ve alaya atanan subaylar İstanbul’a gönderilmekte idi.

2- Adana’dan İstanbul’a giden yolcular bir yol tezkeresi almağa ve bilet ücretlerini madeni para ile ödemeğe zorlanmakta idi.

3- Adana mahkemelerinden çıkan ilamlar, Beyrut’taki temyiz divanına gönderilmekteydi.

4- Osmanlı para pullarına “Kilikya” sürsajı damgalanmıştı.

³²² HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.45.

³²³ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.45.

³²⁴ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s. 68.

³²⁵ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.46.

³²⁶ ATASE, *İSH*, K.47, G.146, B.146-2.

³²⁷ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.68.

³²⁸ Ali Saib URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluşu*, İstanbul 1988, s.17.

³²⁹ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s. 69

³³⁰ İzzet ÖZTOPRAK, “*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*”, A.A.M.D., C:VIII, Kasım 1991, S:22, s.117.

5- Ahaliye Fransız bayrakları dağıtılıyor ve resmî binalara Fransız bayrağı çekiliyordu. Rum kilisesine Rum, Ermeni kilisesine Ermeni bayrağı çekilmekteydi.

6- Kontrol idaresi işlerine gelmeyen Osmanlı kanunlarını kaldırmış, Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlar Fransızların keyfi emirlerine uymaya zorlanmıştı.

7- Ermeni halkı ileride Doğu Anadolu'da yerleştirilmek üzere Adana Vilâyetinde toplattırılmıştı. Bu suretle bir yılda bu bölgeye 120 bin Ermeni göçmen getirilmişti.

8- Osmanlı polis ve jandarma kıyafeti değiştirilmiş, polislerin o zaman kalpaklarında bulunan ay kaldırılmış, eğitim ve kumanda dili Fransızcaya çevrilmişti.

9- Türklerden toplanan silâhlarla Ermeniler silâhlandırılmıştı.

10- Fransız idare âmirleri, dairelerindeki büyük, küçük Osmanlı memurlarını bildikleri gibi uzaklaştırmağa, değiştirmeğe ve işten çıkartmağa yetkiliydiler.

11- Bütün taahhüt işleri Fransızlara verilmekteydi. Adana'da hizmet gören en küçük rütbeli bir Fransız subayı resmî ve özel vasıtalarla binlerce lira kazanmaktaydı. Bu suretle bütçe dışı yüz binlerce lira harcanmış, aylıklar kanunsuz olarak arttırılmıştı”³³¹

Sonuç itibariyle Adana ve çevresinde sistemli ve planlı zulümler yaparak Türklerin yok edilmesi amaçlandı. Fransız kontrol idaresi Adana'da soygun, yağma, keyfi muamele, keyfi vergiler gibi usullerle Türkleri öldürmeye ve göçe zorlamaya çalıştı.³³²

Ermeniler Adana'da teşkilat meydana getirmek için 16 yaşından 40 yaşına kadar olan bütün Ermenileri asker yapmak için uğraştı. Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklara Fransız ve İngilizler tarafından göz yumuldu.³³³ Yörenin büyük toprak sahibi köklü ailelerinin can ve mallarına göz koydu.³³⁴ Kasabalarda sayıları arttıkça azgınlıkları da artıyor, intikam duyguları her hallerine yansıyor. Kasaba ve köylerde hadiselerin önü alınmaz oldu.³³⁵ Adana'da 1100, İslahiye şimendifer hattı üzerinde 200, Osmaniye-Adana hattı üzerinde 200, Katma'da 200, Haleb'te 200, Antep'te 1200, Maraş'ta 1200 kadar Ermeni kuvveti bulunuyordu.³³⁶

Adana'da görev yapan altı Fransız taburundan üçü Ermenilerden meydana geliyordu. Bu taburlar zamanla kuvvetlenerek “Ermeni Alayı” adını aldı. Türkler ise “Ermeni İntikam Alayı” adını vermişti. Alay dünyanın her yerinden katılan 5000-6000 gönüllü Ermeni'den

³³¹ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.76.

³³² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 76-77.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.71.

³³³ ATASE, *İSH*, K.47, G.137, B.137-1.

³³⁴ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.72.

³³⁵ Tefik COŞKUN, *Kadirli Milli Mücadelesi ve Hatıralar*, Kadirli 1967, s.17.

³³⁶ ATASE, *İSH*, K.46, G.120, B.120-1.

oluşuyordu.³³⁷ Fransızlar işgali bu üç taburla gerçekleştirdi. İşgalle birlikte Ermeniler Türk köylerini, evlerini basmaya can, mal ve ırza tecavüze başladılar.³³⁸

1921 yılında Türk-Fransız yakınlaşmasından sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Adana’da bulunan Ermenilerle ilgili şu cümleler yazılıydı: “ *Adana eski günlerin hasretini çok çekti. Son günlerde ümit ışıkları doğmasaydı, vilâyetin Türk unsuru belki bir asır zarfında edilemeyecek katrelere uğrayacaktı. Adana’da 1326 katliamını yapan Ermeniler şimdi takım takım İzmir’e gidiyorlar. Buraya hariçten vurmak ve yakmak için gelmişlerdi. O tarihte zabıta kuvvetini teşkil eden Ermeniler, Fransızların himayesi ile yıkabildikleri kadar yıktılar ve soyabildikleri kadar soydular, fakat vaziyet-i siyasiyenin son şeklini aldıktan sonra fazla kalmalarına imkân kalmadı. Çünkü aldıkları paralar, çaldıkları malları fuzuli yerleştikleri islâm evlerini iade edeceklerdi*”.³³⁹

C. ADANA VE ÇEVRESİNDE YAŞANAN İŞGALLER

1. Mondros Mütarekesi’nin Adana ve Çevresi İle İlgili Maddeleri

Çukurova’nın sahip olduğu dağlık ve ovalık özelliği yöreye ticari, sosyal, askeri ve siyasi bakımdan büyük bir önem katmaktadır.³⁴⁰ Bölgenin kuzeyinin dağlık olması harekâta çok az imkân verirken Güneyinde bu durum tam tersidir. Güneyden gelecek saldırılara karşı kuzeyde yollar geçitler tutulduğunda başarıyla savunmak mümkündür.³⁴¹ Bu bakımdan Gülek Boğazındaki tek geçit ile Toroslar saldırılara karşı doğal bir engel oluşturuyordu. Torosların bölge açısından ticari bir önemi vardır. Bu önem Anadolu-Suriye eski kervan yolunun üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır. Önemli bir kavşak noktasında bulunan bölgenin ele geçirilmesiyle Bağdat Demiryollarının kontrolü de ele geçmiş olacaktı.

Suriye’nin savunulması bakımından da Çukurova bölgesi büyük önem taşıyordu. Bunun için bölgenin kuzeyinde bulunan Maraş, Antep, Adana ve Urfa’yı elde tutmak gerekiyordu.³⁴² Suriye, Mısır ile Anadolu arasında köprü vazifesi görüyordu. Suriye’nin bulunduğu bu coğrafya nedeniyle Mısır’ın güvenliği Suriye’ye Suriye’nin güvenliği de Mısır’a bağlı olduğu gibi Anadolu’nun güvenliği de Suriye’ye bağlıdır.³⁴³ Bunlardan ötürü İtilaf Devletleri Suriye’nin, Mısır’ın ve Musul’un güvenliğini sağlamak için Toroslara kadar olan

³³⁷ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s. 180.

³³⁸ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.72.

³³⁹ Rahmi ÇİÇEK, “*Milli Mücadelede Ermeni-Rum-Yunan İttifakı’nın Anadolu Basınındaki Yankıları*”, Atatürk Yolu Dergisi, S.6, s.298-299.

³⁴⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.1.

³⁴¹ *Türk İstiklâl Harbi CIV, Güney Cephesi*, s.37-38.

³⁴² ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.2-11-12.; HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.3.

³⁴³ UMAR, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, s.2.

bölgeyi elde tutmak zorundaydı. Bu nedenle mütareke maddelerine Kilikya gibi açık bir ifade, stratejik noktaların işgaliyle, Toros Tünellerinin işgaliyle ilgili maddeler koydu.

7. maddenin görüşmelerinde Rauf Bey, içeriğinin ağırlığına dikkat çekerek maksadın açıklanmasını rica etti.³⁴⁴

10. madde görüşmelerinde ise Amiral, maddenin müttefiklerin emniyetlerini temin için konulduğunu ve tünellerin tahrip edilmemesinin kendi menfaatlerinden yana olduğunu söyledi. Rauf Bey, mütarekeye göre askerinin terhis edileceğinden buranın işgalinde bir fayda olmadığını ve tünellerin tahribi söz konusu olmadığından bu maddenin kaldırılmasını önerdi. Fakat kabul ettiremedi.³⁴⁵

16. madde hakkında ise Rauf Bey, Kilikya'nın derc edilmesine itirazda bulundu. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin tahliye edilmesini teklif etti.³⁴⁶ Amiral Seymour, harp bitmemiş olsaydı bunların esir edilmiş olacaklarını, harp başlarsa bu kuvvetlerden yeniden faydalanma ihtimali olduğu için barıştan sonra iade edileceklerini söyledi. Kilikya kelimesinin kaldırılması hususunda şiddetle ısrar edildi. İngiliz delegasyonu Kilikya hususunda hükümetinden izahat isteyeceğini bildirdi.³⁴⁷ Üçüncü oturumda on altıncı madde yeniden görüşüldü. Amiral, Kilikya'dan maksatlarının Adana mıntıkası olduğunu ve buradaki Osmanlı kuvvetlerinin geri alınmasını talep ettiklerini belirtti.³⁴⁸ 16. maddeye Kilikya için "*Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir*" fırcası ilave edildi.³⁴⁹

24. madde görüşmelerinde ise Rauf Bey, 24. maddenin 2. fırcasına 7, 10, 15. maddelere ilaveten Sis, Haçin, Zeytun, Ayntab'ın işgali ile ilgili maddenin kabulünün mümkün olmadığını ve iptal edilmesini bildirdi.³⁵⁰ Sonraki görüşmelerde 24. maddenin 2. fırcası kaldırıldı.³⁵¹

Bütün bunlar Mondros Mütarekesinin İtilâf Devletleri'nin daha önce aralarında imzaladıkları gizli antlaşmaların uygulamasını kolaylaştıran bir metin olduğunu

³⁴⁴BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.56.; TÜRKGELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.39.

³⁴⁵BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.57.; TÜRKGELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 40.

³⁴⁶ TÜRKGELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.45.

³⁴⁷ BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.60-61.

³⁴⁸ BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.34.; BAYAR, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, s.63.

³⁴⁹ BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.37.

³⁵⁰ TÜRKGELDİ, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.48.

³⁵¹ BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.38.

ispatlamaktadır. Netice itibariyle Adana ve çevresini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren maddeleri şöyle sıralamak mümkündür:³⁵²

5. Madde: *Hudutların muhafazası ve asayişî dâhilînin idamesi için lüzum görülecek kuvayı askeriyeden maadasının derhal terhisi (işbu kuvayı askeriye nin miktar ve vaziyetleri İtilâf hükümeti tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirecektir.)*

7. Madde: *Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhûrunda herhangi sevkülceş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.*

10. Madde: *Toros Tünellerinin müttefikler tarafından işgali*

16. Madde: *Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfi kan takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.*

5. madde ile Osmanlı Devleti askersiz bırakıldı. Ülke işgallere hazır, savunmasız hale getirildi. 7. madde ile daha önce imzalamış oldukları gizli antlaşmaları uygulamak için hukuki bir zemin yaratıldı.

Türk heyeti, Toroslar'ın işgalini kabul etmekle Çukurova'yı kurtardığını sanarken kesin bir sınır belirtilmemiş "Kilikya" terimiyle yeni işgallerin önü açılıyor ve mütareke daha tehlikeli hale geliyordu.

2. İskenderun'un İşgali

İtilâf Devletleri'nin mütarekeye aykırı ilk istek ve davranışları İskenderun'da ortaya çıktı.³⁵³ 3 Kasım 1918'de bir Fransız muhribi İskenderun limanına gelerek Mevki Komutanı Liman Başkanı'na anlaşma koşullarının ikinci maddesi gereğince torpilleri tarayacağını ve torpiller tarandıktan sonra kente askeri birlik çıkarmayı önerdi.³⁵⁴ Torpillerin temizlenmesine ses çıkarılmadı ama şehre bir müfreze çıkarma isteği reddedildi.³⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa durumu Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne bildirerek mütarekede karaya asker çıkarmaya dair bir madde olmadığını bildirdi. Ahmet İzzet Paşa ise verdiği cevapta İtilâf Devletleri'nin İskenderun Limanı'ndaki torpilleri tarayacağını şehri işgal etmeğe haklarının olmadığı, şehre zorla girmek isterlerse dahî karşılık verilmeyerek durumun protesto

³⁵² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.42-43.

³⁵³ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.58.

³⁵⁴ ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.12.

³⁵⁵ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.58.

edilmesini bildirdi.³⁵⁶ 4 Kasım'da İskenderun Limanı'na gelen gemiler torpil toplamaya başladı.³⁵⁷

İngilizler Halep'deki kuvvetlerine erzak sevk etmek, İskenderun- Halep Şosesi'ni onarmak ve İskenderun'da erzak deposu açmak üzere karaya asker çıkarmayı teklif etti. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi kabul etmedi.³⁵⁸ Zira ona göre İngilizlerin amacı İskenderun'u işgal etmek, 7. Ordu'nun geri çekilme yolunu kesmek ve orduyu Musul'da olduğu gibi teslim zorlamak ve İslâhiye'de Ermeni çetelerini harekete geçirmektir.³⁵⁹ Bu nedenlerden ötürü İskenderun'a her ne sebeple asker çıkarılacak olursa ateşle karşılık vereceğini bildirdi.³⁶⁰

20. Kolordu'nun büyük kısmının gece yürüyüşüyle Katma ve Subaşı civarında toplanması sonucu 7. Ordu'nun bir kısmının İskenderun'un ve Halep-İskenderun şosesinin işgaliyle esir edilmesi ihtimali ortadan kalkmış oldu.³⁶¹

6 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin tavır ve isteklerine karşılık vermeyeceğinden, Genelkurmay Başkanlığı'nın kendinden ötürü çeşitli suçlamalarla karşılaşmaması için komutayı bırakmak istediğini bildirerek görevinden istifa etti.³⁶²

7 Kasım 1918'de Amiral Calthorpe İskenderun hakkındaki İngiliz isteklerini hükümete tebliğ etti. Tebliğe göre General Allenby'nin tanıyacağı süre içinde İskenderun'un teslimi gerektiğini aksi halde zorla girileceği belirtildi. 8 Kasım tarihli telgrafında İzzet Paşa, "*Şehri teslim teklifine hak ve salâhiyetleri yoksa da İskenderun şehri için mütareke fes edilemeyeceğinden bahisle müracaat vukuunda şehrin tahliye ve teslim olunması*" emrini verdi.³⁶³ İskenderun, 9 Kasım 1918'de bir İngiliz kıtası tarafından işgal olundu.³⁶⁴ 11 Kasım 1918'de erzak anbarı önünde birikmiş halkın gürültü yaptığını bahane eden Fransız İşgal Komutanı David Beauregard, şehirde bulunan Türk memur, polis ve jandarmaların şehri terk etmelerini bildirdi.³⁶⁵ Hükümetin yerlerini terk etmemeleri direktifine rağmen Fransız İşgal

³⁵⁶ Ahmet Hulki SARAL-Tosun SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970, s.26.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.38-39.; HTVD, S.29, (Eylül 1959), No: 743.

³⁵⁷ SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.26.

³⁵⁸ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.39.

³⁵⁹ Şerafettin TURAN, "*Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri*", Belleten, XLVI/182, (Nisan 1982), s.342.

³⁶⁰ ATAY, **Çankaya**, s.173.; HTVD, S.29, (Eylül 1959), No: 748.

³⁶¹ İsmail ÖZÇELİK, **Milli Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi(Adana, Antep, Maraş, Urfa)**, Ankara 2005, s.4.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.61.

³⁶² ONAR, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, s.20-21.

³⁶³ BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.62.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.50.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.40.

³⁶⁴ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.50.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.62.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.45.; ÖZKAYA, "*1919'un Siyasi Olayları*", s.30.; ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.86.

³⁶⁵ Şeref GENÇ, "*İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası*", K.M., Y: 5, Mayıs 1965, S:57, s.11.

Komutanı'nın direktifine uyuldu.³⁶⁶ İskenderun Kaymakamı Şevket Bey, Adana'ya gelerek şehirden zorla çıkardığını bildirdi. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa Kaymakamdan görevinin başına dönmesini istedi. Görevine dönen Kaymakam, Fransız İşgal Komutanı'nı protesto etti. Yönetimin kendinde olduğunu bildirdi. Fakat Fransız İşgal Komutanı Şevket Bey'i tokatlayarak görevine son verdiği Liman Başkanı ile birlikte şehir dışına sürdü.³⁶⁷ Nihat Paşa bu durumu protesto ettiyse de bir netice alamadı.³⁶⁸

İngiliz subaylarının konuşmalarından ve demiryollarındaki faaliyetlerinden İngilizlerin Adana ve Mersin'e asker çıkaracağını öğrenen halk büyük bir heyecana kapıldı. Türk Ordusu'nun Adana'dan çekilmesinden sonra karışıklıklar çıkacağı ve geçici hükümet kurulacağı söylentileri ortaya çıktı.³⁶⁹ Adanalılar tarafından gazetelere gönderilen protesto yazılarında Ramazanoğulları'ndan söz edilmiş olması mevcut durumdan faydalanmak isteyen kişilerin olduğunu açıkça kanıttır.³⁷⁰

2. Ordu Komutanı Nihad Paşa, Ordunun çekilmesinin ardından Adana Vilayeti'nin işgal edileceğini anladı.³⁷¹ 7 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta: İngilizlerin boşaltmasını istedikleri bölgeleri işgal etmeyi kararlaştırdığını Jandarmanın kalmasına bile muvafakat etmeyeceklerini, İngiliz subaylarının, Türk memurlarına şimdiden çekilmelerini söyledikleri, asayiş ve inzibatın devletçe sağlanması için teşebbüste bulunulması lüzumunu belirtti.³⁷² Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Cevad Paşa, Nihad Paşa'nın haklılığını kabul etti ve 8 Aralık'ta verdiği cevapta: *“Adana'ya ehliyetli memurların gönderilmesi ve İngiliz işgalinin önlenmesi için Sadarete yazıldığını Ordu; er ve subaylarından lüzumu kadarıyla Adana Jandarma kadrosunun herhalde ikmali ve neticenin bildirilmesini”* istedi.³⁷³ Bütün bu gelişmeler İtilâf Devletlerinin adım adım Adana Vilâyetini işgale hazırladığını gösteriyordu.

3. Dört Yol'un İşgali

11 Aralık 1918'de Fransız subaylar yönetiminde dört yüz kişilik yerli Ermenilerden oluşan bir Fransız taburu Dört Yol'u işgal etti.³⁷⁴ Ermenilerden oluşan Fransız taburu Dört Yol

³⁶⁶ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.45.

³⁶⁷ Taha TOROS, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara 2001, s.9.

³⁶⁸ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.64.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.46.

³⁶⁹ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.49.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.70.; ATASE, *İSH*, K.48, G.20, B.20-1.

³⁷⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.125.

³⁷¹ ATASE, *İSH*, K.4, G.108, B.108-1.

³⁷² ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.54.

³⁷³ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.70.

³⁷⁴ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, s.8.; TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI*, s.50.; Yusuf SARINAY(Ed.) *Osmanlı*

civarındaki köylerde işkence ve zulüm yapmaya başladı. Dört Yol'un hemen güneyinde Özerli Köyü'nden Hacı Hüseyin oğullarından Emin Hoca başkanlığında üç kişilik heyet, Fransız kuvvetlerinin ve Ermenilerin yaptıkları işkence ve zulümleri İngiliz İşgal Kuvvetleri komutanlığına şikâyet etti. Şikâyet üzerine Dört Yol'a Hint müfrezesi gönderilerek zulümlerin kısmen önü alındı.³⁷⁵ Kısa zaman sonra Dört Yol'a yakın Özerli Köyü'nde Fransız askerleri halka yine eziyet etmeğe başladı. Burada da Ermeniler, Fransızlarla birlikte hareket ediyordu. Bu mıntıka İngilizler tarafından Fransızlara devredilince geçici sükûnet bozuldu, yağmacılık, işkence ve zulüm önü alınamaz bir hale geldi. Bu duruma tahammül edemeyerek karşı koyan Özerli Köyü Muhtarı Şih Musazade Mehmet Ağa ile Abdulkadir ve Ağazade Yusuf Ağa elleri bağlı olarak Fransız komutanının kapısı önünde süngülenerek şehit edildi.³⁷⁶

Karakese Köyü'ne saldıran Fransız ve Ermenilere karşı yöre ahalisi Özerli Köyü'ne ve Dört Yol'a giden yolları barikat kurarak kapattı. Fransızlara silâhla karşılık verdi. Şaşkına dönen Fransızlar 15 kayıp vererek Dört Yol'a çekildi.³⁷⁷ 19 Aralık 1918'de yapılan bu çarpışma Türk milletinin düşmana karşı ilk silâhlı direnişi olarak tarihe geçti.³⁷⁸

Dört Yol'da Fransız kuvvetleri Jandarma komutanı Hasan'ı sebepsiz yere yaralamaları, Kurtkulağı'nda Osman'ı haksız yere öldürmeleri ve bu tür olayların artması halkın nefret ve intikam duygularını harekete geçirdi. Halk kısa zamanda milli teşkilat kurarak mücadeleye başladı.³⁷⁹ Kurtkulağı'nda öldürülen Osman'ın kardeşi Kara Hasan, kardeşinin intikamını almak için direnişe geçti. Kara Hasan ve ona katılanlar Fransız kuvvetlerine rast geldiği yerde taarruza başladı. Köylerden gasp ettikleri hayvanları götüren bir Fransız müfrezesinin Kara Hasan tarafından bozguna uğratılmasından cesaret alan yöre halkı silâhlanarak Kara Hasan'ın kurduğu milli kuvvetlere katılmaya başladı kısa zamanda gönüllülerin sayısı 300'e ulaştı.³⁸⁰ Bu şekilde yörenin ilk Kuva-yi Milliye gücü tesis etmiş oldu.

Kara Hasan kuvvetlerinin taarruzlarından dolayı zor durumda kalan Fransız ve İngiliz kuvvetleri iki tabur piyade, bir sahra ve bir dağ bataryası 5 Eylül 1919'da Kuva-yi Milliye'yi

Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri II (1918-1919), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s.6.; ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.

³⁷⁵ ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.; **Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi**, s.55.; SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.27.

³⁷⁶ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.55.; ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.; SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.27.; Kemal ÇELİK, "**Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dört Yol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu**", A.A.M.D., C:XIV, Temmuz 1998, S:41, s.482.

³⁷⁷ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.55.; ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.; SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.28.

³⁷⁸ **Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi**, s.55.; SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, s.66.; Orhan ÜRGENÇ, **Kurtuluş Giden Yol**, Adana 2009, s.13.

³⁷⁹ ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.; SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.28.

³⁸⁰ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.55.; ÇAMURDAN, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, s.87.; SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, s.28.

ortadan kaldırmak için Ziyaret Tepesi'nden başlayarak Gâvur Dağı'nı tarama harekâtına girişti. Fakat düşman kuvvetleri akşama kadar devam eden taarruz karşısında fazlaca zayıyata uğrayarak Dört Yol'a çekilmek zorunda kaldı.³⁸¹

4. Mersin, Tarsus ve Adana'nın İşgali

1918 yılı Kasım ayı sonlarına doğru İngiliz İşgal kuvvetleri Adana'ya gelmeye başladı. Adana'da askeri kışla ve müesseseler, Ekbez meydanından Adana'ya kadar olan demiryolu istasyonları, Hintli subay ve erattan oluşan İngiliz kıtaatı tarafından işgal edildi. Ermeni muhacir akını da başlamış olduğundan bunlar Eski İstasyon ve Çarçabuk mahallelerine yerleştirildi.³⁸²

Mondros Mütarekesi'nin ikinci maddesine dayanarak 3 Kasım 1918'den itibaren İskenderun Körfezi'nde başlatılan mayın arama tarama işlerine 15 Kasım 1918'den sonra Mersin açıklarında devam edildi. Aralık 1918'de bu çalışmalar daha da yoğunlaştı.³⁸³

17 Aralık 1918'de Mersin Limanı'nda düşman gemileri görüldü. Sabah saatlerinde iskeleye çıkan bir İngiliz Subayı Mersin'in işgaline başlanacağını bildirdi.³⁸⁴ İngiliz notasında: "*Ateşkesin 7. maddesi uyarınca ve son anlaşmaya göre asayişin sağlanmak amacıyla ile Kilikya'nın işgaline Mersin'den başlanacağı, çıkarmanın istasyon yakınındaki iskeleden yapılacağı, Osmanlı idaresine ve memurlarına karışılmayacağı, işgalin geçici olduğu, halkın heyecana kapılmaması, herhangi bir karşı koyma sorumluluğunun İdare Amirliği'ne ait olacağı ve iskele civarı meydanlığı, İngiliz fabrikaları, İstasyon Binası ve Amerikan Koleji'nin işgal edileceği ve gerekli tedbirlerin alınması*" isteniyordu.³⁸⁵ Mutasarrıf Galip Bey durumu Adana Valiliği ve Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. İstasyon ve İskele çevresinde gerekli önlemleri aldı.³⁸⁶ Saat 10:00-11:00 civarında Mc. Andrew emrindeki Müslüman Hintli askerler karaya çıkarıldı. Mersin'de bulunan azınlık cemaatleri ve Ermeniler karaya çıkan birliğin Müslümanlardan oluştuğunu görünce işgali buruk bir sevinçle karşıladılar.³⁸⁷

Amerikan Koleji İngiliz işgal karargâhı olarak seçildi. İstasyon binası kontrol altına alındı. İngiliz İşgal Komutanlığı'nca yayınlanan mesajda Mersin Mutasarrıfı'na verilen nota

³⁸¹ SARAL, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, s.29.

³⁸² Hasan AKINCI, "*Milli Mücadelede Çukurova Kurtuluş Savaşı Hatıraları*", K. M., Y:5, (Mersin) Mayıs 1965, S: 57, s.6-7.

³⁸³ GENÇ, "*İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası*", s.13.

³⁸⁴ Şeref GENÇ, "*İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası*", K.M., Y:5, (Mersin) Haziran 1965, S: 58, s.11.; *Kurtuluş Savaşı'nda İçel*(Anonim), s.39.

³⁸⁵ *Kurtuluş Savaşı'nda İçel*(Anonim), s.39-40.

³⁸⁶ GENÇ, "*İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası*", K.M., Y:5, (Mersin) Haziran 1965, S: 58, s.11.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.56.

³⁸⁷ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.57.; *Kurtuluş Savaşı'nda İçel*(Anonim), s.40.

tekrar edildi.³⁸⁸ İdareye karışmayacaklarını, fakat asayiş ve inzibatın temini için jandarma ve polis kendilerine yardım etmelerini istedi. Bu suretle işgalin ilk on altı günü olaysız ve sakin geçti.³⁸⁹ Fransız Yarbay Romieu komutasındaki 150'si Fransız toplam 1500 kişilik bu kuvvetin çoğunluğunu gönüllü Ermeniler oluşturuyordu.³⁹⁰

Fransız üniformalı Ermeni askerlerle Mersin'deki Ermeni gönüllülerinden oluşan bir tabur Taşhan'a, ikinci tabur Araplar Köyü, Hıristiyan Köyü çevresi ile Mesudiye Mahallesi'nin kuzeyindeki çadırlara, Cezayir ve Tunuslu askerlerden oluşan üçüncü tabur ise Kışla ile Müftü Mahallesi'ndeki Medrese'ye yerleştirildi.³⁹¹ Fransız işgal bölgesi Mersin'in batısında Alata Çayı'na Pozantı'nın kuzeyinde Akköprü'ye kadar uzanıyordu.³⁹²

Yarbay Romieu Komutasındaki kuvvetler, Mersin'in işgalinden sonra 19 Aralık 1918'de Tarsus'u işgal etti.³⁹³

Mütareke gereğince asayiş korumak için lüzumlu ordu birlikleri bırakılmadan Adana Vilayeti'nin İngiliz Yüksek Komiserliği'nin baskısıyla boşaltılması vilayetin işgal edileceğinin açık belirtisiydi.³⁹⁴

Mersin'i işgal eden kuvvetlerden ayrılan ufak müfrezeler Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etti.³⁹⁵ 21. İngiliz Kolordusu'na bağlı Suriye-Fransız İşgal Komutanı General Hamlin 19 Aralık 1918'de Mersin'e geldi. Oradan da Adana'ya geçti.³⁹⁶ Adana'da törenle karşılanan General Hamlin, öğle yemeğini Vali Nazım Bey ile birlikte yemek yedi. Gece onuruna verilen ziyafette bulundu.³⁹⁷

Adana, 21 Aralık 1918 akşamı Yarbay Romieu komutasındaki Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi.³⁹⁸ 1500 kişilik Fransız kuvveti, Adana'ya 600 er, İskenderun ve Ceyhan'a birer bölük, Toprakkale, Yenice ve Pozantı'ya birer takım, İslahiye, Tarsus ve Kelebek'e de birer müfrezeye üzere dağıtıldı.³⁹⁹ Aralarında yaptıkları antlaşmaya göre

³⁸⁸ Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim), s.40.

³⁸⁹ GENÇ, "İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası", K.M., Y:5, (Mersin) Haziran 1965, S: 58, s.12.

³⁹⁰ Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi, s.5.; ÇELİK, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.58.; TOROS, Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, s.10.; ATASE, İŞH, K.3, G.30, B.30-2.

³⁹¹ Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim), s.43-44.

³⁹² ÇELİK, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.58.

³⁹³ Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi, s.5.; TOROS, Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, s.14.; Kasım ENER, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1963, s.15.

³⁹⁴ BIYIKLIOĞLU, Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.69.

³⁹⁵ Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi, s.5.

³⁹⁶ ATASE, İŞH, K.5, G.91, B.91-1. ; Türk İstiklâl Harbi C.IV., Güney Cephesi, s.5.; ATASE, İŞH, K.57, G.76, B.76-1.

³⁹⁷ Kasım ENER, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara 1996, s.4.; ENER, Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, s.15.

³⁹⁸ M. Hâdi ALTAY, Adım-Adım Çukurova, Adana 1965, s. 13.; Esat ÖZOĞUZ, Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, İstanbul 1934, s.22.

³⁹⁹ BIYIKLIOĞLU, Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.70.; ATASE, İŞH, K.57, G.76, B.76-1.

Adana ve çevresinin askeri idaresi İngilizlere, mülki idaresi ise Fransızlara aitti. Fransızların ardından İngilizler Hintli kuvvetlerle geldi.⁴⁰⁰

Adana'nın işgaliyle birlikte Vali Nazım Bey istifa etti. Görevini vekâleten sürdürmeye devam etti.⁴⁰¹ Vali işgal karşısında halkı sükûnete davet etmekten başka bir şey yapamadı. Kısa bir zaman sonra Vilâyet Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Haşim Bey'in genç zabitler ve bir miktar jandarmayla gelmesi halk üzerinde olumlu bir etki yarattı.⁴⁰²

Musul, İskenderun ve Adana'nın da işgal edilmesi bütün yurttaki karamsar bir hava yarattı. Basın sansürüne rağmen gazeteler Çukurova'nın geleceğiyle ilgili acı haberler yayınlarak halkı heyecana sürüklüyordu.⁴⁰³

Adana'nın işgali üzerine kiliselerin çanları durmadan çaldı. Ermeni evleri, dükkânları Ermeni ve İtilâf bayraklarıyla donatıldı. Gece fener alayları düzenlendi. Suriye'ye sevk edilen Ermenilerin çoğu işgalin ardından akın akın dönmeye başladı. Şehirde kargaşa hâkim oldu. Asayiş günden güne kötü bir hal aldı.⁴⁰⁴

İşgalin ardından gasp, darp, yağma ve işkenceler görülmeye başlandı. Ermeni askerler İslahiye, Durak, Kelebek'te jandarmaya saldırarak gasp ve yağma hareketinde bulundu. Terhis zabitanlarının önünü keserek tehditle para ve silâhları alınmaya başlandı.⁴⁰⁵

Fransız Albay Bremond Adana Valiliği'ne getirildi. Kaymakamlar değiştirildi. Fransız subaylardan Normand vali yardımcılığına, Andree Osmaniye, Çalyan Garabet Haçin Kaymakamlığı'na getirildi.⁴⁰⁶ Taillardat Kozan İşgal Kumandanlığına, Kars (Kadirli) İşgaline Teğmen Soby, Ceyhan'ın işgaline de Yüzbaşı Arrighi görevlendirildi.⁴⁰⁷

5. Toros Tünelleri, Pozantı ve Akköprü'nün İşgali

Toros Tünelleri'nin işgal edileceği ile ilgili madde Mondros Mütarekesi'nde yer alıyordu. Fakat Pozantı'nın işgali ile ilgili bir madde yoktu. Toros Tünelleri Hacıkırı'dan başlayıp Belededik'te bittiğine göre kara yolu üzerinde bulunan Kadirhan'la tünellerin bulunduğu bölge dışında kalan Pozantı'nın işgal dışında kalması gerekiyordu.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ ÖZOĞUZ, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, s.20.

⁴⁰¹ ATASE, *İSH*, K.48, G.20, B.20-1.

⁴⁰² ÖZOĞUZ, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, s.22.

⁴⁰³ Türkân ÜLKÜTAŞIR, "*Mondros Mütarekesi'nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler*", B.T.T.D., S:23 (Ağustos 1969), s.39.

⁴⁰⁴ ATASE, *İSH*, K.97, G.137, B.137-2.; ARIKOĞLU, *Hatıralarım*, s.68-69.

⁴⁰⁵ ATASE, *İSH*, K.57, G.76, B.76-1.

⁴⁰⁶ Mustafa ONAR, *Kurtuluş Savaşı'nda Hacın Gâvuru*, İstanbul 1975, s.48.

⁴⁰⁷ YURTSEVER, *Çukurova Tarihi*, s.203.; Faik ÜSTÜN, *Adana'nın İşgali ve Milli Mücadele*, İstanbul 1955, s.8.

⁴⁰⁸ BİYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.71.

22 Aralık 1918’de Fransız Kuvvetleri Komutanı Yarbay Romieu, bir İngiliz Yüzbaşı ve Adana İrtibat Subayı Kurmay Binbaşı Tevfik Bey, durumu yerinde incelemek için hep birlikte Pozantı’ya geldiler.⁴⁰⁹ Menzil Müfettişi Albay Bahattin Bey, General Hamlin’e, mütarekeye göre hukuki açıdan Pozantı’nın Osmanlı Ordusu’nda kalması gerektiğini, kasabanın 6. Ordu’dan kuzeye ve İstanbul’dan gelerek güneye geçecek olan terhis edilmiş erleri ile muhacirlerin beslenme ve barınmaları için bir konaklama yeri olduğunu anlatmaya çalıştı.⁴¹⁰ Buna karşılık Fransız Generali: “*Gülek’ten geçen karayolu ile demiryolu Pozantı’da birleşmektedir. Burası önemli bir askeri yerdir. Mütarekenin 7. maddesine göre burayı işgal edeceğiz*” dedi. Hamlin, Pozantı ile ilgili düşüncelerini özetle şu şekilde belirtti: “*İtilâf kuvvetleri 26 Aralık 1918 günü Pozantı’yı işgal edeceklerdir. Osmanlı hastanesiyle menzil tesisleri 1 Şubat 1919 gününe kadar yerlerinde kalabileceklerdir. Pozantı’da iki taraf arasında ayırıcı bir hat tesbit olunmuştur. Çamalan (Gülek) da terhis sonuna kadar bir subay ve on erden ibaret bir nokta kalabilecektir. 26 Aralık 1918’den sonra ne karayoluyla ve ne de demiryoluyla kuzeye hiçbir askeri malzeme taşınamayacaktır. Silâh ve cephaneden gayri eşya taşınabilir. 27 Aralık 1918’den sonra taşınamayan silâh ve malzeme müsadere edilecektir*”.⁴¹¹

Pozantı, Gülek’ten geçen Adana-Ulukışla karayoluyla Adana-Ulukışla Demiryolu’nun kavşak noktasının ve Gülek Boğazı’nın savunulmasında önemli bir yeri. İtilâf Devletleri’nin amacı Pozantı’yı işgal edip, Gülek Boğazı’nı kontrol altına almak ve böylelikle Adana’yı kuzeyden yapılacak taarruzlara karşı savunmaktı.⁴¹²

27 Aralık 1918’de menzil tesislerinden başka hiçbir Osmanlı kıtası kalmayan Pozantı işgal edildi. Menzil tesislerinin 1 Şubat 1919’a kadar yerinde kalmasına müsaade edildi. O vakte kadar buradaki yiyecek ve malzemenin geriye taşınması gerekiyordu. Menzil hastanesinden başka 50 ton yiyecek maddesi vardı. Geriye taşınamayan 100 ton arpa, 120 yük otomobili, 25 boş demir cephan arabası ve bir miktar benzin varili kaldı.⁴¹³

Pozantı’nın boşaltılmasında taşkınlıklarda bulunan Fransızlar Amanos Amele Taburu Komutanı Yüzbaşı Mustafa’yı öldürdü. Yiyecek ambarını yağma etti. Kelebek, Durak, Pozantı’da ele geçirdikleri mühimmat, malzeme ve yiyecekleri Adana’ya taşıdılar. Adana’nın boşaltılması sırasında 126 vagonluk malzeme ve yiyeceğe el koydular.

⁴⁰⁹ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1.; ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.62.

⁴¹⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.62.

⁴¹¹ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-2,3.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.72

⁴¹² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.72.

⁴¹³ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.73.; ÇELİK, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.64.; ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-2.

Pozantı'dan sonra da 3 Şubat 1919'da Akköprü ve Çiftahan işgal edildi.⁴¹⁴ İşgali Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa protesto etti. Çiftahan'da 12 ton zahireye el konuldu.⁴¹⁵

6. Ceyhan'ın İşgali

İngilizler, Suriye'den demiryolu ve deniz yoluyla İskenderun Limanı'na çıkardıkları askerleri batıya sevk ederek askeri kışla ve müesseselerle Adana hattı üzerindeki tren istasyonlarını ve Ceyhan'ı işgal etti.⁴¹⁶ İşgal birliklerinin çoğu Mecusi Hintli subay ve askerlerdi. Birkaç tankla, yol kavşakları ve İstasyon tutularak tren hattına el konuldu. Belediye reisi olan Hacı Müçteba Efendi'nin evi boşaltıldı ve burası komutanın ikametine verildi.⁴¹⁷ Hastane binası da Karargâh haline getirildi. Fransızlar da Mart 1919'da demiryoluyla gelerek Ceyhan'ın işgaline katıldı. Fransız işgal kuvvetleri komutan Arrigi, yardımcısı Ermeni bir tercüman, bir piyade taburu ve bir süvari bölüğünden oluşuyordu.⁴¹⁸

7. Osmaniye, Bahçe ve Haruniye'nin İşgali

Osmaniye ve çevresinden göç eden Ermeniler mütarekenin ardından Osmaniye'ye geri döndü. Ermeniler tehcirin intikamını almak için Fransızların yardımıyla silâhlanarak bölgede zulüm ve işkence hareketlerine başladılar. Ermenilerin bir kısmı Fransız askeri kuvvetlerine katıldı. Ermenilerden oluşan 1000 kişilik bir kuvvetle Osmaniye, Bahçe ve Haruniye işgal edildi.⁴¹⁹

D. ADANA VE ÇEVRESİNDE MİLLİ TEŞKİLÂTLANMA

Mondros Mütarekesi'nin dört yıllık savaşa son vermek bir yana Anadolu topraklarının işgaline zemin hazırladığı çok geçmeden ortaya çıktı. Adana'daki Kuvayı Milliye hareketi Adana'nın işgal edileceğine ilişkin haberlerin artmasını takiben doğdu.

Adana'nın ileri gelenleri Adana işgal edilirse ne yapabiliriz sorusuna cevap bulmak üzere sık sık bir araya geliyorlardı. İşgal haberlerinin kesinleşmesi üzerine eşraf, tüccar ve esnaf, Tevfik Kadri Ramazanoğlu'nun Tepebağ'daki evinde bir araya gelip bir telgraf

⁴¹⁴ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.74.

⁴¹⁵ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.64.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.74.

⁴¹⁶ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.64.

⁴¹⁷ *Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan*, Adana 1986, s.28.

⁴¹⁸ *Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan*, s.28-31.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.65.

⁴¹⁹ ÇAMURDAN, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, s.94.

hazırlayarak telgrafı Sadrazama, Mebuslar Meclisine ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiler.⁴²⁰ Milli Mücadele tarihine “Feryatname” olarak geçen bu telgraf şu şekilde kaleme alındı: *“İlk mütareke görüşmelerinde vilayetimizin pek haklı olarak işgalinden vazgeçilmesi esasen me'yus ve mahzun olan kalplerimize teselli vermişti. Bu defa tahliyesine muvafakat edilmesi, bütün vilâyetimiz ahalisini hayret ve teessür içinde yeis ve matemlere boğdu. Nasıl oluyor da koca bir İslâm Türk vilâyetinin sebepsiz tahliyesine rıza gösteriliyor? Anadolu'muzda din ve milletimizin ilk tecelli ettiği yer burası değil midir? Osmanlı vatanında Türk milletini temsil eden burası değil de neresidir? Bizler şan ve şerefle dolu bir saltanatın esas temsilciyiz. Milletimizin acı ve tatlı günlerinde hissemiz vardır. Bütün kardeşlerimizle kanlarımızı beraber akıttık. Müşterek ve ayrılmaz bir vatan ve millet için uğraştık. Bu vilâyette parlak bir mazimiz, kadim medeniyet eserlerimiz, milli şairlerimiz ve âlimlerimiz var. Bizi buraya bağlayan ve ayırmayacak olan nice rabitalarımız, kutsi geleneklerimiz var. Acı yokluklara katlandıktan sonra bu mütarekede tek istifademiz, geri kalan topraklarımızı istilâdan korumak değil miydi? Bu umumi harbin fırtınaları içinde işgal görmeyen bir vilayetin sonradan bu tehlike ile karşı karşıya bırakılması ve candan sevdiğimiz askerlerimizden ayrılmak ne kadar acıdır. Vilayetimiz tahliye edilir edilmez velev ki geçici olsun, bir işgal baş gösterecektir. Herhangi bir kuvvet bir yerde yerleştikten sonra yapılacak teşebbüsler kolay olmayacaktır. Bugünkü vaziyet muvacehesinde alelade mülki bir hükümet ile milli haklarımızın temin edilemeyeceği göz önünde tutulmalıdır. Binaenaleyh bir yanlışlık ve zayıflık göstererek selâmetimizi tehlikeye düşürmeyiniz. Verilmiş veya verilecek herhangi vaad aleyhimize kazanılmış bir hak sayılmaz. Bunu biz Adana ahalisi, size bildirir, işgalin mütareke şartlarına göre Toros Tünelleri ile iktifa edilmesini ve Milli Meclislerimizin bu noktaları göz önünden uzak tutmayacağına kanaat beslediğimizi de ilaveten arz ederiz”*.⁴²¹

Telgraf Adana halkı adına Milletvekili Suphi Paşa, Belediye Başkanı Kadri Ramazanoğlu, Müftü Mehmet Tahir ve Nakibüleşraf Hüseyin Ramazanoğlu tarafından imza edildi.⁴²² Adana'nın milli, örfi, iktisadi açıdan Osmanlı Devleti'nden ayrılamayacağı vurgulandı.⁴²³ Bütün bu çabalara rağmen telgraftan olumlu bir sonuç alınamadı. Askerin terhisini takiben yöre işgallerle baş başa bırakılsa da halk kendi kendini koruma düşüncesinden vazgeçmeyerek çeşitli isimler altında milli teşkilâtlar vücuda getirdi.

⁴²⁰ ENER, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.3.

⁴²¹ HATİPOĞLU, *Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.62-63.

⁴²² GÖKBİLGİN, *Milli Mücadele Başlarken*, s.26.; ENER, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.4.

⁴²³ İKDAM, 16 Kanun-u Evvel 1334/ 16 Aralık 1918, No: 7847.

1. Gizli Milli Teşkilât'ın Kurulması

Adana ve çevresinin işgal edileceği haberleri yayılmaya başladığında yörenin genç aydınları bir araya gelerek ne yapmaları gerektiğini görüşüyordu. Sonuçta Gizli Teşkilât adıyla bir komite kurarak halkın varlığını savunmaya karar verdiler. Bu teşkilâtın kalıcı olabilmesi içinde yörenin ileri gelenlerinin ve büyüklerinin desteğine ihtiyaç vardı. Eczacı Basri Bey ve Doktor Ali Hikmet Bey bu işle görevlendirildi. Adı geçen zevat eşraftan Suphi Paşa'nın yanına giderek gizli bir teşkilât kurduklarını ve bunun için destek olmasını istediler. Suphi Paşa, memleket için her şeyini feda etmeye hazır olduğunu söyledi ve daha sonra teşkilâtın başına geçti.⁴²⁴

Posta-Telgraf merkezleri Fransız idaresinin kontrolü altındaydı. Buna karşılık olaylar hakkında birbirinden habersiz ayrı ayrı bilgi toplayanlar içerisinde Fasih İncirlioğlu, Vehbi Necip Savaşan, Ferid Celal Güven, Mühendis Ziya Akverdi, Kemal Akverdi, Naci Akverdi, Feyzi Dural, Nazmi Talay, Hasan Ataş, Tarsuslu Necmettin Eliyeşil, Şadi Eliyeşil, Muvaffak Uygur, Semih Uygur gibi gençler vardır. Bu gençlerin birbirinden habersiz çalışması hem güveni sağladı hem de Fransızların haber almasını zorlaştırdı. Teşkilâtın haberleşme işini Suphi Paşa, Vehbi Necip Savaşan, Mühendis Hilmi Emiroğlu yürütüyordu. Alınan haberler gizlice İstanbul'a bildiriliyor ve Müftü Vekili Hüsnü Efendi aracılığıyla vilâyet protesto ediliyordu.

Adana'da Gizli Teşkilâtın varlığını sezen, fakat bir ipucu yakalayamayan Fransızlar, Suphi Paşa'ya Kilikya Genel Valiliği'ni teklif ederek yanlarına çekmeye çalıştı. Suphi Paşa ise teklifi kabul etmedi. Şubat 1920'de Fransızların Maraş'a girmeye hazırlandıkları öğrenilince Fransızca'yı iyi bilen ziraatçı Akif Bey tercüman olarak hükümete yerleştirildi. Akif Bey'in verdiği bilgilerle Fransızların askeri faaliyetleri yakından takip edildi. Akif Bey Maraş'taki Türk kuvvetleriyle de haberleşmede etkili bir rol oynadı.

12 Mayıs 1920'de teşkilât üyesi Eczacı Basri Bey deşifre olunca Avrat Adası'na gönderildi ve Ankara İtilâfnâmesi'ne kadar orada tutuldu.⁴²⁵

2. İntibah Cemiyeti

Fransız işgaline ve Ermeni mezalimine karşı koymak için kurulan Cemiyet, Kozan'ın vatansever gençlerinden Ali Şâdi Bey, Hüseyin Efendi, Yarımzâde Ahmet Efendi, Baytar

⁴²⁴ ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.19.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.125-126.

⁴²⁵ ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.19-24.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.126-128.

Müfettişi Muzaffer Bey'den oluşuyordu. Gizli cemiyet sonra Kozan, Haçin, Feke ve Kadirli'den taraftarlar bularak büyük bir milli direniş kuvvetine dönüştü.⁴²⁶ Cemiyet, iyi düşünülmüş, iyi tertiplenmiş bir program dâhilinde hareket ediyordu.⁴²⁷ Cemiyete Yerebakanlı Hasan'ın meydana getirdiği yirmi kişilik bir çete destek vererek halkın güvenini kazanmakta etkili oldu.⁴²⁸

Cemiyetin en önemli işlerinden biri Kozan'da Fransız Askeri Mutasarrıfı Taillardat'ın tercümanı olan Ermeni Balyan'ın tercümanlığına son verdimkti. Balyan aleyhinde sert bir kampanya başlatarak gitmesi sağlandı.⁴²⁹ Taillardat, Balyan'ı azlederek yerine cemiyetin merkezi heyeti üyelerinden Muzaffer Bey'i atadı.⁴³⁰ Bu şekilde Fransızların amaçları ve düşünceleri hakkında bilgiler Muzaffer Bey tarafından Cemiyete aktarıldı. Ele geçen bilgiler Feke-Develi hattından Kayseri'ye, oradan da Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılıyordu.⁴³¹

3. Kilikyalılar Cemiyeti

Adana ve çevresinin işgaline sessiz kalmayan İstanbul'daki Adanalı gençler 20 Kasım 1918'de bir araya gelerek uzun görüşmelerden sonra 21 Aralık 1918'de Kilikyalılar Cemiyetini kurdular.⁴³² Cemiyetin kuruluşunda Ali Fuat Paşa'nın yardımı bir hayli fazladır.⁴³³

Dâhiliye Nezaretine verilen dilekçede cemiyet "Kilikyalılar Cemiyeti" olarak geçmektedir. Cemiyetin ismiyle ilgili birçok yerde Kilikyalılar Derneği, Adanalılar Cemiyeti, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi farklı ifadeler kullanılmıştır.⁴³⁴

Cemiyetin kurucuları ve yönetim kurulu, Sabık Ayan Reisi Menemenlizâde Rifat Bey, Sabık Hariciye Nazırı Menemenlizâde Nabi Bey, Sabık Nafia Nazırı Ali Münif Bey, Sabık Ayntab Mebusu Ali Hayati Bey, Sabık İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin Bey, Sabık Maraş

⁴²⁶URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s.24.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.68.

⁴²⁷URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s.24.

⁴²⁸URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s.25.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.68.

⁴²⁹HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.69.; ÇAMURDAN, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, s.170.; URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s.26-29.

⁴³⁰URSAVAŞ, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, s.26.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.69.

⁴³¹HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.69.

⁴³²ENER, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.7.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.128.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.66.

⁴³³HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.66.; AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, s.101.

⁴³⁴ÖZTOPRAK, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", s.121.

Mebusu Abdulkadir Bey, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazâde Hacı Evliya Bey, Şûrâ-yı Osmanî Azâsı Tarsuslu Mısrızâde Seyfettin Bey ve Beyoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beylerden oluşuyordu. İttihatçıların son kabinesinde görev aldığından Ali Münif Bey cemiyette aktif rol alamadı.⁴³⁵

Hükümet ve işgalci kuvvetlerin temsilcileri üzerinde etkili olması düşüncesiyle yönetim kuruluna tanınmış devlet ve siyaset adamları seçildi.⁴³⁶ Cemiyetin çalışma yeri İstanbul Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin merkez binasıydı.⁴³⁷ Hükümet merkezinde kurulma nedeni ise İstanbul'da yaşayan Adanalıların milli hakları daha kuvvetle savunabilecekleri düşüncesi idi.⁴³⁸

Kilikyalılar Cemiyeti Adana, Maraş, İçel, Antep, Antakya, İskenderun, Belen, Reyhanlı adına İstanbul'da işgal makamlarına Adana ve çevresinin coğrafi, tarihi durumu hakkında istatistikli ve vesikalı muhtıra verdi.⁴³⁹ Cemiyet, yörenin soy ve nüfus bakımından Türk olduğunu, bundan dolayı Wilson Prensiplerine uyulması gerektiğini belirtti. O dönemin Türk Basını da cemiyetin çalışmalarını destekleyen yazılar yayınladı.⁴⁴⁰

Cemiyet Fransız işgalini durdurmaya çalıştı. Ermeni idaresinin kurulmasına karşı çıktı.⁴⁴¹ Ermeni çetelerinin bölgede yaptığı mezalimlere engel olmaya çalıştı.⁴⁴²

Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetle Çukurova'daki cemiyetler arasında bağlantı kurulmasını istiyordu.⁴⁴³

Cemiyet, 1920 seçimlerinde aktif rol aldı. 4 Ocak 1920'de Harbiye Bakanı Cemal Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya başvurdu. İşgal kuvvetleri Adana'da seçimlerin yapılmasına karşı çıkıyordu. Cemiyet Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da bulunan Adanalılar tarafından seçimin gerçekleştirilmesini istedi. Bu istek Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildi.⁴⁴⁴ Cemiyet İstanbul'daki Adanalıları topladı. Gizli oyla yirmi iki seçmen belirledi. Bunlar Merkez Sancağı, Cebelibereket, Mersin, Kozan Sancakları adına 4

⁴³⁵ Taha TOROS, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İstanbul 1996, s.96.; YURTSEVER, *Çukurova Tarihi*, s.208.; ÖZTOPRAK, "*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*", s.122.; Naşit H. ULUĞ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, 1973, s.16.

⁴³⁶ TOROS, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s.95-96.

⁴³⁷ Yücel ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara 2011, s.45.

⁴³⁸ ÖZTOPRAK, "*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*", s.122.

⁴³⁹ TOROS, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, s.96.; Yusuf AYHAN, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana 1963, s.15.

⁴⁴⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.129.

⁴⁴¹ HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.66.

⁴⁴² HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.67.

⁴⁴³ TOROS, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s.98.

⁴⁴⁴ ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s.48.

milletvekili seçti. Seçim evrakı Meclis-i Mebusan'a gönderildi. Meclis Umumi Heyeti gizli celsede bunların milletvekilliklerini kabul etti.⁴⁴⁵

4. Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

28 Nisan 1919'da işgal kuvvetleri Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey'in evinde yaptığı aramalarda bir sandık bomba, beş adet yeni Alman mavzeri, bir adet İngiliz tüfeği, iki nagant tabanca, üç hançer, bir çuval fişek, silâh ve Türk gücüne ait mühür ve kâğıtlar buldu. Ahmet Remzi Bey bu olaydan önce Adana'dan ayrıldığı için gıyabında idama mahkûm edildi. Sivas'a giden Ahmet Remzi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldi ve aldığı talimatlarla Kayseri'ye dönerek burada Adana Vilayet-i Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu.⁴⁴⁶

Ahmet Remzi Bey, hatıralarında Cemiyetin kuruluşunu şöyle anlatıyordu: “*Sivas Kongresi'ne katılmış tekrar Boğazlıyan'a dönmüştüm. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan ekim ayı sonunda aldığım yazıda 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Sivas'tan, 11. Tümen Kumandanı Yarbay Mümtaz Bey'in Niğde'den Kayseri'ye geleceği ve benim de orada bulunmam emrediliyordu. Adana Cephesi'ne atanan Kemal Doğan ve Osman Tufan, Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında toplandık. Ali Fuat Paşa ile Kayseri'deki konuşmamızın sonucunu Mustafa Kemal Paşa hazretlerine bildirdim. Mustafa Kemal Paşa'dan: Ali Fuat Paşa hazretleri ile 11. Tümen Komutanı Mümtaz Bey ile kararlaştırdığınız tarzda icrası münasip görülmüştür, tel cevabını aldım. Ali Fuat Paşa ile 3-4 Kasım 1919'da yaptığımız toplantılarda kendisi, Cemiyetimizin Niğde'de bulunmasını uygun bulmuştu. Ali Fuat Paşa 5 Kasım 1919'da Ankara'ya, biz de işlerimizi bitirerek, verilen direktife göre Niğde'ye hareket ettik. Böylece Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kasım 1919 başında çalışmaya başladı ve Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle ödevine devam etti.*”⁴⁴⁷

Heyet-i Temsiliye'nin 2 Kasım 1919 tarihli kararlarında Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kayseri'de teşkilinin muvafık olduğu yer almaktaydı.⁴⁴⁸ Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı üzere önce Kasım ayında Kayseri'de kurulan Cemiyet daha sonra Ali Fuat Paşa'nın teşvikiyle Niğde'ye nakledilmiştir.

⁴⁴⁵ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s.36.

⁴⁴⁶ BİLDİRİCİ, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, s.169.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.69.; Ahmet Remzi YÜREĞİR, “*Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu*”, Yeni Adana, 5 Ocak 1953, Adana 1953, s.2-3.

⁴⁴⁷ ENER, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.27. ; Ahmet Remzi Bey hatıralarında Ali Fuat Paşa ile yaptığı Kayseri toplantısı için verdiği tarih 3-4 Kasım 1919 yanlıştır. Asıl tarih 4 Aralık 1919'dur. Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya hareket ettiği tarih ise 8-9 Kasım'dır. Bkz. ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.132.

⁴⁴⁸ ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s.48.

Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk olarak yörenin işgalini ve işlenen cinayetleri kınayan protestosu 18 Aralık 1919'da Erciyes Gazetesi'nde yayınlandı.⁴⁴⁹ Bu bildiri İstanbul'da Sadaret Makamı'na, İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya siyasi temsilciliklerine gönderildi.⁴⁵⁰ Protesto hiçbir yankı uyandırmadı. Zira Ermenilerin işledikleri cinayetlerin hesabı sorulmadı.⁴⁵¹

Cemiyet aktif çalışmalarını silâhlı örgütlere sağladığı maddi yardımlarla pekiştirdi. Karaisalı'nın Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmasından sonra Cemiyet buraya taşındı. Faaliyetlerini burada sürdürdü.⁴⁵² Cemiyet Karaisalı'dan Pozantı'ya nakledildikten sonra çevreden katılan seçilmiş üyelerle teşkilât genişletildi ve güçlendirildi.⁴⁵³

Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulunda: Ahmet Remzi (Yüreğir), Sinan (Tekelioğlu) Bey, Şeyh Saadettin Efendi (Karaisalı Kaymakamı), Kethüdazâde İbrahim Bey, Manisalı Ali Bey ve Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) görev yapıyorlardı. Cemiyet çalışmalarını sürdürürken yapılan yeni bir seçim sonucunda Ahmet Remzi Bey, Sadettin Bey, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, Adil (Menemencioğlu) Bey, Kırıklı'dan Süleyman Bey, Karaisalı Belediye Reisi Mustafa (Akdağ), Karaisalı Jandarma Kumandanı Hasan (Akıncı) ve Kozan'dan Ahmet Cevdet (Çamurdan) Beyler yönetim kuruluna getirildiler.⁴⁵⁴

Cemiyetin çalışmaları çok yönlüydü. Adana'da olaylar Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ediliyor ve onun direktifleri doğrultusunda hareket ediliyordu. Bunun dışında bölgedeki Kuva-yı Milliye birliklerinin gereksinimleri karşılanmaya çalışıldı. Bölgede mütarekeye aykırı tutum, davranış ve uygulamalar protesto telgraflarıyla kamuoyuna duyuruldu.⁴⁵⁵

Cemiyetin merkezi Karaisalı'ya alındığında Sinan Beyle (Tekelioğlu) işbirliğine gidilerek bir casus şebekesi de kurulmuştu. Casuslar tarafından cemiyete ulaştırılan yörenin haberler 15 Aralık 1919'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s.49.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.133.; HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.69-70.

⁴⁵⁰ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.133.

⁴⁵¹ AYHAN, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, s.18.

⁴⁵² ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s.49.

⁴⁵³ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.133-134.

⁴⁵⁴ ÖZTOPRAK, "*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*", s.132.; ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.133.

⁴⁵⁵ ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.133.

⁴⁵⁶ Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'ye verdiği bilgiler arasında Fransızların yöredeki halkın silâhlarını toplayıp Ermenileri silâhlendirdikleri, Ermeni örgütlerinin çalışmalarına hız vererek Müslümanları katletmeye başladıkları, Fransızların Mersin'e trenle mitralyöz, top gibi silâhlar taşıdıkları, Mersin'e çıkarılan bir kısım Fransız birliklerinin Urfa'ya, Katma İstasyonu'na gönderildiği, Adana'daki işgal kuvvetlerinin sayıca az olduğu, işgal yönetiminin sayısını resmi ve gayri resmi yoldan arttırdığı, Kara Hasan çetesinin faaliyetleriyle ilgili bilgilerdir. Bkz.ÇELİK, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s.134.; ÖZKAYA, *İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, s.49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ ORDU'NUN ON İKİNCİ KOLORDUYA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

A. 30 EKİM 1918 İTİBARIYLA ADANA VE ÇEVRESİNDE OSMANLI KUVVETLERİNİN DURUMU

Osmanlı Devleti'nde savaş sanayinin yetersizliği Osmanlı ordularını Almanya ve Avusturya'ya bağımlı hale getirdi. Dört yıl süren savaş boyunca ülkenin insan kaynakları ve asker sayısı azaldı. Savaş sonucunda devletin maliyesi bozuldu. Üretim düştü ve salgın hastalıklar arttı.⁴⁵⁷

Savaşın sonlarına doğru Doğu ve Güney Cepheleri'nde hareketlilik devam ediyordu. Doğu Cephesi'nde askeri başarılar elde edilmesine rağmen aynı durum Güney Cephesi için söz konusu değildi.⁴⁵⁸ Suriye Cephesi'nin komutasını üstlenen General Falkenhayn'ın stratejik hataları sonucu ciddi kayıplar yaşandı. 25 Şubat 1918'de görevden alındı. Yerine Liman Von Sanders getirildi.⁴⁵⁹

Eylül 1918'de cephe Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adı altında teşkilâtlandırıldı. 4, 7. ve 8. Ordular Sanders Paşanın komutasına bırakıldı. 4. Ordu Mersinli Cemal Paşa, 8. Ordu Cevat Paşa, 7. Ordu Mustafa Kemal Paşa'nın komutasına verildi. Grup Komutanlığı'nın muharip gücü 25.000'i geçmezken İngilizlerin sayısı 100.000 civarındaydı. Bu durumda 19 Eylülde başlayan İngiliz saldırısı sonucunda 8. ve 7. Ordular dayanma imkânı bulamadı. 8. Ordu tamamen imha edildi. 7. Ordu'dan kalan birlikler Şeria Vadisinin doğusuna çekildi.⁴⁶⁰

5 Ekimde Mustafa Kemal Paşa dağınık haldeki birlikleri Halep'te toplamaya çalıştıysa da başarılı olmadı. Son Osmanlı direnişi 30 Eylül'de Radak'ta kırıldıktan sonra Suriye ve Filistin İngiliz ve Arap birliklerinin istilâsına açıldı. İngiliz saldırısı karşısında cephe yeniden düzenlendi. Bu amaçla 7. Ordu'yu desteklemek için 4. Ordu lağvedildi.⁴⁶¹ Suriye ve Adana kıyılarını korumakla görevli olan 2. Ordu Yıldırım Ordular Grubu emrine verildi. İngilizlerin Şam ve Halep'i ele geçirmesiyle birlikte Filistin ve Suriye kaybedilmiş oldu. 8. Ordu imha edilerek ve 4. Ordu lağvedilerek ortadan kalktı. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı eldeki

⁴⁵⁷ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.17-18.

⁴⁵⁸ AKBULUT, "*Çöken Devlet*", s.133.

⁴⁵⁹ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.18.

⁴⁶⁰ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)*, s.142. ; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.17.; URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.17.

⁴⁶¹ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.19.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.18.

birliklerle güneyde tutunmaktan başka görevi kalmadı.⁴⁶² Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Liman Von Sanders, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevini 31 Ekim’de Mustafa Kemal Paşa’ya devretti. Mustafa Kemal Paşa görevini 10 gün kadar sürdürdü.

Mütareke imzalandığı sırada Adana ve çevresinde ordunun konusu şu şekildeydi:

“Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı: Adana’da

2. Ordu Karargâhı: Adana’da

Görevi: İskenderun Körfezi’ne yapılması muhtemel bir çıkarmaya karşı koymak.

12. Kolordu Karargâhı: Adana’da

23. Fırka Karargâhı: Tarsus’ta

15. Kolordu Karargâhı: Ceyhan’da

44. Fırka Karargâhı: Ceyhan’da

41. Fırka Karargâhı: İskenderun’da (Tümen bu sırada III. Kolordu emrinde idi.)

7. Ordu Karargâhı: Raco’da

Görevi: Antakya-Reyhanlı-Dercemal-Telrufat-Ahterin ve doğusu hattını İngilizlere karşı savunmaktı.

3. Kolordu Karargâhı: Kışla’da

24. Fırka Karargâhı: Kefrşil’de

43. Fırka Karargâhı: Kelcebrin’de (bu sırada XX. Kolordu emrinde idi.)

20. Kolordu Karargâhı: Katma’da

11. Fırka Karargâhı: Şuvarga’da

1. Fırka Karargâhı: Kefrhaş’da”⁴⁶³ bulunuyordu.

Yıldırım Ordular Grup Karargâhı ile 2. Ordu Karargâhı 4 Kasım 1918’de lağvedildi.⁴⁶⁴

2. Ordu Karargâhının kaldırılmasıyla karargâha bağlı Adana’daki bütün birlikler ve gereçler 12. Kolorduya bağlandı. Böylece 2. Ordu’dan devralınan birliklerin yeniden yapılandırılması görevi 12. Kolordu Komutanlığı’na verilmiş oldu. Sadece torpil müfrezesi, telgraf takımı Grup Karargâhı’na bağlı kaldı. Kelebek cephanesinin deposu Menzil Müfettişliği’nin emrine verildi. 2. Ordunun yaptığı konutlar Grup Karargâhına verildi. Mevki komutanlığı bu konutları boşaltıp subayların yerleşmesini sağlamakla görevlendirildi.⁴⁶⁵

Mütarekenin içeriğini öğrenen Mustafa Kemal Paşa, öğrendikten sonra Ahmet İzzet Paşa’ya düşüncelerini üst üste gönderdiği telgraflarla belirtti. Hükümet İngilizlere karşı

⁴⁶² URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.19.

⁴⁶³ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.57.

⁴⁶⁴ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.63.

⁴⁶⁵ ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.28.

hoşgörülü davranılmasından yanaydı. İngilizlerin Halep yolunu kullanmak istemelerine Ahmet İzzet Paşa izin verirken, Mustafa Kemal Paşa bu duruma karşı çıkıyordu. İngilizler karaya asker çıkarırlarsa Mustafa Kemal Paşa silâhla karşılık vereceğini söylemesi üzerine bu durumdan endişe duyan Hükümet 7 Kasım 1918’de ise Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhı lağvedildi. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı.⁴⁶⁶ 10 Kasım’da görevi 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya devrederek Adana’dan ayrıldı.⁴⁶⁷ 7. Ordu daha sonra lağvedildi. Nihat Paşa’ya 2. Ordu Müfettişi unvanı ile Yıldırım Ordular Grubu’nu tasfiye emri verildi.⁴⁶⁸

B. ADANA VİLÂYETİ’NİN BOŞALTILMASI VE 2. ORDU’NUN POZANTI’YA ÇEKİLMESİ

İskenderun’un işgalinden sonra İngilizler mütarekeye aykırı olarak Adana Vilâyeti’nin boşaltılmasını istedi. 2. Ordunun bölgesinde yeni düzenlemeler sebebiyle asayiş ve emniyeti temin etmek için ordu kumandanlığı 11 Kasım 1918 tarihli 943 numaralı şifreye verdiği cevapta şu teklifte bulundu:

“Adana Vilâyetiyle Amanos doğusundaki mıntıkanın önemine binaen buralarda asayişin temini zımnında ordu mevcut fırkalarından seferberlik esnasında teşkil edilmiş 41, 43, 44. Fırkaların lağvını ve geri kalan 1, 11, 23, 24. fırkaların ipkasıyla zayıf kadrolu iki kolordunun ipkası ordu mıntıkasında münasip görülmektedir.

Ordu mıntıkasında terhis edilmeyecek dört senelik (310, 311, 312, 313) doğumlu takriben (6000) kadar askerden 14 piyade taburu, 14 makineli tüfek bölüğü (72 tüfek), 6 süvari bölüğü, 9 batarya (6 kudretli cebel, 3 sahra), iki istihkâm bölüğü, 2 telgraf bölüğü teşkili mümkündür. Bu kuvvetin ahzı asker mıntıkasında mevcut 4000 kadar aynı doğumlu bakaya ve firarilerle takviyesi de mümkündür. Her kolorduya yukarı ki kıtaattan 6 piyade taburu 3 bölüklü bir süvari alayı, ikişer bataryalı iki topçu taburu, bir istihkâm ve bir telgraf bölüğü verilerek bu suretle fırkalarda alayların birinci taburları 200 ile 250 asker mevcuduyla diğer iki taburu kadro halinde olmak üzere teşkil edilebilir. Veya vilâyet jandarma alayı takviye edilebilir. Kolordulardan birisinin Amanos’un doğusunda Maraş,

⁴⁶⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 340546.; TÜRKMEN, Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), s.48.

⁴⁶⁷ TÜRKMEN, Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), s.49.

⁴⁶⁸ ÇELİK, Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.44.

Antep sancaklarında ve diğerinin Adana Vilâyetinde demiryolu boyunca yerleştirilmesi ve iâşe noktaları oluşturulması münasib olacaktır.”⁴⁶⁹

Ayrıca yukarıda bahsedilen telgrafa göre Orduda 3, 12, 15, 20 numaralı dört kolordu karargâhı mevcut olduğu, 23, 41 ve 44. Fırkaların Adana Vilâyeti dâhilinde olduğu 1, 11, 24 ve 43. Fırkaların da Amanos’un doğusunda olduğu, ayrıca 12 ve 15. kolordu karargâhlarının vazife başında ve Adana Vilâyeti dâhilinde olduğu, 3. kolordu karargâhının kadro halinde ve Adana’da olduğu, 20. kolordunun vazife başında ve Amanos’un doğusunda olduğu belirtilmekteydi.⁴⁷⁰ 2. Ordu kumandanlığı yeni teşkilâta dair gönderdiği 14 Kasım 1918 tarihli 2164 numaralı şifreye Harbiye Nezareti, kolordu ve fırkaların İngilizlerle yapılmakta olan müzakereler sonucunda tebliğ edileceğini bildirdi. Muhtemel konuş yerleri hakkında şu cevabı verdi:

1. Düşünülen barış teşkilâtına göre şuan 2. Ordu emrinde bulunan yedi fırkadan beşi ve mevcut dört kolordu karargâhının durumunu koruması gerekiyor. Bundan dolayı yalnız 43 ve 44. Fırkaların ilgası ve tasavvur buyrulan dört fırkalı teşkilâtın beşe düşürülmesi suretiyle değişiklik icap eder.

2. Muhafaza edilecek fırkalarda alayların birinci taburlarının 300’e yakın mevcutta ve diğer taburların kadro halinde teşkili hakkındaki teklifi âlileri muvafıktır. Ancak kadro halinde bulundurulacak taburlarda birer heyet-i talimiye bulundurmak lazımdır.

3. Silâhların İngilizlere teslim edilmesi bildirildi.⁴⁷¹

12 Kasım 1918’de Raco’da İngiliz Karargâhı Umumiyesi namına General Klark 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya Adana’da birliklerin geri çekilmesi ile ilgili şu maddeleri teklif etti:⁴⁷²

1. Kilis’ten Islahiye’ye ve Islahiye’nin batısından demiryolu hattı boyunca Misis’e kadar uzanan bölgedeki bütün askeri kuvvetler, 1 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar Ceyhan Nehri’nin batısına; 5 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar Seyhan Nehri’nin batısına ve Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine; 14 Aralık 1918’de Pozantı’nın batısına kadar nakledilecektir. Bu çekilme hareketi mütarekenin 16. maddesi gereğince yapılacaktır.⁴⁷³

2. Ordunun terhis işlemi Pozantı’nın batısında yapılacaktır.

⁴⁶⁹ ATASE, İSH, K.253, G.117, B.117-2.; ATASE, İSH, K.4, G.39, B.39-1.

⁴⁷⁰ ATASE, İSH, K.4, G.39, B.39-1,2.; HTVD, S.31, (Mart 1960), No:770-1,2.

⁴⁷¹ HTVD, S.31, (Mart 1960), No:771.

⁴⁷² ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1.

⁴⁷³ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-3.

3. Mütareke'nin 20. maddesine göre ordu hafif ve ağır toplarıyla, mitralyözlerini cihazlarıyla beraber 15 Kasım 1918'de Katma İstasyonu'na teslim edecektir.
4. Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi 5. İngiliz Fırkası Kumandanlığına İtilâf esirlerinin nerede olduklarını bildirecek. Esirler, Osmanlı Kıtaat Kumandanı ve İngiliz Süvari Fırkası Kumandanı arasında belirlenen mevkide teslim edilecekti.⁴⁷⁴
5. Osmanlı Kıtaat Kumandanı deniz, kara, askeri ve ticaret malzemelerin tahribinden sorumludur.⁴⁷⁵
6. İngiliz birlikleri, 12 Kasım 1918 saat 06:00'dan itibaren Halep-Katma-İskenderun yolunu kullanmakta serbest olacaktır.⁴⁷⁶

Nihat Paşa'nın aynı gün İngiliz komutanına verdiği cevap şöyleydi:

1. Tahliye ve terhisle ilgili isteklere hükümetle müzakere edildikten ve alınacak talimattan sonra cevap verebileceklerini, o güne kadar buldukları hatta kalacaklarını bildirdi.⁴⁷⁷
2. Hafif ve ağır toplarla, makineli tüfeklerin cihazlarıyla birlikte teslim edilmesiyle ilgili teklifin mütareke şartlarına uygun olmadığını söyledi.⁴⁷⁸
3. Esirlerle ilgili Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi'nin 5. Süvari Fırkası Kumandanlığına verilen bilgiye göre ordu mntıkasındaki esirlerin on beş gün içinde Mersin'de teslim teklifinin kabulüyle birlikte teslim edileceği ve ikinci katile sekiz gün sonra üçüncü katile on beş gün sonra teslim edilebilecek.⁴⁷⁹
4. Mütareke imzalandıktan itibaren deniz, kara ve ticari malzemenin tahrib edilmemesi için gerekli tedbirler alındı.⁴⁸⁰
5. İskenderun-Halep arasında erzak nakliyatı hususunda serbest olduğunu ve kıtaatin sevk ve tahkimiyle ilgili Dersaadet'ten emir almak mecburiyetinde olduğunu bildirdi.⁴⁸¹

General Allenby adına General Wilson 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne verdiği notada vilâyetin boşaltılması işinin ciddiyetle yapılmadığı takdirde tekrar savaşın başlatılacağı uyarısında bulundu. Tevfik Paşa Kabinesi notayı dikkate alarak Adana Vilâyeti'nin Pozantı'ya kadar askerden boşlatılması kararını aldı. Karar 23 Kasım 1918'de ordulara

⁴⁷⁴ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1.; ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-4.

⁴⁷⁵ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2.

⁴⁷⁶ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2

⁴⁷⁷ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-4,5.

⁴⁷⁸ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-3.

⁴⁷⁹ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-2,3,4.

⁴⁸⁰ ATASE, İSH, K.67, G.81, B.81-6.

⁴⁸¹ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-4.

iletildi.⁴⁸² Nihat Paşa, 27 Kasım 1918'de İngilizlerin Kilis-Payas çizgisini geçtikleri takdirde silâhla karşılık vereceğini bildirdi. Bu durum Harbiye Nezareti tarafından hoş karşılanmadı.⁴⁸³ Nihat Paşa mevsimin kış olmasından dolayı tahliyenin geciktirilmesi için teşebbüste bulundu. Fakat İngilizler nezdinde bu girişim sonuç vermedi.⁴⁸⁴ Mondros Mütarekesinin 10. maddesine göre Toros Tünellerini İtilâf kuvvetleri işgal edecekti. İşgal gerçekleştiğinde ordunun tahliyesi tehlikeye girebilirdi. Bu nedenle 23 Kasım 1918'de tahliye için 2. Ordu'ya emir verildi.⁴⁸⁵

16 Kasım'da Adana ve çevresinde bulunan sahil taburlarının konusu şu şekildedir: Ordu emrinde 544, 537, 538 numaralı sahil taburları mevcuttur. 544 numaralı sahil taburu Mersin'e kadar, 537 numaralı sahil taburu Seyhan Nehri, Nusaybin'den Burnaz Çayı'na kadar, 538 numaralı sahil taburu Burnaz Çayı, Nusaybin'den İskenderun'a kadar olan sahil kısmını muhafaza etmektedir.⁴⁸⁶

19 Aralık 1918'de ordu mıntikasından kuzeye giden demiryolu nakliyatının tatil edilmesi, terhis olunacak asker ile Pozantı ve Konya'ya nakli lazım olan toplarla silâhların naklinde gecikmeye neden olacağından Nihat Paşa bu durumun düzeltilmesini istedi.⁴⁸⁷

Pozantı'dan Adana'ya ve Adana'dan Ceyhan'a kadar olan demiryolunun muhafazasını 506 sahil ve 533 muhafaza bölükleri, Ceyhan'dan doğuya doğru olan kısmı da 44. sahil muhafaza bölüğü korumaktadır.⁴⁸⁸

22 Kasım 1918'de Nihat Paşa boş durmayarak zabıta teşkilat kıtalarından kalan makineli tüfek, top ve cephaneyi Pozantı ile Konya ilerisine nakletmeye devam etti.⁴⁸⁹

Nihat Paşa şehrin tahliyesi için verilen süreyi uzatıp zaman kazanmak için 23/ 24 Kasım 1918'de Katma'da bulunan Kurmay Binbaşı Nihat (Atakan) vasıtasıyla İngiliz Komutanı'na 9 maddelik teklifte bulundu.⁴⁹⁰ 29 Kasım 1918 tarihli telde Nihat Paşa teklif ve teklife verilen cevap hakkında şöyle diyordu:

1. İstanbul'la muhabere yüzünden 12 günlük kaybın olmasından dolayı önceden belirlenen boşaltma tarihlerinin 1 Aralık 1918, 5 Aralık 1918 ve 14 Aralık 1918 tarihlerinin 13 Aralık 1918, 17 Aralık 1918 ve 26 Aralık 1918 tarihlerine

⁴⁸² ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.2.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, s.48.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.66.

⁴⁸³ ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.1.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.70.

⁴⁸⁴ ATASE, **İSH**, K.2, G.84, B.84-1.

⁴⁸⁵ ATASE, **İSH**, K.2, G.84, B.84-2.

⁴⁸⁶ ATASE, **İSH**, K.4, G.42, B.42-1.

⁴⁸⁷ ATASE, **İSH**, K.1, G.106, B.106-1.

⁴⁸⁸ ATASE, **İSH**, K.4, G.42, B.42-1.

⁴⁸⁹ ATASE, **İSH**, K.70, G.114, B.114-1.

⁴⁹⁰ BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.65.

ertelenmesi teklifi İngilizler tarafından kabul edildi. Belirlenen bu tarihlerde vaktinde çekilmeyenlerin esir sayılacağı belirtildi.

2. Osmanlı Ordusu ağır silâhlarını Filistin’de kaybetti. Adi ateşli toplar kaldı. Bununla birlikte bir ordu için silâh teslim etmenin çok üzücü olduğu için bundan vazgeçilmesi istendi. Fakat şartlarda değişiklik yapılmayacağını ağır ve hafif top ve mitralyözler cephaneleriyle birlikte 4 Aralık 1918’de Katma İstasyonu’nda teslim olunmasını bildirdi.
3. 24. Fırkanın Ayntab üzerinden Elbistan’a sevk edilirken kumandanının adı ve sevkle ilgili bilgi İngilizlere bildirilecek.
4. İngilizler terhisle ilgili bu maddeyi kabul etmedi. Osmanlı ordusunun terhisi mütarekenin 5. maddesi gereğince derhal yapılmasını terhis edilecek kıtaatın Pozantı’nın doğusuna çekilmesini belirtti. İngilizlerin terhisi ilga gibi kabul ettikleri anlaşıldı.
5. İngilizler bu maddeye sadece kişisel eşyaların götürülebileceğini, hastanelerin memurlarla birlikte bırakılacağını bildirdi.
6. Menzil hastanelerinin yerinde bırakılacağı teklifi İngilizler tarafından kabul edildi.
7. Terhis nakliyatı için Bağdat hattından yararlanmakla ilgili olan bu teklife İngilizler cevap vermedi.
8. 6. Ordunun mıntıkasındaki kıtaat için Bağdat hattından İtilâf devletlerinin gözetimi altında tertip edilecek trenlerden faydalanılacağı kabul edildi.
9. İngilizler tahliye olunan mıntıkada kesinlikle asker ve memurun kalmamasını belirtti.⁴⁹¹

Ordu 12. Kolordu ve 20. Kolordu ile beş firkadan oluşuyordu. 3 Aralık 1918’de Pozantı’ya doğru çekilen 12. Kolordu (41. ve 23. firkalar) Kolbaşı, Çamalan’da, Kolun sonu Adana’da bulunuyordu. 20. Kolordu (1, 11 ve 24. Firkalar) 1. ve 11. Fırka kolbaşısı Misis’te kolun sonu Ceyhan’da bulunuyordu. 24. Fırka İslahiye’den batı istikametinde yürüyüşte ve kolun sonu İslâhiye’yi geçmişti. Ordu karargâhı daha Adana’da bulunuyordu.⁴⁹²

Osmanlı Hükümeti, Mondros Mütarekesinin 5. maddesine göre: “Hudutların korunması, iç asayişin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden maadasını derhal terhis yapmayı ve geri kalacak askeri kuvvetlerin miktar ve durumlarını İtilâf Hükümetleriyle müzakere ederek tespit etmeyi kabul ediyordu.⁴⁹³ Bu karar doğrultusunda 15 Aralık 1918’de

⁴⁹¹ HTVD, S.32, (Haziran 1960), No:799-1-2-3.; HTVD, S32, (Haziran 1960), No: 801.

⁴⁹² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.68.

⁴⁹³ URAL, , *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.195.

buyrulan bir emirle 2. Ordu lağv edildi. Ordu Kumandanı Nihad Paşa, Adana Vilâyeti vekâletine tayin edildi.⁴⁹⁴ 2. Ordu'nun Karargâhı zabitanın emrine verildi.⁴⁹⁵ Kolordular 21 Aralık 1918'den itibaren doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bağlandı.⁴⁹⁶ 12. ve 20. Kolorduların karargâhlarının Konya olduğu belirtildi.⁴⁹⁷ 3. Kolordu Sivas'a nakledildi. 15. Kolordu Erzurum'a gönderildi. Bu kolordunun 44. Fırkası 12. Kolorduya bağlandı.⁴⁹⁸

Ordu'nun nakil işlemleri bazen iki ama genelde de üç aşamalı yapıldı. Teçhizatlar Adana'dan Pozantı'ya Pozantı'dan Ulukışla'ya oradan da Konya'ya nakledildi.⁴⁹⁹

12. Kolordu Karargâhı önce Ulukışla'ya geldi. Sonra 15 Aralık 1918'de Konya'ya hareket etti.⁵⁰⁰

Kelebek'ten kuzeye yapılan nakliyatın idaresi 12. Kolordu'ya bırakıldı. Ordu Menzil Müfettişliği Adana ve Pozantı'nın tahliye ve nakil işlerinin sonuna kadar görevini yaptı ve 12. Kolordu'nun emrine verildi. Menzil Müfettişliği aynı zamanda 20. Kolordunun da iaşesine yardım etmekle görevliydi.⁵⁰¹ 20. Kolordu Ereğli'de buldukça ve onun hareketinden sonra 12. Kolordu ile birleştirilecekti.⁵⁰²

İngilizlerin talebi üzerine ordu 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekildi.⁵⁰³ Nihat Paşa kendisine verilen Adana Vilâyet vekâleti görevine başlamak üzere 23 Aralık 1918'de Konya'dan Pozantı'ya hareket etti.⁵⁰⁴ Aşırı yağın yağmurlardan dolayı Kelebek-Haçıkırı İstasyonları arasında demiryolu hattı bozulduğu için Nihat Paşa Pozantı'da kaldı.⁵⁰⁵ On kilometrelik bozulan demiryolunun tamiri on gün kadar sürdü. Bu ordunun çekilmesinde 4 günlük bir gecikmeye yol açtı. Bu nedenle Nihat Paşa boşaltma süresini uzatmak için İngiliz ve Fransız Kumandanlıkları nezdinde teşebbüste bulundu. Bu kabul edilirse orduya ait malzemeler kurtarılacaktı aksi halde kaybedilecekti.⁵⁰⁶ Girişim olumlu bir sonuç vermedi.⁵⁰⁷ Kelebek ve Durak istasyonlarında bırakılan otuz boş vagon, 15 vagon benzin, 2 deniz tayyaresi taşınamamış olarak yerinde bırakıldı.⁵⁰⁸

⁴⁹⁴ ATASE, İSH, K.55, G.64, B.64-4.

⁴⁹⁵ ATASE, İSH, K.27, G.76, B.76-1.

⁴⁹⁶ ATASE, İSH, K.4, G.127, B.127-1.

⁴⁹⁷ ATASE, İSH, K.3, G.30, B.30-2.

⁴⁹⁸ SELEK, *Anadolu İhtilâli*, s.172.

⁴⁹⁹ AVANAS, "*Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar*", s.376.

⁵⁰⁰ ATASE, İSH, K.4, G.113, B.113-2.

⁵⁰¹ ATASE, İSH, K.4, G.127, B.127-1.

⁵⁰² ATASE, İSH, K.4, G.127, B.127-2.

⁵⁰³ ATASE, İSH, K.71, G.14, B.14-1.; ATASE, İSH, K.3, G.30, B.30-1.

⁵⁰⁴ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1.

⁵⁰⁵ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1,2.

⁵⁰⁶ ATASE, İSH, K.71, G.11, B.11-1.

⁵⁰⁷ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.73.

⁵⁰⁸ ATASE, İSH, K.17, G.1, B.1-1.; ATASE, İSH, K.71, G.11, B.11-1.

İngilizler 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın işgal edileceğini bildirerek hastanelerin 1 Şubat 1919'a kadar Pozantı'da kalmasına müsaade etti. Terhis edilen askerlerin Anadolu'dan Adana'ya ve Adana'dan Anadolu'ya nakliyatına devam edildiği sürece orada bundan sorumlu teşkilatlar kalabilecekti. Fakat muvazzaf askerler her ne sebepten olursa olsun 17 Aralık 1918'den itibaren Adana ve 26 Aralık 1918'den itibaren Pozantı'da bulunanlar tutuklanacaktı.⁵⁰⁹ Tebligat üzerine Nihat Paşa güneye gidemeyerek tekrar Konya'ya dönmek zorunda kaldı.⁵¹⁰

Nihat Paşa'nın Adana Vali Vekilliği ve Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğinden hoşlanmayan İngiliz ve Fransızlar hükümete Paşa'nın azli konusunda baskı yapmaya başladı.⁵¹¹ İngiliz Yüksek Komiserliği 2 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Nihat Paşa'nın halkı teşkilatlandırıp silâhlandığı ve cemiyetler kurmasından dolayı memuriyetine son verilmesini istedi.⁵¹² Harbiye Nazırı Cevat Paşa bir şey yapamayacağını bildirirse de 16 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri'nin verdiği ikinci nota karşısında Osmanlı Hükümeti 22 Ocak 1919'da Nihat Paşa'yı valilik görevinden ve Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğinden alarak İstanbul'a çağırdı. Yerine Mersinli Cemal Paşa'yı tayin etti.⁵¹³

Ordunun 7 Aralık 1918'deki son durumu şöyledir: 12. Kolordu 23. ve 1. firkalar Kolbaşıyla, Ulukışla, Pozantı ve kolun sonu Adana ile Gülek arasındadır.⁵¹⁴ 20. Kolordu ise 1, 11, 24. firkalar Kolbaşı, Adana'nın batısında ve kolun sonu Hasanbeyli' dedir.⁵¹⁵

Toros ve kuzeyinde havaların bozulmasıyla birlikte artan yağışlar yürüyüşü zorlaştırıyordu. Ordunun elinde kalan son erlerinde kaybedilmesi ihtimali ortaya çıktı. Demiryolu ile asker nakledilemedi.⁵¹⁶ Konak yerlerinde iskân edilmek amacıyla kabileler küçük gruplar halinde tertiplendi. Durum tahliye zamanını tehlikeye soktu. Nihat Paşa İngiliz Suriye Ordusu Baş Kumandanlığı'na müracaat ederek sürenin on gün uzatılmasını istedi fakat kabul edilmedi.⁵¹⁷

Adana ve Pozantı'da bulunan malzeme ve cihaza Ulukışla'ya kadar sevk edildi. Ulukışla'da tahliye kıtası oluşturuldu.⁵¹⁸

⁵⁰⁹ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-2.

⁵¹⁰ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.73.

⁵¹¹ TÜRKMEN, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.52.

⁵¹² BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.74.

⁵¹³ TÜRKMEN, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.53.

⁵¹⁴ ATASE, İSH, K.71, G.7, B.7-1.

⁵¹⁵ ATASE, İSH, K.4, G.90, B.90-1.

⁵¹⁶ ATASE, İSH, K.71, G.7, B.7-1.

⁵¹⁷ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.69.; ATASE, İSH, K.4, G.90, B.90-1.

⁵¹⁸ ATASE, İSH, K.262, G.111, B.111-1.

Kışı geçirmek üzere Ordu beş fırkasıyla birlikte Pozantı Afyonkarahisar arasındaki mıntıkaya dağıldı.⁵¹⁹ 12. Kolordu Konya Ereğli’de, 20. Kolordu Ulukışla’da, 11. Fırka Niğde ve Bor tarafında, 41. Fırka Karaman’da, 23. Fırka Konya tarafında, 1. Fırka Ulukışla’da 24. Fırka Ereğli’de kışı geçirmek üzere konaklandırıldı.⁵²⁰

Karaman’da bulunan 41. Fırka daha sonra Afyonkarahisarı’na, Ereğli civarında bulunan 24. Fırka Ankara’ya, Ereğli civarında bulunan 1. Fırka İzmit ve Adapazarı’na, Niğde’de bulunan 11. Fırka Elbistan havalisine asayiş temin etmek üzere sevk edilecekti.⁵²¹

C. 2. ORDU’DA TERHİS

Mütareke’nin 5. maddesi gereğince ordunun terhisine ilişkin emir 3 Kasım 1918’de çıktı. Terhis talimatnamesi üzerindeki çalışmalar 5 Kasım’da bitirildi. İlgili kuruluşlara bildirildi.⁵²² Talimatname üç ana başlık altında 21 maddeden oluşmaktadır. Bu başlıklar; “Terhis Hakkında Umumi Nokta-i Nazar”, “İlga” ve “Terhis” idi.⁵²³

Terhis Hakkında Umumi Nokta-i Nazar, başlığında terhisi idare edecek makamların ayrı ayrı emir verebileceği, terhisi idare edecek makamların emri altında bulunan teşkilattan bazılarının terhis emrinin yerine getirilmesinde iaşe ve asayiş gibi konularda sorun olursa terhisin ertelenebileceği, emredilen bölgede terhis edilecek efradın sayısı ve doğum tarihlerinin bildirilmesi gerektiği, orduda işe yarayandan fazla malzeme ve hayvanatın iadesi, ordu emrinde kalacak harb malzemesinin toplanması ve tanzimi, teşkile ait kıtaatın savaş düzenini koruyacağı, lağv edilecek kıtaattan yapılacak silahlar, malzeme, hayvan arabası gibi eşyaların zarar görmeden kıtaata teslim edilmesi gerektiği belirtiliyordu.⁵²⁴

İlga başlığı altında piyade, topçu, süvari, istihkâm, telgraf, makineli tüfek, teyyare gibi kıtaatın ilga edileceği ama sıhhiye bölüğü, seyyar hastane gibi temel ihtiyaçlar için lazım gelen kıtaatın terhisinin sona bırakıldığı, mühimmat ve malzemenin harap edilmemesi, iaşe ve asayiş konusunda yolsuzluğun ortaya çıkmaması için gerekli olan esasların düşünüldüğü, ilga edilecek kıtaattan kalacak canlı, cansız bütün vasıtalar muhafaza edileceği ve başka bir yere sevk ya da hattında verilecek emre göre kolordular ve fırkalar korumakla görevlendirildiği yazılıdır.⁵²⁵

⁵¹⁹ ATASE, İSH, K.4, G.87, B.87-1.

⁵²⁰ ATASE, İSH, K.4, G.87, B.87-1.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.69.

⁵²¹ ATASE, İSH, K.117, G.5, B.5-7.

⁵²² URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.65-66.

⁵²³ URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, s.66.

⁵²⁴ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

⁵²⁵ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

Terhis başlığı altında ise subay ve memurlar hakkında uygulamadan bahsediliyordu. Zabitan ve memurunin terhis işleminden ordu kumandanlarının sorumlu olduğu, jandarma zabitanının terhis emri çıktıktan itibaren Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı olacağı ve erlerin terhisiyle ilgili ise özetle erlerin sağlık kontrolünden geçirilip aşılacağı, memleketinde bulunan erlerin terhisi bağlı oldukları ahz- asker şubelerince yapılacağı, her erin kendi memleketlerine terhis edileceği ve terhis edilen erlere bağlı bulunduğu ordu tarafından mazbata verileceği, elbise olarak ceket, pantolon, ayakkabı verileceği ile ilgili bilgiler verilmiştir.⁵²⁶

Talimatnameden sonra hangi doğumluların terhis edileceği konusuna resmi bir tebliğle açıklık getirildi. 1282 ile 1309 (1866, 1893) doğumlu efradın terhis edilmesiyle ilgili “İrade-i Seniye-i Padişah” çıkarıldı. Sevkiyatta izdiham olmaması ve terhis işlerinde bir sıkıntı olmaması amacıyla 1282-1300 (1866-1884) doğumluların terhis edilmeleri tebliğ edildi. Kömür ocaklarında, demiryollarında, çalışan amele, mahalli asayiştan sorumlu çalışanlar, Hilal-i Ahmer'de çalışan memurlar, iâşe nezaretine bağlı çalışanlar, fırıncılar, arabacılar terhis edilmeyecek. İkinci olarak 1301, 1309 (1885,1893) doğumluların terhisine izin verildi, daha sonra 1314, 1315, 1316 (1898, 1899, 1900) doğumluların terhis edileceği bildirildi.⁵²⁷

Aynı emirde firarilerin affedileceğine dair irade de çıkarıldı. Padişahın tahta çıkışı esas alınarak 3 Temmuz 1918'den önce firar edenlere af getirildi.⁵²⁸ Böylelikle önceden firar edenlerin topluma kazandırılması ve yeni firarların önü alınmak istenmiştir.

Terhis talimatnamesi 5 Kasım'da bildirildi. Mustafa Kemal Paşa daha mütareke şartları eline geçmeden 2 Kasım'da Harbiye Nezareti'ne terhisle ilgili çektiği telde şu önerilerde bulundu:

“ Her ne kadar mütareke şeraiti Grupça malûm değil ise de bu mütarekeyi bir terhisin takip etmesi muhtemel olduğundan bu husustaki Grubun noktai nazarlarını berveçhi-zir arz ediyorum:

- 1- Terhis için yalnız tevellütler esas itibar edilerek bilâ kaydü şart terhis emri vürüt edecek olur ise ordunun terhisinde üseranın naklinde hulâsa terhisin memleket dâhilinde tevlit edeceği vezaiif-i umumiyyede büyük intizamsızlar hadis olacak ve bu intizamsızlık Türk efrattan zayıat vermek suretiyle neticelenecektir. Binaenaleyh terhis emriyle beraber bilûmum şimendifer memuruninin mahrukut ve iâşe-i umumiye memurin ve amelesinden ihtiyat zabitanın terhisinden müstesna oldukları ve bunların*

⁵²⁶ İKDAM, 10 Teşrin-i Sani 1334/ 10 Kasım 1918, Numara:7811

⁵²⁷ İKDAM, 8 Teşrin-i Sani 1334/ 8 Kasım 1918, Numara: 7809.

⁵²⁸ URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s.68.

bilâhare terhis edilecekleri ancak şimendifer memurininin maaşlarının bir misli tezyit olduğu ve nefer muhasesatıyla müstahdem olan bilûmum şimendifer mahrukat amelelerine birer veya ikişer lira maaş verileceği kaydının tasrihine emir buyrulması.

- 2- *Terhis olunan efradın her ne kadar bir noktaya kadar kafile ve kıta halinde gidecek ve menzil hatlarında iâşe edecekler ise de memleketin her tarafından menzil hatları ve iâşe tertibatı mevcut olmadığından neferin menzil hattından ayrılarak yalnız başına gitmeye mecbur olacağı yerlerde iâşesini temin edebilmek için her türlü yevmiye harcırah katık parası gibi umku hesabattan olmak üzere terhis olunan her nefere bila kaydü şart kıtası tarafından maktu olarak iki lira ve bir mikdar erzak verilmesinin emir buyrulması.*
- 3- *Şimendifer hududunun kabiliyetleri mahdut olduğundan ve bu mahdut kabiliyetli hatlar üzerinde hem binlerce askerin hem de üseranın muhtelif mahallere nakli mümkün olamayacağından İtilâf Devletleriyle akdolunan mütareke şeraitinde üseranın iadesi ve irkâb iskelelerine sevkleri için geçecek zaman çok olarak hesap edilmesinden irade buyrulması müsterhamdır.*
- 4- *Şimdiye kadar olduğu gibi ajanslar resmi ve gayri resmi matbuat ve evrakı matbua ikide bir de terhisten bahsedecek olursa sarf edilen mesaiye rağmen asker arasında inzibatın teminine imkân bulunmayacağı ve şimendifer nakliyatın sebebiyle her neferin naklini beklemeyerek memleketine kavuşmak emeliyle firar etmesi muhtemel olduğu Rusya ve Bulgaristan'da görülen bu ahval bir de ordumuza sirayet ederse hizmeti muvazafa itibariyle orduda kalması icab edenlerin dahi dağıtılması gibi netayîç karşısında kalınacağı nazarı dikkati fahimanelerini arz ederim.*
- 5- *Maruzatım kabul buyurulduğu takdirde terhis olunacak askerimizin memleketine kadar seri ve tammüsihha olarak gitmesi ve orduda kalanların zaptu raptı yerinde bir kuvvet olarak kalması temin edilecek, aksi takdirde birçok salgınlar, iâşesizlikler, inzibatsızlıklar yüzünden memleket ve ordu büyük ziyalara maruz kalacaktır⁵²⁹.*

Mustafa Kemal Paşa; terhiste çıkabilecek olası durumlara karşı demiryolları, iâşe memurları, amele subaylarının terhisinin ertelenip en son yapılmasını düzen içinde doğum sırasına göre değil de, ihtiyaçlar göz önünde bulundurulacak şekilde terhisin yapılması gerektiğini, terhis edilenlerin yollarda açlık çekmeden memleketlerine sağ salim gitmeleri için bir miktar harçlık verilmesini, nakliye süresinin uzatılmasının aksi halde sıkıntılara neden olacağını ve terhis işlemini bozacak yayınların önlenmesini, aksi halde askerler arasında

⁵²⁹ HTVD, S.27, (Mart 1959), No:707.; ATASE, İSH, K.48, G.1, B.1-1,2.

asayiş sıkıntısı yaratacağı, firar olaylarının artabileceği, Rusya ve Bulgaristan'ın durumuna düşebileceğimiz ihtimallerini sunarak hükümeti bu konuda önlem alması için uyardı.

2 Kasım tarihli telgrafı hiçbir alt yapı hazırlığı olmadan 5 Kasım'da terhise başlanmasının doğurduğu sıkıntıları önceden haber vermesi açısından önemlidir.⁵³⁰

2. Ordu'da terhis işlemleri ordunun Torosların kuzeyine çekilmesinden sonra başladı. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersin'den vapurla, geri kalanlar ise Katma yolu ile Halep'e gönderildi. Sevk edilen Kafilelere ise mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütüldü. Kuzeye gidecek terhis erleri trenle sevk edildi.⁵³¹

20/21 Aralık'ta 2. Ordu kıtaatının bulunduğu mıntıka ve civarı ahalisinden 2.100 nefer terhis edildi. Ereğli kuzeyine yapılan terhis kafileleri başarılı olsa da Pozantı'dan kuzeye kadar demiryolu nakliyatının Ankara'ya gitmesinden dolayı kafileler sevk edilemedi.⁵³² Terhis edilecek efradın memleketleri yakında olanlar yaya olarak uzak olanlar, ise nakliye vasıtalarıyla gönderildi.⁵³³

12 Kasım 1918'de verilen rapora göre 2. Ordu'da terhis edilecek 1285-1300 (1869-1884) doğumlu 9.009 asker, 1301-1309 (1885- 1893) doğumlu 11.000 asker, 1314-1316 (1898-1900) doğumlu 7.500 asker olmak üzere toplam 27.509 asker terhis edilecekti.⁵³⁴ 1282-1300 (1866-1884) doğumlu asker için terhis mazbataları 22 Kasım 1918'de verildi.⁵³⁵ Memleketlerine gidenlere mazbataları verilerek terhis edildi.⁵³⁶

20 Kasım 1918 tarihli 661 numaralı şifreye göre Adana, Katma ve İskenderun'da bulunan terhis erlerinden Antep, Maraş, Urfa ve Harput'a sevk edilecekler hakkında ne yapılacağı ve ne kadar kuvvetin terhis edileceği soruldu.⁵³⁷ 27 Kasım 1918'de verilen cevapta terhisin 22 Kasım 1918'de başladığı, memleketi işgal edilen askerlerin terhis edilerek memleketlerine yakınlıklarına göre yola çıkarılmaları hususunda Pozantı ve Adana karargâhlarına emir verildi.⁵³⁸

Adana ve civarında jandarmanın takviye ve ikmalî hakkında 1200 kadar nefer Mersin ve 2. Süvari alayı "Jandarma Süvari Alayı" adıyla mıntıkada mülki idareye bırakıldı.⁵³⁹ Adana'nın boşaltılmasından sonra asayişin korunması için Antep civarına az miktarda asker

⁵³⁰ URAL, "Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", s.308.

⁵³¹ SELEK, *Anadolu İhtilâli*, s.172.

⁵³² ATASE, İSH, K.4, G.50, B.50-1.

⁵³³ ATASE, İSH, K.58, G.89, B.89-1.

⁵³⁴ ATASE, İSH, K.67, G.47, B.47-1.

⁵³⁵ ATASE, İSH, K.128, G.69, B.69-3.

⁵³⁶ ATASE, İSH, K.128, G.69, B.69-6.

⁵³⁷ ATASE, İSH, K.128, G.88, B.88-1.

⁵³⁸ ATASE, İSH, K.128, G.88, B.88-2.

⁵³⁹ ATASE, İSH, K.71, G.14, B.14-1.; ATASE, İSH, K.5, G.86, B.86-2.

birakmak için İngilizlere yapılan teklif kabul edilmedi. Urfa sancağında Arapların saldırılarını engellemek için 6. Orduya tedbir almaları gerektiği bildirildi.⁵⁴⁰

Adana Vilâyeti ile Antep ve Maraş mntıkasındaki jandarmanın takviyesi için Adana'dan ordu çekilmeden önce 12. Kolordu ve 24. firkada bulunan süvari alayları buldukları mntıklarda asayiş korumak için Adana Vilâyeti emrine verildi.⁵⁴¹ Alaylardan her biri "İslahiye Jandarma Süvari Alayı" ve diğeri "Ceyhan Jandarma Süvari Alayı" adını aldı.⁵⁴² 12. Kolordu'daki Süvari alayı karargâhı ve bir bölük Ceyhan, bir bölük Dört Yol, bir bölük Misis'de konuşlandırıldı. 24. Fırka süvari alayı karargâhı ve bir bölük Kilis, bir bölük İslahiye bir bölük Raco'da tutuldu.⁵⁴³ İslahiye Alayı Antep, Maraş, Ceyhan Alayı da Adana Vilâyeti'ne bağlıydı. Hayvanat, iaşe, elbise gibi ihtiyaçlara ordu yardım etti.⁵⁴⁴ Vali süvari alaylarını 6 bölükten daha küçük müfrezelere bölemeyeceği gibi diğeri jandarma birliklerini takviye için lağvedemeyecek ya da parçalayamayacaktı. Bölükler tam mevcutla ya da küçük parçalar halinde asayiş için istihdam edilecekti.⁵⁴⁵ Antep, Maraş mntıkasındaki süvari kuvvetleri 2. Ordu yerine 6. Ordu'ya müracaat edeceklerdi.⁵⁴⁶

İhtiyat zabitanından terhis edilen on bin kişinin vilayetlerde emniyet teşkilâtlarında istihdamı düşünülerek Dâhiliye Nezareti nezdinde girişiminde bulunuldu.⁵⁴⁷

Terhis edilmeyen asker arasında firar olayları arttı.⁵⁴⁸ 2. Ordu Müfettişliği vekâletinin lağvedilmesiyle birlikte orduda firar hadiseleri artmaya başladı. Bunların yakalanması hususunda mülki makamlarla devamlı surette görüşüldü.⁵⁴⁹ Firarilerin takibi ve yakalanması için valilere emir verildi.⁵⁵⁰ Firar daha çok naklini beklemeyerek memleketine bir an önce gitmek isteyen 1301-1309 (1885-1893) doğumlu askerler arasında vuku buluyordu. Bu sebeple terhisin selameti ve asayiş korumak için sevkiyatın hızlandırılarak bu gruptaki askerlerin terhisine başlanması isteniyordu.⁵⁵¹ Osmanlı Hükümeti ve İngiliz Genel Karargâhı arasında yapılan antlaşmaya göre Türk ordusunun 1310-1313 (1894-1897) doğumlulardan meydana gelmesi kararlaştırıldı. Fakat İngiliz karargâhı, memleketleri işgal edilmiş olan askerlerin orduda görev alamayacaklarını ileri sürerek terhis edilmelerini istedi. Osmanlı

⁵⁴⁰ ATASE, İSH, K.5, G.86, B.86-1.

⁵⁴¹ ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-1,2.; SELEK, **Anadolu İhtilâli**, s.171.

⁵⁴² ATASE, İSH, K.5, G.63, B.63-1.

⁵⁴³ ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-2.

⁵⁴⁴ ATASE, İSH, K.2, G.16, B.16-3.

⁵⁴⁵ ATASE, İSH, K.29, G.5, B.5-1.

⁵⁴⁶ ATASE, İSH, K.29, G.5, B.5-1.

⁵⁴⁷ ATASE, İSH, K.48, G.20, B.20-1.

⁵⁴⁸ ATASE, İSH, K.11, G.77, B.77-1.

⁵⁴⁹ ATASE, İSH, K.22, G.131, B.131-1.

⁵⁵⁰ ATASE, İSH, K.22, G.131, B.131-2.

⁵⁵¹ ATASE, İSH, K.48, G.1, B.1-2.; URAL, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilâyetleri**, s.92.

Hükümeti bu talebi yerine getirdiğinde ordunun görev yapamayacak hale geleceğini anladığı için bunu yürürlüğe koymamaya çalıştı.⁵⁵²

Önceleri en fazla 24, en az 8 tren, nakil işlerinde kullanılıyorken daha sonra sayı iki ya da üç trene düştü. Buna makinelerin bozuk ve bakımsız olması, kömür gibi nedenler ileri sürüldü.⁵⁵³ Bu sorunlardan dolayı nakil işlemleri gecikti.⁵⁵⁴ Demiryolları için fazla miktarda odun tedarik edilmesi lazımdı.⁵⁵⁵ Pozantı’da tedarik edilecek odun kalmadı.⁵⁵⁶ Toros Tünelleri’nde odun temin etmek için yapılan girişim başarılı olmadı. Terhis edilen efradın çoğu yollarda hastalıktan, açlıktan, havanın yağmurlu ve soğuk olmasından dolayı hayatını kaybetti⁵⁵⁷

D. İKİNCİ ORDU’NUN YENİDEN YAPILANMASI

1. Dünya Savaşı’nın sonlarında Güney Cephesinde Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı’na bağlı 7. ve 2. Ordular bulunuyordu.7. Ordu’nun komutanı Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu’nun komutanı Nihat Paşa idi. Yıldırım Ordular Grubu komutanı ise Liman Von Sanders’tir.⁵⁵⁸ 30 Ekim’de Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekenin askeri hükümleri gereğince orduda bulunan Alman subay ve generallerinin ayrılması gerekiyordu. Bundan dolayı Liman Von Sanders grup komutanlığı görevini 31 Ekim’de Mustafa Kemal Paşa’ya devretti. Mustafa Kemal Paşa çok kısa süre kaldığı bu görevinde mütarekenin maddelerinin olası işgale neden olacağından Harbiye Nezaretini uarmaya başladı.⁵⁵⁹ İşgali önlemek için Güneyde milli bir sınıırın çizilmesini, 6. ve 7. Orduların bulunduğu hattın sınır olarak kabul edilmesini istiyordu. Ayrıca İngilizlerin İskenderun’a da asker çıkarma isteğine karşı çıkıyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın bu düşünceleri ve tavırları İngilizleri ve Osmanlı Hükümetini rahatsız ediyordu. Hükümet barış ortamının bozulmasını istemiyordu.⁵⁶⁰ Bundan dolayı 7 Kasım’da 7. Ordu Karargâhı ile Yıldırım Ordular Grubu lağv edildi. Yıldırım Ordular Grubunda bulunan bütün kıtaat 2. Ordu emrine verildi.⁵⁶¹ 2. Ordu Pozantı’nın

⁵⁵² URAL, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilâyetleri*, s.91-92.; ATASE, İSH, K.12, G.92, B.92-1.

⁵⁵³ ATASE, İSH, K.134, G.20, B.20-1.

⁵⁵⁴ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-4.

⁵⁵⁵ ATASE, İSH, K.128, G.63, B.63-1.

⁵⁵⁶ ATASE, İSH, K.128, G.63, B.63-3.

⁵⁵⁷ ATASE, İSH, K.134, G.20, B.20-2.

⁵⁵⁸ ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s.265.

⁵⁵⁹ HATİPOĞLU, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, s.30.; ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.1-2.

⁵⁶⁰ AVANAS, *“Mütareke Başlarında 2. Ordu’nun Konya’ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar”*, s.373-374.

⁵⁶¹ ATASE, İSH, K.27, G.59, B.59-1.

kuzeyine çekilirken Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi gereğince 15 Aralık 1918'de lağv edildi. Kolordular 21 Aralık 1918'den itibaren doğrudan Harbiye Nezaretine bağlandı.⁵⁶²

İtilâf Devletlerinin Adana'yı işgal etmeleri üzerine 3. Kolordu Sivas'a, 20. Kolordu Ankara'ya, 12. Kolordu Konya'ya nakledildi. Nihat Paşa 2. Ordu Karargâhı ile Konya'ya geldi. Sonradan yapılan düzenlemeyle Konya'da 2. Ordu Müfettişliği kuruldu. 20. ve 12. Kolordular buraya bağlandı. 20. Kolordunun merkezi Ankara'da, 12. Kolordunun merkezi Konya idi. 12. Kolordu kumandanlığını 17 Nisan 1919'a kadar Albay Fahrettin(Altay), sonra Albay Mehmet Selahattin Bey yaptı. 12. Kolorduya bağlı 2 fırka vardı. 41. Fırkanın merkezi Konya, 23. Fırkanın merkezi Afyon'dur.⁵⁶³

12. Kolordu iki (23,41) ve 20. Kolordu(1, 11, 24) üç firkadan oluşuyordu. Firkalar genelde üç alay ve her alay üç taburdan oluşuyordu. Alayların bir taburu dolu diğer taburları kadro halindeydi. Her taburda ve her alayda makineli tüfek bölüğü vardı. Alayların makineli tüfek bölüğü dolu olup taburları genellikle kadro halindeydi.⁵⁶⁴ Firkalarda süvari bölüğü yoktu. Her firkaya ikişer taburla birer topçu alayı verildi. Her topçu alayının birinci taburu sahra, ikinci taburları cebel olmak üzere oluşturuldu.⁵⁶⁵

12. Kolordu firkalarında iki sahra ve cebel bataryası mürettebatı vardır. İki sahra ve cebel bataryası kadro halindedir. Cebel bataryasının biri hem kadro halinde hem de topsuzdur.⁵⁶⁶

20. Kolordu firkalarında bir sahra bataryası ile cebel bataryası mürettebatı vardır. 2 sahra bataryası kadro halindedir. 3 sahra bataryası hem kadro halinde hem de topsuzdur. Bir cebel bataryası hem kadro halinde hem topsuzdur.⁵⁶⁷

Kolordularda birer süvari istihkâm telgraf bölüğü vardır. 12. Kolordunun kolorduca mevcut mürettebatı ve 2 taburda ağır topçu alayı vardır. İkişer bataryalıdır. 3 batarya toplarıyla bir bataryada 10,5'luk toplar vardır.⁵⁶⁸

23. Fırka, sabık 23. ve 44. Fırka ile Erzin'in batısında bulunan 68, 69, 159. alaylarla 147. alayın birer taburundan ve 110. depo alayından meydana geldi. 68, 69 ve 159. alayların mıntikasında bulunan 544, 537, 538 numaralı sahil taburları Adana jandarmasına bırakıldı.⁵⁶⁹

23. Fırkada bulunan 2 sahra bataryasından 2 sahra taburu oluşturuldu. 23. Fırkada bulunan batarya lağv edildi. Toplarla Toros kuzeyine nakledilmiş olan bu fırkanın emrindeki 10,5'luk

⁵⁶² ATASE, İSH, K.4, G.127, B.127-1.

⁵⁶³ ERDEHA, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler, s.266.

⁵⁶⁴ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁵⁶⁵ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁵⁶⁶ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁵⁶⁷ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-1.

⁵⁶⁸ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

⁵⁶⁹ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

altı toptan ikisi Toros kuzeyine nakledildi. Geri kalan 4 top taşınamayarak yerinde bırakıldı.⁵⁷⁰

41. Fırka taburları Erzin'in batısındaki 147. alaya 2 tabur ve 43. firkadaki 148. alaya 3 tabur ve 3 piyade taburunun ilave edilmesiyle oluşturuldu. Fırkanın alay numaraları 131, 132, 139'dur. Erzin'in batısında bulunan 1/41, 2/44 ile sahra topçu taburu oluşturuldu. Erzin'in batısından alınan 8/8 ya da topsuz bir cebel bataryası, kadro ilavesiyle cebel taburunun temeli oluşturuldu. Fırka mıntikasındaki beş batarya taşınamayarak İngilizlere teslim edildi.⁵⁷¹

1. Fırka kendi alaylarını muhafaza etti (70, 109, 111). 24. Fırkadan alınan 2/23 sahra bataryası ile 6. Ordudan alınan 4 topun ilavesiyle sahra taburunun temeli oluşturuldu. 23. firkadan alınan 7/57 cebel bataryasına topsuz cebel bataryası kadrosunun dâhil edilmesiyle cebel taburu oluşturuldu.⁵⁷²

11. Fırka kendi alaylarını muhafaza etti (33, 126, 127). 6. Ordudan gelen 8 topdan 4 topun ve bir kadro bataryasıyla topsuz bir sahra bataryası kadrosunun birleştirilmesiyle sahra taburunun esası kuruldu. Erzin'in batısındaki 4/57, 5/47 ile kudretli cebel taburu oluşturuldu.⁵⁷³

24. Fırka kendi alaylarını muhafaza etti (2, 58, 143). 143. alaydan bir taburu 43. Fırkaya bağlı olan 148. alaya ilave ederek bir tabur ile ikmal edildi. Sahra taburu kadro halinde ve topsuzdur. Cebel taburu da 1. Fırkadan alınan kudretli cebel taburudur. Bu cebel taburunun hem mürettebatı hem de topları mevcuttur.⁵⁷⁴

15. Kolordu iki firkalı olup, bir fırkası Amasya, diğer fırkası ve kolordu karargâhı ise Sivas'ta bulunuyordu.⁵⁷⁵ Erzurum'da yeniden oluşturulmasına karar verilen 15. Kolordu Komutanlığına Kazım Paşa (Karabekir) tayin edildi. Paşa Erzurum'a gelene kadar 15. Kolorduya ait işlemler eski komutan Ali Rıza Paşa tarafından gerçekleştirildi.⁵⁷⁶

3. Kolordu Karargâhı 13 Aralık 1918'de Sivas'a vardı.⁵⁷⁷ 15. ve 5. Fırkalardan oluşan kolordunun birliklerinin Samsun ve civarında konuşlandırılması kararlaştırıldı. 15. Fırka Samsun'da, 5. fırkanın bir alayı Amasya'da bir alayı Sivas'ta ve Zara'da bulunacaktı.⁵⁷⁸

⁵⁷⁰ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-2.

⁵⁷¹ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁵⁷² ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁵⁷³ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-3.

⁵⁷⁴ ATASE, İSH, K.4, G.132, B.132-4.

⁵⁷⁵ ATASE, İSH, K.28, G.103, B.103-1.

⁵⁷⁶ ATASE, İSH, K.21, G.18, B.18-1.

⁵⁷⁷ ATASE, İSH, K.4, G.113, B.113-1,3.

⁵⁷⁸ ATASE, İSH, K.28, G.103, B.103-1.

E. KOMUTA HEYETİ

29 Ekim 1918 - 15 Kasım 1918'de Adana ve çevresindeki komuta heyeti şu şekildedir:

“Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mareşal Liman Von Sanders⁵⁷⁹

Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay Sedat (Doğruer)

7. Ordu Komutanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)⁵⁸⁰

7. Ordu Kurmay Başkanı Yüzbaşı Mehmet Hayri

20. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Ali Fuat Paşa (Cebesoy)

1. Tümen Komutanı Yüzbaşı Veysel (Özgür)

11. Tümen Komutanı Yüzbaşı Mümtaz

11. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmet Arif (Ayıcı)

3. Kolordu Komutanı Albay İsmet (İnönü)

3. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Naci (Tınaz)

24. Tümen Komutanı

43. Tümen Komutanı Yüzbaşı Osman Nuri (Koptagel)

2. Ordu Komutanı Tuğgeneral Nihat Paşa (Anılmış)

3. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Ali Rıza Paşa (Endes)

41. Tümen Komutanı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü (Alptogan)

44. Tümen Komutanı Yüzbaşı Mustafa (Muğlalı)

Erzin Müfreze Komutanı

12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay)

23. Tümen Komutanı Albay Bahaettin⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Osmanlı ordusunun reorganizasyon çalışmalarını yürütecek yeni Alman askeri heyetlerinin Türkiye'ye gönderilmesi için 22 Mayıs 1913'te Alman hükümetine resmi başvuruda bulundu. Başvurudan sonra Kayzer II. Wilhelm Türkiye'ye gönderilecek heyetin başkanlığına Kassel'deki 22. Tümen Komutanı Liman Von Sanders'i seçti. 17 Ekim 1913'te imzalanan antlaşmaya göre General Liman Von Sanders 5 yıl süreyle Alman Askeri Heyet Başkanı olarak ve Korgeneral rütbesiyle 1. Kolordu Komutanlığı ve Askeri Şûra üyeliği görevine atandı. Osmanlı ordusundaki bütün yabancı askerlerin doğrudan doğruya amiridir ve 5 sene müddetle orduya gerekli olan tüm yabancı subayların celb, tayin ve azaltma yetkisi yalnızca ona aittir. General Sanders'in makamı Protokolde Harbiye Nazırı'ndan sonra gelmektedir. Ancak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi General Sanders'ten kıdemli ise o doğrudan doğruya bu reisten sonra gelmektedir. General Sanders Harbiye Nazırını haber etme koşuluyla tüm askeri kıtaları, istihkâmları, demir yollarını, ulaşım araçlarını teftiş edebilir. Liman Paşa Kolordu Komutanlığı'nın tüm yetkilerine sahiptir. Alman ordusu Avrupa'da bir savaşa katılırsa Almanya Liman Von Sanders ile yanındaki tüm subayların mukavelelerini fes ettirebilir. (Bkz. Y. Hikmet BAYUR, **Türk İnkılâb Tarihi CII, Kısım:III**, Ankara 1983, s.282, 283,284, 286, 287.)

⁵⁸⁰ Mondros Mütarekesi'ne göre Alman Subayların ayrılması üzerine Liman Von Sanders 31 Ekim'de Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Bkz. BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.50.

⁵⁸¹ GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.154.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre Türkiye'de bulunan Almanların ayrılması gerekiyordu. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Liman Von Sanders'e bir telgraf çekerek Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devretmesini istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim'de Adana'ya gelerek komutanlığı devraldı. Ordu Karargâhı Adana'da Murat Palas (Muradiye) otelinde idi.⁵⁸²

Alman ve Avusturyalı subay ve erlerin ülkelerine dönmesi hususunda Mustafa Kemal Paşa her türlü yardımın yapılmasını, Türk konukseverliğinin gösterilmesini, araç-gereç teslim alma işlerinde yanlışlıklar yapılmaması için İkinci Ordu Komutanlığına bir genelge gönderdi.⁵⁸³

Alman kıtası beraberinde şahsi eşyalarını, her kıta kendi el silâhı ve çantalarındaki cephaneyi, 14 kuvvetlik bekçi, çadır malzemesi ile nakliyatla kullanmak üzere seyyar bir mutfak bulunduracaktı. Alman kıtasının zabitan malzemeleriyle hayvanların ağır eşyaları korunmak için zabıta kumandanına bırakıldı. Alman kıtaatında bulunan binek, yük otomobilleri, binek ve koşum takımları ve hayvanatı, erzak ve malzeme, teçhizat depoları, sağlık malzemeleri ve batarya, muhaberat malzemesi komutanlık tarafından teslim alındı.⁵⁸⁴

Karargâhların kaldırılması üzerine bunlardan kalacak eşyalar ve gereçler için depolar, hayvanlar, araba ve otomobillerin toplanması için ise park yerleri oluşturuldu. Bunlara ilişkin kayıtlar Grup Üçüncü Şube tarafından tutuldu.⁵⁸⁵

Almanlardan kalan demiryolunu işletmek için Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grubu emrinde olan Ereğli (Konya)- Katma yolu ile bu yola bağlanan şube yollarının Konya'ya kadar genişletilmesi yönünde genel karargâha talepte bulundu. Yolların durumunun düzenlenmesi, işletilmesi yol komutanlığı ve müfettişliğinin görevleri arasında olduğunu bu göreve de Kurmay Albay Fuat Ziya Bey'in getirildiğini emrinde bulunan birliklere bildirdi.⁵⁸⁶

Yenice'de Alman birliklerinden 1200 hayvan ve değeri milyonlara varan birçok teknik gereç teslim alındı. Otomobillerin işletilmesi Grubun önem verdiği hizmetlerden biri haline geldi. Mustafa Kemal Paşa, ihtiyacı karşılamak için birliklerdeki şoför, onarımcı, otomobilden

⁵⁸² Taha TOROS, *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*, Adana 1981, s.1.

⁵⁸³ ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.4.

⁵⁸⁴ ATASE, *İSH*, K.259, G.55, B.55-1.

⁵⁸⁵ ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.8. ; ATASE, *İSH*, K.259, G.55, B.55-2.

⁵⁸⁶ ATASE, *İSH*, K.69, G.2, B.2-3.

anlayan subayların görevlendirilmesiyle birlikte birer otomobil müfrezesi oluşturup kollara dağıtılmalarını ve her binek otomobiline bir şoför verilmesini emretti.⁵⁸⁷

Almanlardan teslim alınan yük arabalarının bir kısmının ordu tarafından işletilmesi ve geri kalanın da Konya ve Ereğli’de açılacak ilga karargâhlarına teslim edilmesi, Konya ve Ereğli’ye kadar Almanlar tarafından götürülmesi 2. ve 7. Ordulara, Başmenzil Müfettişliği’ne tebliğ edildi.⁵⁸⁸ Araçların Konya ve Ereğli’ye göndermek istemesinin en önemli nedeni İtilâf Devletleri’nin eline geçmesini önlemektir.

Bazı Alman birlikleri bazen binek ve yük otomobillerini benzin dökerek yaktığı araç-gereçleri kırdıkları ve haberleşme tellerini bozdukları haber alınınca buna engel olmak için Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım’da her komutanın, her menzil görevlisinin kendi bölgesinde bulunan Alman gereçlerine el koyarak araç-gerecin bozulmasına fırsat vermemesini, otomobillerin Konya ve Ereğli’ye gönderilmesine izin vermeyerek buldukları yerde teslim alınmasını, araçları bozanların ise tutuklanması emrini verdi. Adana Demiryolu Komutanlığı ve Müfettişliği bir yandan demiryolu üzerindeki sanayi tesislerini ve tünellerini koruma emri alırken diğer yandan Alman Tren Bölüğü Komutanı’na sanayi kuruluşlarında en küçük sabotaj veya ihmale meydan verilmesi durumunda bütün Alman trenlerinin durdurularak içindekilerin savaş tutsağı sayılacağı uyarısında bulundu.⁵⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa 2 Kasım’da 2. Ordu Komutanlığı’ndan Grup bölgesinde bulunan esirlerin hangi uluslara mensup olduğunu, buldukları yerleri ve sayılarını acil bildirmesini istedi.⁵⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, 2. ve 7. ordu karargâhlarının kaldırılarak kolorduların doğrudan Grup Komutanlığına bağlanmasını önermişti. Amacı Grup Karargâhı eliyle işlemlerin daha hızlı yapılmasını sağlamak ve merkez karargâhının deneyimli subay açığını bu yolla kapatmaktı. Bu açıdan 2. ve Grup karargâhının 7. Ordu Karargâhına bırakılmasını eleştirdi.⁵⁹¹

3 Kasım 1918 tarihli telgrafında Mustafa Kemal Paşa, İkinci Ordu’ya gönderdiği bir emirde mütareke şartlarının ast komutanlara bildirilmesini, her bölgede her subayın görüşmeye yetkili kılınmayıp, belirli bölgeler için belirli subayların görüşmeleri yapmasını istedi.⁵⁹² Bunda amaç ise İtilâf temsilcileriyle yapılacak görüşmelerde ve uygulamalarda sıkıntıların önüne geçmektir.

⁵⁸⁷ ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.6-7.

⁵⁸⁸ HTVD, S.28 (Haziran 1959), No:725.

⁵⁸⁹ ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.19.

⁵⁹⁰ ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, s.9.

⁵⁹¹ ATASE, İSH, K.69, G.12, B.12-1.

⁵⁹² HTVD, S.28 (Haziran 1959), No:724.

Mütareke gereği Yıldırım Ordular Grubu mntikasındaki esirlerin demiryoluyla İstanbul'a gönderilmesi çok zaman alacağından Mustafa Kemal Paşa bunların denizden gönderilmesinin daha kolay olacağını ve Mersin'de iadeye hazır 3.000, İskenderun'dan ise 1.000 esir bulunduğunu 6. Ordunun elindeki esirleri de aynı yolla gönderilmesine karar verildiğinde bunların da İskenderun'a sevk edilebileceğini belirterek bu konuda gereken çalışmalar için Başkomutanlık Genel Kurmay'dan izin istedi.⁵⁹³

Mütareke'nin ardından Mustafa Kemal Paşa, Yüreğir Ovası ile Tarsus'un kuzeyinde incelemeler yaptı. Toroslar'da Gülek Boğazı yolu üstünde Kurtmusa Köyü sırtlarında siperler kazdı. Yanındaki subaylara ise: "*Arkadaşlar artık büyük harp bitmiştir. Bundan sonra küçük harp başlayacaktır*" diyecekti.⁵⁹⁴

Adana'ya geldiği ilk günden beri yörenin aydın ve ileri gelenlerini makamına davet etti. Konuşmalarda durumu iyi görmediğini, İtilâf Devletleri'nin mütareke hükümlerine uymayarak milleti ezeceklerini, fazla gecikilmeden bunu önleyecek tedbirlerin alınması gerektiğini, memleketin kurtuluşu ile ilgili ümitlerin henüz sönmediğini, halkın silâhlanmasını ve bunun için gerekli silâh ve malzemenin ordu tarafından karşılanacağını bildirdi.⁵⁹⁵ Toplantı ve görüşmelere şu isimler katıldı: Suphi Paşa (Ramazanoğlu), Kadri (Ramazanoğlu), Nalbantzâde Ahmet Efendi, İbrahim Rasih, Hoca Mücteba (Ramazanoğlu), Bağdadizade Kadri Efendi, Gergerli Ali Efendi, Mısırlızade Avukat Ahmet Efendi, Dıblanzade Fuat, Fırka Komutanı Nihat Paşa (Anılmış), Ceyhan Askeri Fırka Komutanı Remzi Bey, Levazım Fırka Reisi Avni (Doğan), Askeri İmalathaneler Müdürü Ahmet Remzi, İsmail Safa (Özler), Mücavirzade Mustafa Efendi, Merkez Komutanı Hulusi (Akdağ) katıldı.⁵⁹⁶

Mersin'de yapılan toplantılarda Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri, tasarıları katılımcılar tarafından bağlı oldukları şehir ve kasaba halkına iletildi.⁵⁹⁷ Yine böyle bir toplantıda katılımcılardan biri: "*Almanya ve Avusturya gibi, güçlü iki müttefikimizle yenediğimiz düşmana, bu eski ve işe yaramaz silâhlarla nasıl karşı koyabiliriz? Bundan sonra silâhımız kalem olacak onunla savaşacağız*" diyerek silâhla karşı koymanın imkânsızlığına değindi. Mustafa Kemal Paşa ise "*Türk Milleti esir yaşayamaz, mutlak silâha sarılacaktır*" diyerek cevap verdi.⁵⁹⁸

⁵⁹³ HTVD, S.28 (Haziran 1959), No:723.

⁵⁹⁴ Necat YAYCIOĞLU, **Atatürk ve Çukurova**, Adana 1996, s.13.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 41-42.

⁵⁹⁵ ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, s.66.; HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.33.; GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Mütareke Dönemi ve İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal**, s.14.

⁵⁹⁶ HATİPOĞLU, **Türk Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, s.33.

⁵⁹⁷ **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**(Anonim), s.29-30.

⁵⁹⁸ ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.42.

Mustafa Kemal Paşa, Mersin'deki konuşmalarında da durumun kötüye gittiğini anlatarak alınması gereken tedbirleri söyledi. Mevcut karakolların miktarı ve eldeki silâhlar hakkında bilgi aldıktan sonra Silifke sınırı ve Toros eteklerinde karakolların arttırılmasını, depodaki silâhların bol cephaneyle dağ köylerine dağıtılmasını tavsiye etmesi üzerine Yüzbaşı Talat Bey, Seyyar Jandarma Müfreze Komutanı Arslanköylü (Efrenkli), Hüsnü (Yıldırım) vasıtasıyla dağ köylerine bir miktar silâh ve cephane dağıtıldı.⁵⁹⁹

Adana'da kaldığı süre içinde Mustafa Kemal Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı ve Komutanlardan bulunduğu istekler şöyle sıralanabilir:⁶⁰⁰

- 1- Askerî birlikler, Ordu, Kolordu ve Tümenler dağıtılabilir. Ancak Jandarma asayişini sağlamakla görevli olduğundan kuvvetlendirilmesi zorunludur. Bu bakımdan genç muvazzaf subay ve astsubaylarla genç doğumlu erler jandarmaya kaydırılmalıdır.
- 2- Terhis edilecek yedek subaylardan istekliler, bilhassa güneyde emniyet komiseri, komiser yardımcısı ve Bucak Müdürlüklerine atanmalıdır.
- 3- Menzil, depo ve askerî birliklerde fazla olan ağır ve hafif silâhlarla cephane ve malzeme Anadolu'ya ve Afyon Bölgesi'ne acele taşınmalı, yiyecekler ise birliklere ve jandarma teşkilâtlarına dağıtılmalıdır.
- 4- Askerlerin salıverilmelerinde genç doğumlular geciktirilmelidir.
- 5- Güney Bölgesi halkına bilhassa dağ köylerine bol silâh ve cephane dağıtılmalı, dağlar arasındaki müsait yerlerde ve emin ellerde silâh ve cephane saklamalıdır.
- 6- Bezgin ve bitkin durumda olan halk gelecek için uyarılmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da yaptığı bütün bu toplantı ve görüşmelerden anlaşıldığı üzere, İstanbul Hükümeti'nin işgallere karşı kayıtsız kalacağını daha o günlerde anlamıştı. Milli Mücadele'yi başlatmayı ve bu yolla halkın kendini koruyabileceğine inandığı ve her fırsatta dile getirdi.

Yıldırım Ordular Grub Komutanlığı sona erince Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım'da Adana'dan ayrılırken kendisini uğurlamaya gelen Adanalıları bir kez daha şu cümleleriyle uyardı: *“Silâhlarınıza sahip ve hâkim olunuz. Bizim için savaş bitmemiştir. Asıl savaş bundan sonra başlayacaktır.”*⁶⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, Adana'da yaşadığı o duygularını zaferden sonra 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya yaptığı ilk gezisinde şu cümlelerle dile getirdi: *“Bende bu vekayii ilk his-*

⁵⁹⁹ Kurtuluş Savaşı'nda İçel(Anonim), s.30.; ÇELİK, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.43.

⁶⁰⁰ Kurtuluş Savaşı'nda İçel(Anonim), s.28-29; ÇELİK, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s.44.

⁶⁰¹ GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, Mütareke Dönemi ve İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal, s.15.; Yusuf AYHAN, Adana'nın İstiklâl Beyannamesi, Adana 1970, s.13.

i teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da doğmuştur."⁶⁰² Bu cümlelerden anlaşılıyor ki asıl "Milli Mücadele" Adana'da başlatılmış. Adana'daki bu faaliyetleri ve bu cümlesi bunun açıkça kanıtıdır.

2. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Halep'in kuzeyinde Katma'da 20. Kolordu komutanı olarak bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına atanınca komutasında bulunan 7. Ordu Komutanlığına 20. Kolordu Komutanlığı uhdesinde kalmak üzere Ali Fuat Paşa vekâlet etti.⁶⁰³

Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bir günlüğüne Adana'ya geldi. İki kumandan memleketin durumuyla ilgili görüştü. Ali Fuat Paşa⁶⁰⁴, hatıralarında bu görüşmeyi şu şekilde anlattı: "*Son hadiseleri beraber gözden geçirdik. Bana Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ile yaptığı muhaberatı gösterdi. Hükümetin çok mütereddit davrandığını, mütareke'nin fes edilmesinden korktuğunu bununla beraber bir kabine tebeddülünde Ahmet İzzet Paşa'ya istihlâf edecek bir hükümetin bu kadar dahi bir varlık gösteremeyeceğini söyledi. Vardığımız müşterek kanaat şu idi: İngilizler onu takiben diğer İtilâf Devletleri mütareke filan dinlemeyecekler, emri vâkilerle memleketimizi işgal edecekler. Türk ordusunun hudut boylarındaki kısımlarını esir almağa kalkışacaklar veyahut bunları memleket içine sokulmak zorunda bırakılarak terhisini sağlayacaklardı. Vatanımızı her türlü müdafaa ve mukavemet vasıta ve imkânlarından mahrum bıraktıktan sonra da arzularını cebren ve tazyik ile kabul ettireceklerdi. Musul'un işgali ve İskenderun hadisesi ve nihayet İngiliz mütareke heyetinin yersiz talepleri bunun sarıh birer delili idi. Zât-ı şahane kendi tahtını düşünecekti. Mustafa Kemal Paşa: -Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır. Dedi ve sonra aynı fikirde olup olmadığını*

⁶⁰² TOROS, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, s.5.; AYHAN, **Adana'nın İstiklâl Beyannamesi**, s.9.

⁶⁰³ TÜRKMEN, **Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, s.53.

⁶⁰⁴ Ali Fuat Paşa, 1882'de İstanbul'da doğdu. B.M.M. Hükümeti'nin kuruluşunda ilk Bayındırlık Bakanı olan Ferik İsmail Fazıl Paşa'nın oğludur. Hiç evlenmedi. Fransızca ve Almanca biliyordu. 1899-1902'de Harp okulunu, 1902-11 Ocak 1905'te Harp Akademisini bitirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında 30 Haziran 1917-9 Eylül 1919'da 20. Kolordu Komutanlığı ve aynı zamanda bir süre 7.Ordu Komutan vekilliği yaptı. 26 Haziran 10 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı ve meclis üyeliği yaptı. 20 Kasım 1920-Nisan 1922 TBMM Hükümeti'nin Moskova Büyükelçiliği'ni yaptı. 21 Ekim 1923-31 Ekim 1924'te mecliste görevleri saklı kalmak üzere 2. Ordu Müfettişliği yaptı daha sonra bu görevinden ayrılarak meclisteki görevlerine devam etti. 1 Ekim 1927'de yasama görev süresi sona erdiğinde ordu açığına alındı. 5 Aralık 1927'de emekliye ayrıldı. B.M.M.'nin 4. ve 8. dönemlerinde Konya Milletvekili, 9. döneminde ise Eskişehir Bağımsız Milletvekilliği, 10 ve 11. dönemde ise İstanbul Milletvekilliği yaptı. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü. (Bkz. **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1972, s.153,154,155.)

sordu: - *Aramızda tam bir mütabakat var Paşam. Cevabını verdim. Evet artık millet kendi hakkını kendisi arayacaktı. Pek memnun oldular en mühim vazifenin şimdi bana düştüğünü, çünkü bugünlerde İngilizlerin bir tazyiki neticesi olarak Yıldırım Ordular Grubu ile muhtemelen 7. Ordu Karargâhı'nın lağvedileceğini, bu takdirde benim 20. Kolordu'nun başında kalacağımı ve bu sayede ilk müdafaa tedbirlerini alabileceğimi hatırlattı. İlk mukavemet merkezini Kilikya'da kuracaktık. Aramızda hiçbir ihtilâf yoktu.*⁶⁰⁵ Bu görüşmeler doğrultusunda Ali Fuat Paşa, Kilikya'da ilk iş olarak Jandarma kadrosunu, ordusunun zabıt, efrad, silâh ve teçhizatı ile ikmal etti. İşgal ihtimaline karşı Kilikya'nın önemli noktalarına mukavemet yuvaları hazırlattı. Adana'da bu işlerle bir ay uğraştıktan sonra tropika hastalığı tekrarladı. Tedavi için ve Anadolu'daki vaziyeti görüp gerekli tedbirleri almak için Katma İstasyonu'ndan trenle İstanbul'a hareket etti.⁶⁰⁶

3. Nihat Paşa'nın Adana'da Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım 1918'de Adana'dan ayrıldıktan sonra görevi Nihat Paşa teslim aldı. İskenderun, 9 Kasım 1918'de 15 kişilik bir İngiliz kıtası tarafından işgal edildi.⁶⁰⁷ 11 Kasım'da erzak anbarı önünde halkın gürültü yapmasını bahane eden Fransız İşgal Komutanı şehirde bulunan Türk memur, polis ve jandarmaların şehri terk etmesini bildirdi.⁶⁰⁸ İskenderun Kaymakamı Şevket Bey Adana'ya gelerek Fransız İşgal Komutanı'nın kendisini şehirden çıkardığını bildirdi. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa bu durumu uygun bulmayarak Kaymakam'a görevinin başına dönmesini istedi. Görevine dönen Kaymakam, Fransız İşgal Komutanı'nı protesto etti. Yönetimin kendinde olduğunu bildirdi. Fransız İşgal Komutanı Şevket Bey'i tokatlayarak görevine son verilen Liman Başkanı ile birlikte ilçe dışına sürdü. Bunun üzerine Nihat Paşa Fransız subayı İngilizlere şikâyet ettiyse de bir sonuç alamadı.⁶⁰⁹

Nihat Paşa ordunun çekilmesinin ardından Adana Vilâyetinin işgal edileceğini anladı. Harbiye Nezareti'ne çektiği telde hükümetin önlem almasını istedi.⁶¹⁰ 22 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri Adana Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi. Osmanlı Devleti Pozantı'ya kadar vilâyetin boşaltılması emrini 23 Kasım'da ordulara duyurdu.⁶¹¹ Nihat Paşa mevsimin kış

⁶⁰⁵ CEBESÖY, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.44-45.

⁶⁰⁶ CEBESÖY, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.46.

⁶⁰⁷ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C1**, s.45.

⁶⁰⁸ GENÇ, "**İstiklâl Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası**", s.11.

⁶⁰⁹ TOROS, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, s.9.; BIYIKLIOĞLU, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.64.

⁶¹⁰ ATASE, **İSH**, K.4, G.108, B.108-1.; ÇELİK, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s.54.

⁶¹¹ ENER, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.2.; TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C1**, s.48.

olmasından dolayı Adana Vilâyeti'nin tahliye edilmemesi için teşebbüste bulundu. Fakat bir sonuç vermedi.⁶¹²

12 Kasım 1918'de Nihat Paşa'ya İngilizler bir nota verdi. Bu notaya göre Türk ordusu Ceyhan'ın batısına çekilecek buradan da 5 Aralık'a kadar Adana-Tarsus demiryolu hattının kuzeyine çekilecektir. Nihat Paşa şehirden çekilme ve şehri boşaltma için verilen süreyi uzatıp zaman kazanmak için 23/ 24 Kasım 1918'de Katma'da bulunan Kurmay Binbaşı Nihat (Atakan) vasıtasıyla İngiliz Komutanı'na yaptığı tekliflerden sadece İstanbul'la muhabere yüzünden on iki günlük bir kaybın olduğu bu sebeple boşaltma işlerinin 13 Aralık 1918, 17 Aralık 1918 ve 26 Aralık 1918 tarihlerine ertelenmesini istediği teklif kabul edildi. 26 Aralık 1918'de ordu Pozantı'nın kuzeyine çekildi.⁶¹³ Nihat Paşa bu çekilme esnasında orduya ait bütün malzemenin iç Anadolu'ya çekilmesi için elinden geleni yaptı. Fakat nakil vasıtalarının azlığı yüzünden Kelebek, Haçıkırı'da orduya ait malzemeler yerinde bırakıldı.⁶¹⁴

15 Aralık 1918'de buyrulan bir emirle ikinci ordu lağvedildi ve Ordu Kumandanı Nihat Paşa Adana Vilâyeti vekâletine tayin edildi. Nihat Paşa kendisine verilen Adana Vilâyet vekâleti görevine başlamak üzere 23 Aralık 1918'de Konya'dan Pozantı'ya geldi.⁶¹⁵ Aşırı yağın yağmurlardan dolayı Kelebek-Haçıkırı İstasyonları arasında Şimendifer hattı bozulduğu için Nihat Paşa Pozantı'da kaldı.⁶¹⁶ On kilometre kadar bozulan şimendiferin tamiri on gün kadar sürerdi. Bu ordunun çekilmesinde 4 gün geç kalması demekti. Bu nedenle Nihat Paşa boşaltma süresini uzatmak için İngiliz ve Fransız Kumandanlıkları nezdinde teşebbüste bulundu. Bu kabul edilirse orduya ait malzemeler kurtarılacaktı aksi halde kaybedilecekti. Bu girişim olumlu bir sonuç vermedi.⁶¹⁷ Muvazzaf askerler her ne sebeple olursa olsun 17 Aralık 1918'den itibaren Adana, 26 Aralık 1918'den itibaren Pozantı'da

⁶¹² ATASE, İSH, K.2, G.84, B.84-1.

⁶¹³ ATASE, İSH, K.1, G.66, B.66-1.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.65.; ATASE, İSH, K.3, G.30, B.30-1.

⁶¹⁴ Nihat Paşa, 1878 yılında Filibe'de doğdu. Babası İbrahim Ethem Bey, Annesi Enise Hanım'dır. Güzide Hanım ile evlendi iki oğlu oldu. 1896'da Harp Okulu'nu, 1899'da Harp Akademisi'ni bitirdi. 1901'de Kolağası, 1907'de Binbaşı, 1912'de Yarbay, 1914'de Albay oldu. Balkan Harbi'nde esir düştü. 1915'te Tuğgeneralliğe terfi etti. Bu rütbedeyken 2. Ordu Komutan Vekilliği, 14. Kolordu Komutanlığı, Çanakkale 14. Kolordu Grup Komutanlığı, El-Cezire Cephesi Komutanlığı yaptı. Kısa bir süre Adana Vali Vekilliği yaptı. Tuğgeneralken Askeri Yargıtay Başkanlığı'na atandı. Bu görevdeyken 1928 yılında Korgeneralliğe yükseldi. 16 Mayıs 1942 tarihinde Askeri Yargıtay Başkanlığı ve Türk Silâhlı Kuvvetleri'nden emekli oldu. 1942-1946 yılları arasında Ankara milletvekilliği yaptı. 31 Mayıs 1954'te vefat etti.; Bkz. Durdu Mehmet BURAK, "*El-Cezire Kumandanı Nihat Paşa'nın Eşkiya Tarafından Soyulması*", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C6, S1 (2005), s.169-175.

⁶¹⁵ ATASE, İSH, K.55, G.64, B.64-4.; ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1.

⁶¹⁶ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-1.

⁶¹⁷ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.73.; ATASE, İSH, K.71, G.11, B.11-1.

bulunanlar tutuklanacaktı. Bunun üzerine Nihat Paşa güneye gidemeyerek tekrar Konya'ya dönmek zorunda kaldı.⁶¹⁸

Nihat Paşa'nın Adana Vali vekilliği ve Yıldırım Kıtataı Müfettişliğinden hoşlanmayan İngiliz ve Fransızlar hükümete Paşa'nın azli konusunda baskı yapmaya başladı. İngiliz Yüksek Komiserliği 2 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Nihat Paşa'nın halkı teşkilatlandırıp silâhlandığı ve cemiyetler kurmasından dolayı memuriyetine son verilmesini istedi.⁶¹⁹ Harbiye Nazırı Cevat Paşa bir şey yapamayacağını bildirse de 16 Ocak 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri'nin verdiği ikinci nota karşısında Osmanlı Hükümeti 22 Ocak 1919 tarihinde valilik görevinden ve Yıldırım Kıtataı Müfettişliği'nden alarak İstanbul'a çağırdı. Nihat Paşa'nın yerine Mersinli Cemal Paşa getirildi.⁶²⁰

⁶¹⁸ ATASE, İSH, K.5, G.91, B.91-2.; BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.73.

⁶¹⁹ BIYIKLIOĞLU, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s.74.

⁶²⁰ TÜRKMEN, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s.53.

SONUÇ

19. yy. son yarısında Avrupa siyasi ve iktisadi durum dünyayı ilgilendiren bir hale geldi. Almanya İngiltere'ye karşı bir güç olarak ortaya çıktı. Almanya, Berlin-Bağdat Demiryolu projesi ile Basra Körfezi'ne çıkmayı amaçlıyordu. Almanya'nın bu politikasından İngiltere rahatsızlık duyuyordu. Bu durum İngiltere'yi Fransa ile yaklaştırdı.

Balkan savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti, değişen siyasi ortamda ittifak arayışı içine girdi. İngiltere ve Fransa'ya yapılan teşebbüsler sonuç vermedi. Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına neden oldu. Osmanlı Devleti savaşın başında tarafsızlığını ilan etmesine karşın Souchon komutasındaki Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Rus donanmasını bombalaması üzerine Rusya 2 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'de Rusya'ya savaş ilan etti.

Birinci Dünya savaşı devam ederken İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını gizli antlaşmalarla paylaştı. Bu antlaşmalara göre Rusya'ya Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis Vilayetleri bırakıldı. İtalya'ya Batı Anadolu toprakları ile İzmir; Suriye ve Irak'ın tümü, Anadolu'nun güney kısmı İngiliz Fransız bölgelerine ayrıldı. Basra'dan Bağdat'a kadar olan yerleri İngiltere, Hatay, Trablusşam, Beyrut ve Sur liman şehirleri, Musul Fransa'ya bırakıldı. İngiltere 4 Kasım'da Musul'u, 9 Kasım'da İskenderun'u işgal ederek yapılan gizli antlaşmaya aykırı hareket etmiş oldu. İşgal ettiği bu bölgeleri Fransa'dan Musul'u almak için koz olarak kullanmayı amaçladı. Nitekim Fransa'da İskenderun karşılığında Musul'daki İngiliz varlığını kabul ederek Musul'dan vazgeçti.

1. Dünya Savaşının son yıllarına kadar Adana işgale uğramadı. Adana cepheye yakın olmasından dolayı cephelerin bütün ağırlığını savaş boyunca taşıdı. Ermenilerin Suriye'ye nakledilmesiyle Adana'da büyük bir boşluk ortaya çıktı. Birçok dükkân kapanınca buna engel olmak için çırak okulları açıldı. Havaların kurak geçmesiyle kıtlık ortaya çıktı. Fiyatlar yükseldi. Bulaşıcı hastalıklar arttı. Halk aynı anda birçok sorunun üstesinden gelmek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti Kafkasya Cephesinde Ruslara karşı savaştı. Amacı ise 1877-78 Osmanlı Rus harbinde Ruslara bırakılan Kars, Ardahan ve Batum'u almak, Orta Asya ile temasa geçerek Pan-turancılık planını gerçekleştirmektir. Irak, Kanal cephelerinde İngilizlere karşı savaştı. Osmanlı Devleti'nin bu cephelerde amacı İngilizlerin Hindistan'dan kuvvet getirmesini önlemek ve Mısır'ı geri almaktır. Batıda Çanakkale Cephesinde ise İngilizlere,

Fransızlara karşı savaşıldı. Savaş başladığında Osmanlı Devleti aynı anda 4 cephede savaşmak zorunda kaldı.

Irak Cephesi'nde Mart 1917'de Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine Enver Paşa Bağdat'ı geri almak için Alman Baş Komutanlığı'ndan bir imdat kuvveti ve Alman Ordular Grubu Komutanlığı'nın verilmesi için ricada bulundu. Almanya bu isteği kabul etti. General Falkenhayn'ı bu amaçla görevlendirdi. 15 Temmuz 1917 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu kuruldu. Grup Komutanlığına General Falkenhayn, Kurmay Başkanlığına Von Dumas getirildi. 6. ve 7. Ordular Grup emrine verildi. Karargâha gelen Türkçe emir ve raporlar tercüme bürosunda Almancaya çevrilerek işler Almanca yürütüldü. Kudüs'ün İngilizlerin eline geçmesinden sonra General Falkenhayn istifa ederek yerine Liman Von Sanders getirildi.

1917 yılının ortalarından itibaren harp yorgunluğu ve barış isteği açıkça kendini gösteriyordu. Almanya'ya gıda yardımı yapan Bulgaristan yiyecek sıkıntısı içerisine girdi. Almanya'dan mali yardım da kesilince ülkenin iç durumu daha da kötüleşti. 29 Eylül 1918'de Selanik Mütarekesiyle savaştan çekildi. Avusturya-Macaristan'da Bulgar cephesinin çökmesiyle birlikte mütareke istemekten başka çaresi kalmadığını anlayınca 3 Kasım'da Villa Guisti Mütarekesini imzalayarak savaştan çekildi. Almanya harbin uzaması, insan kaybı radikal düşüncelerin etkisi sonucu mütareke istemeye mecbur oldu. 11 Kasım'da mütareke imzalayarak çekildi. Osmanlı Devleti'nin de mali durumu bozuldu, üretim azaldı ve insan kaynakları ise büyük kayıplar nedeniyle ordunun ihtiyaçlarına yetmez bir hale geldi. Ulaşım işlerinin yetersizliği de ordunun beslenmesini zorlaştırdı. Yaşanan bu kötü durum halk arasında harp karşıtı görüşlerin yayılması, müttefik devletlerinin mütareke imzalayarak savaştan çekilmeleri gibi bütün bu nedenler Osmanlı Devleti'ni mütareke imzalamaya zorluyordu.

Ahmet İzzet Paşa mütareke yapmak için bulunduğu girişimlerden Irak muharebelerinde esir olan İngiliz Generali Townshend'in İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthorpe ile görüşmek üzere serbest bırakılması ile oldu. Delegelerin 23 Ekim'de Mondros'a gönderilmeleri istendi. Mondros' giden heyet Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah Bey ve Heyet kâtipliğinde Ali Beylerden (Türkgeldi) oluşuyordu. Heyete Osmanlı hükümeti tarafından 8 maddelik talimat verildi. Görüşmelerin bu maddeler üzerinden yapılacağı tahmin ediliyordu. Türk heyeti, Peşkişevket savaş gemisiyle 24 Ekim 1918'de Galata Rıhtımı'ndan hareket etti. Ertesi sabah Bandırma'ya, akşam da trenle İzmir'e vardı. 26 Ekim 1918'de "Muzaffer" adlı bir römorkör heyeti akşam saatlerinde Midilli'de Mondros Limanı'na ulaştırdı. Heyetler 27 Ekim 1918'de

Agamemnon İngiliz zırhlısında bir araya geldi. Beş oturumdan oluşan görüşmelerin sonucunda 30 Ekim 1918'de 25 maddeden oluşan mütareke imzalandı. Mütarekenin 7. maddesi önemli yerlerin işgali hakkını veriyordu. 5. maddesine göre ordu terhis edilecekti. Kilikya gibi açık ifadeli kelimelerin kullanılması işgal alanını genişletiyordu. Askeri hükümler içeren mütareke Osmanlı topraklarının işgalini kolaylaştıran, gizli antlaşmaları hayata geçiren bir belgeydi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ülkede bulunan Almanların ülkeyi terk etmesi gerekiyordu. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, Liman Von Sanders'e İstanbul'a dönmesini ve görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmesini istedi. Paşa 31 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa'ya görevi devretti. Bu görevde çok kısa kalan Mustafa Kemal Paşa mütareke metni eline geçtiğinde Ahmet İzzet Paşayı mütareke maddelerinin açık olmadığı ve farklı manalara yol açabilecek hükümler içerdiğini, Toros Tünelleri, Suriye ve Kilikya terimleriyle ne kastedildiğinin anlaşılmadığını ve bu belirsizliğin uygulamalarda büyük sıkıntılara neden olacağı yönünde uyarmasına rağmen bunlardan bir sonuç alamadı.

Mustafa Kemal Paşa, Alman ve Avusturyalı subay ve erlere her türlü yardımın yapılmasını, Türk konukseverliğinin gösterilmesini, araç-gereç teslim alma işlerinde yanlışlıklar yapılmaması için 2. Ordu Komutanlığına bir genelge gönderdi. Almanlardan kalan demiryolunu işletmek için grub emrinde olan Ereğli (Konya)- Katma yolu ile bu yola bağlanan şube yollarının Konya'ya kadar genişletilmesi yönünde genel karargâha talepte bulundu. Yolların durumunun düzenlenmesi, işletilmesi yol komutanlığı ve müfettişliğinin görevleri arasında olduğunu bu göreve de Kurmay Albay Fuat Ziya Bey'in getirildiğini emrinde bulunan birliklere bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım'da her komutanın, her menzil görevlisinin kendi bölgesinde bulunan Alman gereçlerine el koyarak araç-gerecin bozulmasına fırsat vermemesini, otomobillerin Konya ve Ereğli'ye gönderilmesine izin vermeyerek buldukları yerde teslim alınmasını, araçları bozanların ise tutuklanması emrini verdi. Mustafa Kemal Paşa, Adana'da kaldığı günlerde boş durmayarak Yüreğir Ovası ile Tarsus'un kuzeyinde incelemeler yaptı. Yörenin aydın ve ileri gelenlerini makamına davet etti. Konuşmalarda durumu iyi görmediğini, İtilâf Devletleri'nin mütareke hükümlerine uymayarak milleti ezeceklerini, fazla gecikilmeden bunu önleyecek tedbirlerin alınması gerektiğini, memleketin kurtuluşu ile ilgili ümitlerin henüz sönmediğini, halkın silâhlanmasını ve bunun için gerekli silâh ve malzemenin ordu tarafından karşılanacağını bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve davranışlarından hükümet ve İngilizler rahatsızlık duyuyordu. Hükümet barış ortamının bozulmaması için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz isteklerine karşı çıkması ve karaya asker çıkardıkları takdirde

silâhla karşılık vereceğini bildirmesi üzerine 7 Kasım 1918’de Yıldırım Ordular Grubu ve 7. Ordu karargâhı lağv edildi. Yıldırım Orduları Grub Komutanlığı mntikasındaki Kumandanlığı Nihat Paşa devr aldı. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı, 10 Kasım’da Adana’dan ayrıldı.

Mondros mütarekesi gereğince İngilizler ilk 4 Kasım 1918’de Musul’u işgal etti. İtilâf Devletleri adına bir Fransız Alayı 4 Kasım 1918’de Uzunköprü-Sirkeci demiryolunun işletmesini ele geçirdi. 6-12 Kasım 1918 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı istihkâmlarına el konuldu. 9 Kasım’da İskenderun işgal edildi. 11 Aralık’ta Ermenilerden oluşan 400 kişilik birlik Dört Yol’u işgal etti. 17 Aralık’ta Mersin, 21 Aralık’ta Adana, 27 Aralık’ta Pozantı işgal edildi. 28 Mart 1919’da Antalya, 2 Nisan’da Afyon, 24 Nisan’da Konya İstasyonu, 11 Mayıs’ta Fethiye ve Bodrum, 12 Mayıs’ta Marmaris, 13 Mayıs’ta Kuşadası ve 14 Mayıs’ta Selçuk İstasyonu, 15 Mayıs 1919’da İzmir işgal edildi. Mondros Mütarekesine göre doğu sınırı 1877-1878 sınırlarına göre çekilecekti. 3 Mart 1918 Brest-Litovsk antlaşmasıyla kazandığımız Kars, Ardahan ve Batum elden çıkmış oldu.

1. Dünya Savaşından önce İngiltere ve Almanya iktisadi menfaatler sağlamak amacıyla mücadele halindeydi. Almanlar Osmanlı Hükümetinden aldıkları Anadolu-Bağdat Demiryolu’nun imtiyazını alması İngilizlerin Osmanlıya karşı siyasi tutumunu değiştirmesine sebep oldu. Mısır ve Hindistan’ın güvenliği için İngilizler Almanları bu bölgede istemiyordu. Fransa askeri bakımdan Suriye’nin savunulması için bölgenin dağlık kısmında bulunan Maraş, Antep ve Urfa sancakları ile Adana Vilâyetini elinde tutması gerekiyordu. Bu bakımdan Suriye’nin, Mısır’ın ve Musul’un güvenliğini sağlamak için Toroslara kadar olan bölgeyi elde tutmak zorundaydı. Bu nedenle mütarekenin 10. maddesi Toros Tünellerinin işgalini içeriyordu. İç Anadolu’yla ulaşım sadece Toros Tünelleriyle yapılıyordu. Toros Tünelleri işgal edildiğinde Suriye’nin güvenliği sağlanmış olacaktı.

Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesini fırsat bilip her yerde isyan çıkaran Ermenileri önlemek için Osmanlı Devleti, Mayıs 1915’te tehcir kararı alarak Ermenileri tehcir etti. Bu tehcire tabi tutulan Ermeniler mütarekenin imzalanmasıyla birlikte ülkeye gelmeye başladı. “Büyük Ermenistan” hayali yeniden gündeme geldi. Bu fikir doğrultusunda Ermeniler Çukurova’da kargaşa yaratmaya çalıştı. Fransa, Suriye’yi güvende tutmak için Çukurova’daki askerî harekâta Ermenilere yer vererek bölgeyi Ermenileştirmeye çalıştı. Yüz bin Ermeni Çukurova’ya gelerek Adana, Haçin, Dört Yol, Kozan, Maraş ve Zeytin’a yerleştirildi. Adana’da soygun, yağma, keyfi muamele, keyfi vergiler gibi usullerle Türkleri öldürmeye ve göçe zorlamaya çalıştı. Adana’da 1100, İslahiye şimendifer hattı üzerinde 200, Osmaniye-

Adana hattı üzerinde 200, Katma'da 200, Haleb'te 200, Antep'te 1200, Maraş'ta 1200 kadar Ermeni kuvveti bulunuyordu.

Adana'nın işgal edileceği haberleri üzerine Adana ileri gelenleri toplanıp telgraf hazırladı. Telgrafi Sadrazama, Mebuslar Meclisine ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiler. "Feryadname" olarak anılan bu telgrafta Adana'nın tarihi, milli iktisadi açıdan Osmanlı Devletinden ayrılamayacağı belirtildi. Askerin terhisini takiben yöre işgallerle baş başa bırakılsa da halk kendi kendini koruma düşüncesinden vazgeçmeyerek çeşitli isimler altında milli teşkilâtlar vücuda getirdi: Gizli Milli Teşkilât, İntibah Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.

Gizli Milli Teşkilât, yörenin genç aydınları bir araya gelerek halkın varlığını korumaya karar verdi. Alman haberler gizlice İstanbul'a bildirildi. Müftü Vekili Hüsnü Efendi aracılığıyla vilâyet protesto ediliyordu.

İntibah Cemiyeti, Fransız işgaline ve Ermeni mezalimine karşı koymak için kurulan Cemiyet, Kozan'ın vatansever gençlerinden Ali Şâdi Bey, Hüseyin Efendi, Yarımzâde Ahmet Efendi, Baytar Müfettişi Muzaffer Bey'den oluşuyordu. Gizlice kurulan cemiyet Kozan, Haçın, Feke ve Kadırlı'den taraftarlar toplayarak güçlendi.

Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul'daki Adanalı gençler 20 Kasım 1918'de bir araya gelerek uzun görüşmelerden sonra 21 Aralık 1918'de Kilikyalılar Cemiyetini kurdular. Kuruluşunda Ali Fuat Paşa'nın da yardımı vardır. Cemiyetin kurucuları ve yönetim kurulu Sabık Ayan Reisi Menemenlizâde Rifat Bey, Sabık Hariciye Nazırı Menemenlizâde Nabi Bey, Sabık Nafia Nazırı Ali Münif Bey, Sabık Ayntab Mebusu Ali Hayati Bey, Sabık İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin Bey, Sabık Maraş Mebusu Abdulkadir Bey, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazâde Hacı Evliya Bey, Şûrâ-yı Osmanî Azâsı Tarsuslu Mısriyâde Seyfettin Bey ve Beyoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beylerden oluşuyordu. Cemiyet, yörenin soy ve nüfus bakımından Türk olduğunu, bundan dolayı Wilson Prensiplerine uyulması gerektiğini belirtti. O dönemin Türk Basını da cemiyetin çalışmalarını destekleyen yazılar yayınladı.

Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas'a giden Ahmet Remzi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldi ve aldığı talimatlarla Kayseri'ye dönerek burada Adana Vilayet-i Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdu. Kasım ayında Kayseri'de kurulan Cemiyet daha sonra Ali Fuat Paşa'nın teşvikiyle Niğde'ye nakledilmiştir. Karaisalı'nın Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmasından sonra Cemiyet buraya taşındı ve faaliyetlerini burada sürdürdü. Pozanti'ya nakledildikten sonra çevreden katılan seçilmiş üyelerle teşkilât genişletildi ve güçlendirildi. Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulunda: Ahmet Remzi (Yüreğir), Sinan

(Tekelioğlu) Bey, Şeyh Saadettin Efendi (Karaisalı Kaymakamı), Kethüdazâde İbrahim Bey, Manisalı Ali Bey ve Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) vardı. Cemiyetin çalışmaları çok yönlüydü. Adana'da olaylar Mustafa Kemal Paşa'ya rapor ediliyor ve onun direktifleri doğrultusunda hareket ediliyordu.

Mütareke imzalandığında Adana ve çevresinde ordunun konusu şu şekildeydi. Yıldırım Ordular Grup Karargâhı Adana'da, 2. Ordu Karargâhı Adana'da, 12. Kolordu Karargâhı Adana'da, 23. Fırka Karargâhı Tarsus'ta, 15. Kolordu Karargâhı Ceyhan'da, 44. Fırka Karargâhı Ceyhan'da, 41. Fırka Karargâhı Ceyhan'da, 7. Ordu Karargâhı Raco'da, 3. Kolordu Karargâhı Kışla'da, 24. Fırka Karargâhı Kefrşil'de, 43. Fırka Karargâhı Kelcebrin'de, 20. Kolordu Karargâhı Katma'da, 11. Fırka Karargâhı Şuvarga'da, 1. Fırka Karargâhı Kefrhaş'da bulunuyordu.

Yıldırım Ordular Grub Karargâhı ile 2. Ordu Karargâhı 4 Kasım 1918'de lağvedildi. 2. Ordu Karargâhının kaldırılmasıyla karargâha bağlı Adana'daki bütün birlikler ve gereçler 12. Kolorduya bağlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın mütareke hakkındaki düşünce ve davranışlarından hükümet rahatsız olunca 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu Karargâhı lağvedildi. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındı. Görevi 10 Kasım'da 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa devraldı.

İskenderun'un işgalinden sonra İngilizler mütarekeye aykırı olarak Adana Vilâyeti'nin boşaltılmasını istedi. 12 Kasım 1918'de Raco'da İngiliz Karargâhı Umumiyesi namına General Klark, İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya Adana'daki birliklerin Kilis'ten Islahiye'ye –Islahiye'nin batısından demiryolu hattı boyunca Misis'e kadar mevcut askeri kuvvetlerin 1 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar Ceyhan Nehri'nin batısına nakledilecektir. 5 Aralık 1918 günü öğleden önceye kadar adı geçen kuvvetler Seyhan Nehri'nin batısına ve Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine nakledilecek. 14 Aralık 1918'de Pozantı'nın doğusuna nakledilmesini istedi. Nihat Paşa şehirden çekilme ve boşaltma işlemlerinde süreyi uzatıp zaman kazanmak için İngilizlere başvurdu. İngilizlerin kabul ettiği bu teklife göre çekilme tarihleri 13 Aralık 1918 Ceyhan Nehri'nin batısına, 17 Aralık 1918'de Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine, 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekilecekti.

General Allenby adına General Wilson 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne verdiği notada vilâyetin boşaltılması işinin ciddiyetle yapılmadığı takdirde tekrar savaşın başlatılacağı uyarısında bulundu. Tevfik Paşa Kabinesi notayı dikkate alarak Adana Vilâyeti'nin Pozantı'ya kadar askerden boşlatılması kararını aldı. Karar 23 Kasım 1918'de ordulara iletildi.

22 Kasım 1918'de Nihat Paşa boş durmayarak zabıta teşkilat kıtalarından kalan makineli tüfek, top ve cephaneyi Pozantı ile Konya ilerisine nakletmeye devam etti. Nihat Paşa, şehrin tahliyesi için verilen süreyi uzatıp zaman kazanmak için 23/ 24 Kasım 1918'de Katma'da bulunan Kurmay Binbaşı Nihat (Atakan) vasıtasıyla İngiliz Komutanı'na 9 maddelik teklifte bulundu. İstanbul'la muhabere yüzünden 12 günlük kaybın olmasından dolayı önceden belirlenen boşaltma tarihlerinin 13 Aralık 1918 Ceyhan Nehri'nin batısına, 17 Aralık 1918'de Adana-Tarsus Demiryolu hattının kuzeyine, 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın kuzeyine çekilme işleminin bu tarihlere ertelenmesi teklifi İngilizler tarafından kabul edildi. Belirlenen bu tarihlerde vaktinde çekilmeyenlerin esir sayılacağı belirtildi.

Mondros Mütarekesinin 5. maddesine göre: Hudutların korunması, iç asayişin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden fazlasının terhis edilmesi ile ilgili madde gereğince 15 Aralık 1918'de 2. Ordu lağv edildi. Ordu Kumandanı Nihad Paşa, Adana Vilâyeti Vekâletine tayin oldu. Kolordular 21 Aralık 1918'den itibaren doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne bağlandı. 12. ve 20. Kolorduların karargâhlarının Konya olduğu belirtildi. 3. Kolordu Sivas'a nakledildi. 15. Kolordu Erzurum'a gönderildi. Bu kolordunun 44. Fırkası 12. Kolorduya bağlandı. Nihat Paşa 2. Ordu Karargâhı ile Konya'ya geldi. Sonradan yapılan düzenlemeyle Konya'da 2. Ordu Müfettişliği kuruldu. 20. ve 12. Kolordular buraya bağlandı. 20. Kolordunun merkezi Ankara'da, 12. Kolordunun merkezi Konya idi. 12. Kolordu kumandanlığını 17 Nisan 1919'a kadar Albay Fahrettin(Altay), sonra Albay Mehmet Selahattin Bey yaptı. 12. Kolorduya bağlı 2 firka vardı. 41. Fırkanın merkezi Konya, 23. Fırkanın merkezi Afyon'dur.

Erzurum'da yeniden oluşturulmasına karar verilen 15. Kolordu Komutanlığına Kazım Paşa (Karabekir) tayin edildi. Paşa Erzurum'a gelene kadar 15. Kolorduya ait işlemler eski komutan Ali Rıza Paşa tarafından gerçekleştirildi. 3. Kolordu Karargâhı 13 Aralık 1918'de Sivas'a vardı. 15. ve 5. Fırkalardan oluşan kolordunun birliklerinin Samsun ve civarında konuşlandırılması kararlaştırıldı. 15. Fırka Samsun'da, 5. fırkanın bir alayı Amasya'da bir alayı Sivas'ta ve Zara'da bulunacaktı. 12. Kolordu iki (23,41) ve 20. Kolordu(1, 11, 24) üç firkadan oluşuyordu. Fırkalar genelde üç alay ve her alay üç taburdan oluşuyordu. Alayların bir taburu dolu diğer taburları kadro halindeydi. Her taburda ve her alayda makineli tüfek bölüğü vardı. Alayların makineli tüfek bölüğü dolu olup taburları genellikle kadro halindeydi

Nihat Paşa kendisine verilen Adana Vilâyet vekâleti görevine başlamak üzere 23 Aralık 1918'de Konya'dan Pozantı'ya hareket etti. Aşırı yağın yağmurlardan dolayı Kelebek-Haçıkırı İstasyonları arasında demiryolu hattı bozulduğu için Nihat Paşa Pozantı'da kaldı. İngilizler 26 Aralık 1918'de Pozantı'nın işgal edileceğini bildirerek hastanelerin 1 Şubat

1919'a kadar Pozantı'da kalmasına müsaade etti. 17 Aralık 1918'den itibaren Adana ve 26 Aralık 1918'den itibaren Pozantı'da bulunanlar tutuklanacaktı. Tebligat üzerine Nihat Paşa güneye gidemeyerek tekrar Konya'ya dönmek zorunda kaldı. İngiliz ve Fransızlar hükümete Paşa'nın azli konusunda baskı yapmaya başladı. Hükümet 22 Ocak 1919'da Nihat Paşa'yı valilik görevinden ve Yıldırım Kıtıatı Müfettişliğinden alarak İstanbul'a çağırdı. Yerine Mersinli Cemal Paşa'yı tayin etti.

26 Aralık'ta ordu Pozantı'nın kuzeyine çekilerek kışlık konaklarına yerleşti. Ordu beş fırkasıyla birlikte Pozantı Afyonkarahisar arasındaki mıntıkaya dağıldı. 12. Kolordu Konya Ereğli'de, 20. Kolordu Ulukışla'da, 11. Fırka Niğde ve Bor tarafında, 41. Fırka Karaman'da, 23. Fırka Konya tarafında, 1. Fırka Ulukışla'da 24. Fırka Ereğli'de kışı geçirmek üzere konaklandırıldı. Bu çekilme esnasında orduya ait malzemelerin iç Anadolu'ya güvenli yere taşınmasına dikkat edildi. Fakat nakil vasıtalarının eksikliği nedeniyle birçok malzeme taşınamayıp yerinde bırakıldı. Ordu'nun nakil işlemleri bazen iki ama genelde de üç aşamalı yapıldı. Teçhizatlar Adana'dan Pozantı'ya Pozantı'dan Ulukışla'ya oradan da Konya'ya nakledildi. Toros ve kuzeyinde havalanın bozulmasıyla birlikte artan yağışlar yürüyüşü zorlaştırıyordu. Ordunun elinde kalan son erlerinde kaybedilmesi ihtimali ortaya çıktı. Demiryolu ile asker nakledilemedi. Terhis edilmeyen asker arasında firar olayları arttı. Demiryollarının bakımsız olması, kömür gibi sorunlardan dolayı nakil işlemleri gecikti. Kelebek ve Durak istasyonlarında bırakılan otuz boş vagon, 15 vagon benzin, 2 deniz tayyaresi taşınamayıp yerinde bırakıldı. Terhis edilen askerin yollarda hastalıktan, açlıktan, havanın yağmurlu ve soğuk olmasından dolayı çoğu hayatını kaybetti.

Karaman'da bulunan 41. Fırka daha sonra Afyonkarahisar'ına, Ereğli civarında bulunan 24. Fırka Ankara'ya, Ereğli civarında bulunan 1. Fırka İzmit ve Adapazarı'na, Niğde'de bulunan 11. Fırka Elbistan havalisine asayişini temin etmek üzere sevk edilecekti.

Mütareke'nin 5. maddesine göre ordunun terhisine ilişkin emir 3 Kasım 1918'de çıktı. Terhis talimatnamesi üzerindeki çalışmalar 5 Kasım'da bitirildi. İlgili kuruluşlara bildirildi. Talimatname üç ana başlık altında 21 maddeden oluşmaktadır. Bu başlıklar; "Terhis Hakkında Umumi Nokta-i Nazar", "İlga" ve "Terhis" idi. 2. Ordu'da terhis işlemleri ordunun Torosların kuzeyine çekilmesinden sonra başladı. Önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersin'den vapurla, geri kalanlar ise Katma yolu ile Halep'e gönderildi. Sevk edilen Kafilelere ise mekkâre ve silâh verilerek Maraş Elbistan üzerinden yürütüldü. Kuzeye gidecek terhis erleri trenle sevk edildi. Ereğli kuzeyine yapılan terhis kafileleri başarılı olsa da Pozantı'dan kuzeye kadar demiryolu nakliyatının Ankara'ya gitmesinden dolayı kafileler sevk edilemedi. Terhis edilecek efradın memleketleri yakında olanlar yaya olarak uzak olanlar, ise nakliye

vasıtalarıyla gönderildi. 12 Kasım 1918’de verilen rapora göre 2. Ordu’da terhis edilecek 1285-1300 (1869-1884) doğumlu 9.009 asker, 1301-1309 (1885- 1893) doğumlu 11.000 asker, 1314-1316 (1898-1900) doğumlu 7.500 asker olmak üzere toplam 27.509 asker terhis edilecekti.

Adana ve civarında jandarmanın takviye ve ikmal hakkında 1200 kadar nefer Mersin ve 2. Süvari alayı da “Jandarma Süvari Alayı” adıyla mıntıkada mülki idareye bırakıldı. Adana Vilâyeti ile Antep ve Maraş mıntikasındaki jandarmanın takviyesi için Adana’dan ordu çekilmeden önce 12. Kolordu ve 24. firkada bulunan süvari alayları buldukları mıntikalarda asayiş korumak için Adana Vilâyeti emrine verildi. Vali süvari alaylarını 6 bölükten daha küçük müfrezelere bölemeyeceği gibi diğer jandarma birliklerini takviye için lağvedemeyecek ya da parçalayamayacaktı. Bölükler tam mevcutla ya da küçük parçalar halinde asayiş için istihdam edilecekti. Terhis edilmeyen asker arasında firar olayları arttı. Firar daha çok naklini beklemeyerek memleketine bir an önce gitmek isteyen 1301-1309 (1885-1893) doğumlu askerler arasında vuku buluyordu. Firarilerin takibi ve yakalanması için valilere emir verildi.

Mondros Mütarekesi’nin Adana ve çevresinde haksız bir şekilde uygulanması milli mücadele fikrini kendiliğinden getirdi. Gerek Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetleri gerek Nihat Paşa’nın faaliyetleri mücadelenin seyrini değiştirdi.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi

B- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

İkdam

Tasvir-i Efkâr

Yeni Adana

2- Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Belleten

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Kafkas Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Kuvayı Milliye Dergisi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

C- MÜRACAAT ESERLERİ

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1949

D- TELİF ESERLER

1- Kitaplar

ADAMOF, E. E., **Anadolu'nun Taksim Planı**, (çev. Babaeskili Hüseyin Rahmi), İstanbul 1972

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Ankara 1999

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I**, İstanbul 1992

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1988

- Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Cumhuriyetin 70. Yılına Armağan, A.A.M., Ankara 1993
- ALTAY, M. Hâdi, **Adım-Adım Çukurova**, Adana 1965
- Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan**, Adana 1986
- ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Adana 2000
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II: 1914-1995)**, Alkım Yayınevi
- ASAF, Mehmed, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, Yayına Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1986
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006
- Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları
- AVCI, Orhan, **Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)**, Ankara 2004
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, İzmir 2008
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C3**, İstanbul 1972
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam CI**, İstanbul 2007
- AYHAN, Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, Adana 1963
- AYHAN, Yusuf, **Adana'nın İstiklâl Beyannamesi**, Adana 1970
- AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara 1997
- BALCI, Ramazan, **Osmanlı'yı Yıkan Cephe: Filistin**, İstanbul 2006
- BAYAR, Celâl, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Gidiş)**, İstanbul 1965
- BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım I**, Ankara 1991
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi CIII: Kısım III**, Ankara 1991
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri I**, Ankara 1990
- BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele CI**, Ankara 1992
- BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, **Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliâmlar ve Fransız Ermeni İlişkileri**, Ankara 1999

- CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000
- Cemal Paşa, **Hatırat**, (Yay. Haz. Metin MARTI), İstanbul 1996
- Cumhuriyet'e Giden Yolda Adana (1918'den 1998'e)**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana
- ÇAMURDAN, Ahmet Cevdet, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları**, Adana 1969
- ÇELİK, Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara 1999
- COŞKUN, Tevfik, **Kadirli Milli Mücadelesi ve Hatıralar**, Kadirli 1967
- DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul 2001
- Dünya Savaşları Ansiklopedisi, **I. Dünya Savaşı C1**, Görsel Yayınlar
- ENER, Kasım, **Tarih Boyunca Adana Ovası'na (Çukurova'ya) Bir Bakış**, Adana 1993
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara 1996
- ENER, Kasım, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1963
- ERDEHA, Kamil, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C1**, Ankara 1953
- EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982
- EVANS, Laurance, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, (çev. T. ALAYA, N. UĞURLU, Ö. UĞURLU), İstanbul 2004
- FROMKIN, David, **Barışa Son Veren Barış**, (çev. Mehmet HARMANCI), İstanbul 1994
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Mütareke Dönemi ve İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal**, Ankara 2011
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklâl Harbi CIV., Güney Cephesi**, Ankara 1966
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi CIV 2. Kısım**, Ankara 1986
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri**, Ankara 2010
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1972
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken**, İstanbul 2011
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1998
- GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)**, Ankara 1996

- GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Ankara 1993
- GÜLER, Ali, **Milli Mücadelede Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara, 2007
- HATİPOĞLU, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara 2011
- Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, İstanbul 1337
- İĞDEMİR, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı CI**, Ankara 1988
- İslâm Ansiklopedisi, **Atatürk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1991
- JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara 1989
- KALKAVANOĞLU, İlyas Sami, **Milli Mücadele Hatıralarım**, İstanbul 1957
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi CIX**, Ankara 1996
- KARAL, Enver Ziya, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953)**, İstanbul 1954
- KOCABAŞ, Süleyman, **İngiliz Tuzağı**, İstanbul 2003
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara 1988
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Kars Tarihi CI**, İstanbul 1953
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri, (1789-1919)**, Ankara 1970
- KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Ankara 1966
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1986
- Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Anonim)**, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını 1, İstanbul 1971
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara 2006
- ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara 1995
- ONAR, Mustafa, **Kurtuluş Savaşı'nda Hacın Gâvuru**, İstanbul 1975
- ÖKE, Mim Kemâl, **Ermeni Sorunu (1914-1923)**, Ankara 1991
- ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa)**, Ankara 2005
- ÖZKAYA, Yücel, **İstiklal Harbi'nde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler**, Ankara 2011
- ÖZOĞUZ, Esat, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, İstanbul 1934
- ÖZTOPRAK, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara 1989
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih(İlk Çağlardan 1918'e)**, Ankara 2005

SANDERS, Liman Von, **Türkiye’de Beş Yıl**, çev. M. Şevki YAZMAN, İstanbul 1968

SARAL, Ahmet Hulki, Tosun SARAL, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara 1993

Sedat, **Yıldırım’ın Akıbeti**, İstanbul 1927, s.50.

SELEK, Sabahattin, **Ulusal Kurtuluş Savaşı CI**, Milli Mücadele, İstanbul 2011

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1981

SELVİ, Haluk, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu**, Sakarya 2004

SONYEL, Salahi R., **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)**, Ankara 1988

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958.

ŞENALP, Cemil, **Ulusal Kurtuluş Savaşında İngiliz İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2009

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Ankara 2006

TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar CI**, İstanbul 1991

TEZER, Şükrü, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, Ankara 1999

TOROS, Taha, **Ali Münif Bey’in Hatıraları**, İstanbul 1996

TOROS, Taha, **Atatürk’ün Adana Seyahatleri**, Adana 1981

TOROS, Taha, **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, Ankara 2001

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul 2003

TÜRKGELDİ, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 2010

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul 2006

UĞURLU, Nurer, **Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul 2005

ULUĞ, Naşit H., **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, 1973

UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004

URAL, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul 2008

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987

URSAVAŞ, Ali Saib, **Çukurova Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluşu**, İstanbul 1988

ÜRGENÇ, Orhan, **Kurtuluşa Giden Yol**, Adana 2009

ÜSTÜN, Faik, **Adana'nın İşgali ve Milli Mücadele**, İstanbul 1955
YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)**, Ankara 1994
YAVUZ, Ünsal, **İmparatorluktan Milli Devlete**, Ankara 1990
YAYCIOĞLU, Necat, **Atatürk ve Çukurova**, Adana 1996
YERASİMOS, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)**, çev. Şirin TEKELİ, İstanbul 2010
YURTSEVER, Cezmi, **Çukurova Tarihi**, Adana 2006
ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (çev. Yasemin Saner GÖNEN), İstanbul 2007

2- Makaleler

AKBULUT, Dursun Ali, “**Çöken Devlet**”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011
AKINCI, Hasan, “**Milli Mücadelede Çukurova Kurtuluş Savaşı Hatıraları**”, Kuvayı Milliye, Yıl:5, Mayıs 1965, S: 57
AKŞİN, Sina, **Siyasal Tarih (1908-1923)**, Türkiye Tarihi CIV, Çağdaş Türkiye (1908-1980), İstanbul 2002
ARMAOĞLU, Fahir, “**Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Milli'nin Değerlendirilmesi**”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası(Makaleler), A.A. M. Ankara 2010
ARMAOĞLU, Fahir, “**Hilâfetin Dış Cephesi**”, A.A.M.D., C:XIV, Temmuz 1998, S:41
ARSLAN Nebahat, TEKİR Süleyman, “**Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan**” Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi Sayı:6, Kars 2010
AVANAS, Ahmet, “**Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar**”, A.A.M.D., C:VIII Mart 1992, S:23
BALCIOĞLU, Mustafa, “**Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı**”, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011
BAYKAL, Bekir Sıtkı, “**İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri**”, Belleten, XXXIII/32 (1969), s.517-535.
BURAK, Durdu Mehmet, “**El-Cezire Kumandanı Nihat Paşa'nın Eşkiya Tarafından Soyulması**”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C6, S1 (2005)

- ÇELİK, Kemal, “*Milli Mücadele’de İlk Kurşun ve Dört Yol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu*”, A.A.M.D., C:XIV, Temmuz 1998, S:41
- ÇİÇEK, Rahmi, “*Milli Mücadelede Ermeni-Rum-Yunan İttifakı’nın Anadolu Basınındaki Yankıları*”, Atatürk Yolu Dergisi, S.6, s.295-306.
- EYİCİL, Ahmet, “*Maraş Mücadelesi’nde Atatürk*”, A.A.M.D., C:XVI, Temmuz 2000, S:47.
- GENÇ, Şeref, “*İstiklâl Savaşı’nda Mersin’i Kurtarma Çabası*”, K.M., Y: 5, Mayıs 1965, S:57-58.
- GİRİCİ, A.Gani “*5 Ocak’a Doğru*”, Yeni Adana, 21 Aralık 1977, Adana 1977
- HATİPOĞLU, Süleyman, “*Atatürk’de Kuva-yı Milliye ve Misâk-ı Milli Fikri’nin Şekillenmesi*, Misâk-ı Milli’nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli, Bildirileri, A.A.M. Ankara 2001
- JAESCHKE, Gotthard, “*Mondros’a Giden Yol*”, Belleten, XXVIII/109 (1964), s.141-152.
- KURAT, Yuluğ Tekin, “*Bir İmparatorluğun Son Nefesi Monduros*”, B.T.T.D.,(Eylül 1971) S:48, s.38-43.
- MUTLU, Fikri, “*İçler Acısı Tarihi Bir Olay Yunanlıların İzmir’i İşgali*”, Kuvayı Milliye, Yıl: 5, (Mersin) Mayıs 1965, Sayı: 57
- MUTLUÇAĞ, Hayri, “*İngiltere’nin Ortadoğu ve Türkiye Hakkındaki Gizli Emelleri*”, B.T.T.D. (Kasım 1969), S:26, s.51-55.
- ÖZKAYA, Yücel, “*1919’un Siyasi Olayları*”, Milli Mücadele Tarihi (Makaleler) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002
- ÖZKAYA, Yücel, “*1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı*”, Milli Mücadele Tarihi(Makaleler), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002
- ÖZTOPRAK, İzzet, “*Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları*”, A.A.M.D., C:VIII, Kasım 1991, S:22
- SERTOĞLU, Mithat, “*Mondros Mütarekesi’ni Türk Milletine Bildiren Genelge*”, B.T.T.D., (Aralık 1972), S: 63, s.14-16.
- SİREL, Münir , “*19 Mayıs ve Atatürk*”, B.T.T.D., (Kasım 1967), S:2, s.3-13.
- SOFUOĞLU, Adnan, “*İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş*”, Ankara üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 29-30, Mayıs-Kasım 2002

- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “*Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri*”, A.A.M.D., (Temmuz 1995), S:32 s.417-433.
- TURAN, Şerafettin, “*Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal’in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri*”, Belleten, XLVI/182, (Nisan 1982), s.338-347.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “*Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XVI, Temmuz 2000, S:47
- URAL, Selçuk, “*Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2000, S:15,
- URAL, Selçuk, “*Ahmet İzzet Paşa’nın Hükümet Programı ve Meclis-i Mebusanda’ki Yankıları*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı:27 Erzurum 2005, Prof. Dr Şinasi Tekin Özel Sayısı, s.271-287.
- URAL, Selçuk, “*Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S39, Mayıs 2007, s.425-463.
- ÜLKÜTAŞIR, Türkân, “*Mondros Mütarekesi’nin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler*”, B.T.T.D., (Ağustos 1969), S:23 , s.37-48.
- YAVUZ, Bige, “*1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VIII, Mart 1992, Sayı:23.
- YAVUZ, Nurcan, “*Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi*”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C17, S28, Ankara 1995, s.203-232.
- YÜREĞİR, Ahmet Remzi, “*Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu*”, Yeni Adana, 5 Ocak 1953, Adana 1953
- YÜREĞİR, Ahmet Remzi, “*Milli Mücadele’de Çukurova*”, Yeni Adana, (15 Ocak ve 23 Ocak 1953) Adana 1953

3- Tezler

- BOZKURT, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009
- ÇAVDAR, Necati, **Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa**, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2010

EKLER

EK 1: MUSTAFA KEMAL PAŞA

EK 2: AHMET İZZET PAŞA

EK 3: GENERAL FALKENHAYN

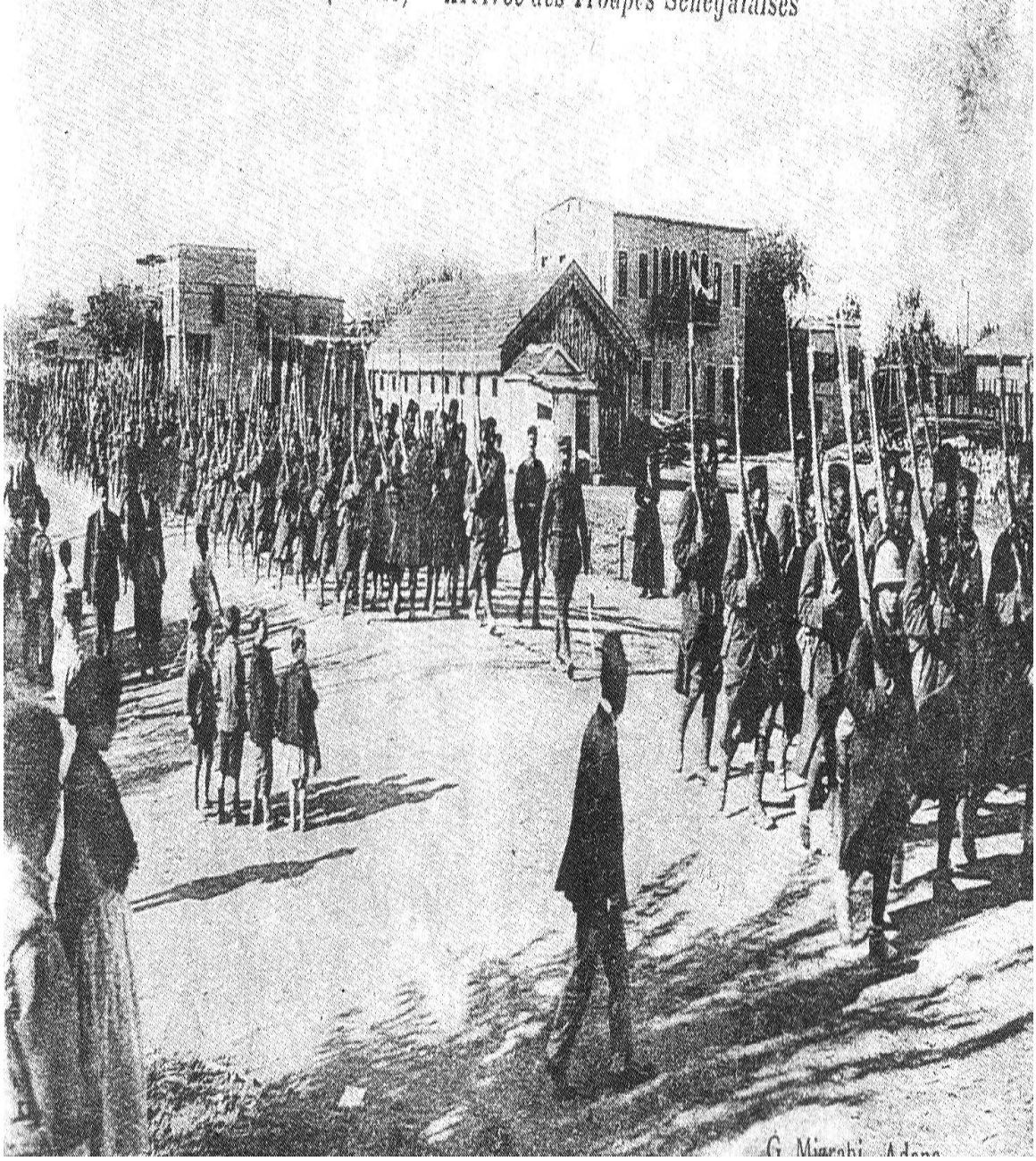
EK 4: NİHAT PAŞA (ANILMIŞ)

EK 5: OTTO LIMAN VON SANDERS

EK 6: ALİ FUAT PAŞA (CEBESOY)

EK 7: SENEGALLİ ASKERLERİN ADANA'YA GELİŞİ

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Adana'nın Seyhan ilçesinde doğdu.

1994 yılında Orhançobanoğlu İlkokulu'nu bitirdi.

1997 yılında Orhançobanoğlu İlköğretim ortaokulunu bitirdi.

2000 yılında Orhançobanoğlu Lisesi'ni bitirdi.

2006 yılında Kafkas Üniversitesi Tarih Bölüm'ünü kazandı.

2010 yılında Kafkas Üniversitesi Tarih Bölüm'ünü bitirdi.

2011 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nı kazandı.